

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

MEDIJSKA I INFORMACIJSKA PISMENOST
U KONTEKSTU DEMOKRATIZACIJE DRUŠTVA

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Monika Galić

Broj indexa: 862/II-SPS

Mentor:

Prof. dr. Emir Vajzović

Sarajevo, srpanj 2024.

**FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA**

UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX

ODSJEK ZA SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

**MEDIJSKA I INFORMACIJSKA PISMENOST
U KONTEKSTU DEMOKRATIZACIJE DRUŠTVA**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Monika Galić

Broj indexa: 862/II-SPS

Mentor:

Prof. dr. Emir Vajzović

Sarajevo, srpanj 2024.

SADRŽAJ

SKRAĆENICE	1
POPIS TABELA I SLIKA	2
UVOD	3
I. Teorijske osnove rada	5
II. Metodološki okvir rada	8
1. Problem istraživanja.....	8
2. Predmet istraživanja	9
2.1. Kategorijalno pojmovni sustav.....	9
3. Ciljevi istraživanja.....	11
3.1. Naučni cilj	11
3.2. Društveni cilj.....	12
4. Sustav hipoteza.....	12
4.1. Generalna hipoteza.....	12
4.2. Posebne hipoteze	13
4.3. Indikatori	13
5. Način istraživanja.....	14
5.1. Vrsta i tip naučnog istraživanja.....	14
5.2. Osnovne metode naučnog saznanja.....	14
5.3. Općenaučne metode istraživanja.....	15
5.4. Metode pribavljanja podataka	16
5.5. Izvori podataka.....	16
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	16
7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja.....	17
III. Proces demokratizacije društva	18
1. Pojmovno određenje demokratizacije društva	18
2. Mjere potrebne za ostvarenje demokracije.....	21
3. Koncepti održivosti i sigurnosti demokratskog društva	29
IV. Društvo kao akter demokratizacije	36
1. Karakteristike nerazvijenog društva.....	36
2. Ostvarivanje temeljnih ljudskih prava.....	37

3.	Učešće građana u demokratskim procesima	39
V.	Uloga medijske i informacijske pismenosti u demokratizaciji društva	44
1.	Razumijevanje medijske i informacijske pismenosti	44
2.	Tri stuba MIP-a	51
3.	Međusobna povezanost MIP-a i demokratizacije	52
4.	Osnaživanje građana za aktivno djelovanje u društvu	57
5.	Kritičko mišljenje	60
VI.	Javne institucije aktivne na području medijske i informacijske pismenosti	65
1.	UNESCO	65
2.	Javne biblioteke	68
3.	Informacijske službe	69
4.	Rad Instituta za društvena istraživanja FPN UNSA	72
5.	Edukacija u području medijske i informacijske pismenosti	73
6.	Strategija medijske i informacijske pismenosti u Kantonu Sarajevo	74
VII.	Pismenost budućnosti s osvrtom na demokratske procese	75
VIII.	Umjetna inteligencija: pitanje sadašnjosti ili budućnosti?	76
ZAKLJUČAK	79	
LITERATURA	81	

SKRAĆENICE

BiH – Bosna i Hercegovina

FPN UNSA – Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

IKT – informacijsko-komunikacijska tehnologija

MIP – medijska i informacijska pismenost

UI – umjetna inteligencija

UN – Ujedinjeni narodi

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

POPIS TABELA I SLIKA

Slika 1. Razine demokracije: države Balkana u usporedbi sa drugim državama (Fink-Hafner i Thomas, 2019)

Slika 2. Indeks demokracije (The Economist, 2022)

Slika 3. Ciljevi održivog razvoja Agende 2030. (Institut za društveno odgovorno poslovanje, 2021)

Slika 4. Pet zakona MIP-a (UNESCO 2017). Izvor: Vajzović et al., 2021

Slika 5. Vještine kritičkog mišljenja (Regulatorna agencija za komunikacije, 2021)

Slika 6. Razlike među vrstama dezinformacije (UNESCO, 2020)

UVOD

Demokratizacija društva predstavlja jedan relativno dug proces – možemo ga na određeni način nazvati i projektom – na kojemu zajedno moraju raditi društvo i državne institucije. Zsigurno da nije lako jednom slabo razvijenom društvu uspostaviti komunikaciju s državnim vlastima, niti je jednima ni drugima lako procijeniti koje etape demokratizacije moraju zajedno proći kako bi postavili temelje demokratskoj državi u nastajanju. Medijska i informacijska pismenost su odvojeni pojmovi, ali predstavljaju jedinstven koncept kojemu se u stvarnosti ne pridaje mnogo pažnje. Definirala bih ga kao skup vještina potrebnih jednom čovjeku kako bi svjesno kritički razlučivao, promatrao i odlučivao, te na ispravan način znao tražiti, koristiti i prenositi informacije.

Razlog zašto sam ovu temu odabrala za svoj magistarski rad je želja za istraživanjem uloge medijske i informacijske pismenosti u procesu demokratizacije društva, budući da sam rođena i odrasla u državi koja se svih tih godina nalazi u nekoj od faza demokratizacije društva, ali njeno stanovništvo ni 30 godina od nastanka BiH kao demokratske države ne posjeduje zadovoljavajuće vještine medijske i informacijske pismenosti. Naprotiv, taj pojam se tek ponekad spomene u akademskim i znanstvenim krugovima, dok mu svakodnevni čovjek ne pridaje nimalo pažnje.

Bosna i Hercegovina se zaista predstavlja kao demokratsko društvo, ali realna slika kaže da se i dalje nalazi u procesu demokratizacije. Tome u prilog ide činjenica da nisu ostvarena osnovna ljudska prava u smislu ravnopravnosti i jednakosti, a u posljednje vrijeme se kažnjava i sloboda izražavanja čime je bh. čovjeku ukinuto još jedno temeljno ljudsko pravo. Kroz iskustvo rada u medijskoj kući sam također uvidjela kako građani ne vode računa o informacijama koje im se pružaju, te će rijetko provjeriti njihovu točnost. Kako bih došla do zaključka o važnosti MIP-a u procesu demokratizacije društva, važno je da pojedinačno istražim svaki element uključen u ovaj suodnos te ih pokušam spojiti u određenom trenutku.

Naglasak u radu će biti stavljen na potrebu za aktivnim i voljnim uključivanjem građana u područje medijske i informacijske pismenosti, kao subjekta o kojemu ovisi integracija ovoga koncepta u demokratizaciju društva. Nastojat ću pronaći adekvatne načine društvenog djelovanja koji bi ovaj suodnos učinili funkcionalnim, prolazeći kroz potrebe formalnog ali i neformalnog angažiranja i učenja. Smatram kako građani ne trebaju čekati javne institucije da ih upute na mjere potrebne za

demokratizaciju društva, nego sami trebaju učiti i potraživati svoja prava, a s tim i svoje građanske obaveze.

Posebna pažnja će biti usmjerena na nerazvijena društva koja demokratizaciju započinju „od nule” (koje su na samom početku procesa izgradnje države), bez postojanja stvarnog državnog uređenja i režima. Tako će se iz ovoga istraživanja izvući stvarna korist jer će propitati u kojoj mjeri i na koji način je potrebno implementirati koncept medijske i informacijske pismenosti.

Na samom kraju bit će navedeni konkretni primjeri djelovanja javnih institucija, biblioteka, međunarodnih organizacija i instituta, s posebnim osvrtom na rad UNESCO-a i Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Također, neće biti izostavljena ni razmišljanja o edukaciji u području MIP-a, kao ni utjecaj umjetne inteligencije na temu obrađenu u ovom radu.

I. Teorijske osnove rada

Fenomen medijske i informacijske pismenosti je relativno nova pojava, stoga ga je teško konkretno definirati. Ova dva pojma mogu se promatrati odvojeno, ali se o njima uglavnom govori u zajedničkom kontekstu zbog uloge koju informacije imaju u medijskoj praksi. Kako bismo ih lakše opisali, prvo ćemo dati njihovu zajedničku definiciju, a potom ih promotriti odvojeno, kroz detaljnije opise.

„Medijska i informacijska pismenost predstavljaju skup vještina, stavova i znanja neophodnih za razumijevanje i primjenu različitih vrsta medija i formata kojima se informacija komunicira te razumijevanje i korištenje komunicirane informacije na tim medijima i formatima. Ovo podrazumijeva shvatanje koncepata poput „informacije i medije stvaraju ljudi za ostvarenje osobnih, društvenih, političkih i ekonomskih ciljeva, te su inherentno pristrasni”. (Schultz-Jones i Oberg, 2015: 55).

Mediji su kanali kojima se informacije razmjenjuju, tj. omogućavaju susrete sa činjenicama, idejama i iskustvima te kao takvi imaju ključnu ulogu u društvu. U skladu s njegovim latinskim korijenom (lat. *medium*) i iz njega izvedenom definicijom, mediji su zapravo posrednici, odnosno sredstva pomoću kojih se distribuiraju informacije između pojedinaca ili grupa. Oni ujedno mogu biti i institucije, tj. organizacije s određenim ustrojstvom, hijerarhijom i principima djelovanja. Izumom tiskarske prese i tiskanjem prvih novina u nekoliko primjeraka, mediji su postali dostupni velikom broju ljudi, odnosno masovnoj publici, te je tako rastao njihov značaj i utjecaj u društvu. Njihova primarna funkcija u društvu bila je omogućiti komuniciranje i sporazumijevanje među ljudima, dok danas možemo razlikovati tradicionalne dobavljače informacija te digitalne tehnologije i nove medije. (Vajzović et al., 2021: 106)

Kako su mediji, prije svega, posrednici razmjene informacija, važno je objasniti i ovaj termin. „Informacija je bilo koja činjenica, ideja, znanje ili iskustvo koje ljudima olakšava donošenje odluka. Informacije nastaju u procesu informiranja ili učenja nečega novog, a mogu poprimiti oblik znanja o činjenicama, događajima ili ljudima te ih je moguće predstaviti na strukturiran način npr. kao naučni članak, blog, e-mail poruku, prezentaciju itd.” (Vajzović et al., 2021: 105) Korištenje informacija i efikasna primjena informacijsko-komunikacijskih tehnologija su bili ključna razvojna odrednica onoga što danas nazivamo „informacijsko društvo”. Termin je to kojim se najčešće

opisuje skorašnji stadij povijesti društva koji se razvio na temeljima prethodnog industrijskog i agrarnog društva. Ujedno, označava globalni, nadnacionalni sustav društvene organizacije potaknut digitalnim tehnologijama. (Vajzović et al., 2021: 119)

Prenošenje informacija, po prirodi, može biti plodno tlo za manipulaciju. Informaciju je jako lagano krivo prenijeti ili iskomunicirati, bilo to svjesno ili nesvjesno. S druge strane, stvaranje informacije „izvučene iz konteksta” uvijek nastaje svjesno i može biti izvor niza problema. Ovdje u pitanje dolaze etički principi osoba, grupa ili organizacija koje se bave stvaranjem i prenošenjem informacija.

Prvo, što bi bila informacijska etika? Prema R. Capurrou (2005: 7), informacijska etika je područje primijenjene etike koja se bavi etičkim pitanjima u području istraživanja interneta, računarskih nauka, biologije i medicinskih nauka, masovnih medija (medijska etika), bibliotečkih i informacijskih nauka, te poslovanja. Riječ je o dvjema vrstama teorija – deskriptivnoj i emancipatornoj. Deskriptivna teorija podrazumijeva istraživanje struktura moći koje utječu na informacijske stavove i tradicije u različitim kulturama i epohama, dok se emancipatornom teorijom razvija kritika moralnih stavova i tradicija u informacijskom području na individualnoj i kolektivnoj razini. Jednostavnije rečeno, informacijska etika istražuje i vrednuje razvoj moralnih vrijednosti u informacijskom području, stvaranje novih struktura moći, informacijske mitove, skrivene kontradikcije i namjere u informacijskim teorijama i praksama, te razvoj etičkih konflikata u informacijskom području. Etički aspekti informacijske proizvodnje, tj. problematika zaštite intelektualnog vlasništva čini jedno od najvažnijih, ali i najkompleksnijih etičkih, moralnih i zakonodavnih pitanja, te predstavljaju velik izazov informacijskim stručnjacima. Osim toga, etička pitanja unutar informacijskog prostora ulaze u domenu problematike cenzure i kontrole informacija, odnosno ograničavanja intelektualnih sloboda te pristupa informacijama i slobodi izražavanja, čime se zadire u ljudska prava čovjeka. Ono što ova etička načela čini dobrima je ograničavanje digitalne podjele (jaza) i širenja dezinformacija. Sintagma informacijska etika se od 1990. godine koristi u vezi s međunarodnim agencijama, posebno UNESCO-ovim pojmom informacijsko društvo, kojeg smo prethodno spomenuli. (Capurro, 2013: 472)

Informacijsku etiku i ne promišljamo često, mnogi čak i ne znaju da postoji ova grana etičke nauke. Ipak, kako godine odmiču i mediji poprimaju vodeću ulogu u instruiranom stvaranju popularnih mišljenja i stavova, medijsku etiku sve češće propitujemo. Čak i ljudima koji se ne bave društvenim naukama jasno je da moraju postojati principi rada u ovoj struci, koja sama po sebi nosi veliku

količinu odgovornosti. Medijska etika važna je kako bi se odredila etička načela i pravila novinarske struke te kako bi se uspostavilo odgovorno medijsko djelovanje. Od iznimne je važnosti, za svrhe uravnoteženog izvještavanja, zadovoljiti profesionalne standarde novinarskog izvještavanja, s naglaskom na istinitost – kako bi se publici (i široj javnosti) pružila pravovaljana informacija. Uz ovo, etičnost u izvještavanju je potrebna i kako bi se zadovoljio koncept društvene odgovornosti. Zbog pritiska utjecaja tržišta, vlasnika medija i oglašivača, istovremeno se izlažući sudu šire javnosti, novinarska struka se vrednuje prema određenim etičkim načelima. Medijski djelatnici su često u dvojbi između senzacionalističkog izvještavanja s ciljem profita i etičnog izvještavanja koje bi zadovoljilo temeljne etičke principe njihove struke. Stoga, medijskim djelatnicima je danas na raspolaganju mnoštvo etičkih kodeksa čija bi se načela trebala uzeti u obzir prilikom izvještavanja. Unatoč postojanju velikog broja kodeksa, jasne granice novinarskog djelovanja nisu uspostavljene i upravo zbog toga najveću odgovornost snosi novinar koji treba svjesno razlučivati ispravno od neispravnog. (Burić, 2017: 18) Prema Bertrandu (2007: 45) postoji pet odrednica koje medijski djelatnici trebaju poštovati kako bi profesionalno djelovali: „poštovati život, promicati solidarnost među ljudima, ne lagati, ne prisvajati tuđa dobra i ne nanositi nepotrebnu bol”. Dodatno ovome, Dennis McQuail (citirano prema Malović, Ricchiardi i Vilović 1998: 36) definirao je novinarsku etiku sljedećim odrednicama: a) istinitost i točnost; b) nepristranost i poštenje; c) poštovanje osobnosti i privatnosti; d) neovisnost o pojedinim interesima; e) odgovornost prema društvu i društvenim dobrima; f) poštovanje zakona; te g) moral, pristojnost i dobar ukus.

Naglim razvojem tehnologije i ekspanzijom interneta, pojavio se veliki broj *online* portala. Kako bi povećali čitanost i/ili gledanost sadržaja koji nude, portali su uglavnom objavljivali lagane sadržaje koji su služili za „razbibrigu”. U ovom kontekstu možemo spomenuti „hard” i „soft” vijesti, pri čemu prve (u prijevodu *tvrde*) predstavljaju ozbiljno novinarstvo, dok su druge (u prijevodu *mekše*) karakteristične za senzacionalističko novinarstvo. Njihov cilj je samo zabava i preusmjerenje pažnje publike. (Helać et al., 2019) Osim toga, noviji mediji se služe *clickbait*-om, koji predstavlja bombastičan naslov koji ne odgovara sadržaju na koji upućuje, nego služi kao „mamac” za veći broj klikova. Ovo su samo neki od primjera (zlo)upotrebe mogućnosti stvaranja i prenošenja informacije te nepoštovanja etičkog kodeksa. Ovog pitanja ćemo se još dotaknuti u radu, zbog važnosti isticanja kritičkog promišljanja zaprimljene informacije koje zapravo i predstavlja medijsku pismenost čovjeka ili određenog društva.

Važno je istaknuti kako se pojavom novih medija, posebice razvojem društvenih mreža, koncept društvene odgovornosti proširio i na publiku koja sada ima sposobnost stvaranja i prenošenja informacija te je se kao takvu smatra komunikatorom. Zbog mogućnosti aktivnog sudjelovanja u medijskim sadržajima, i publici je potrebna određena razina etičnosti u iznošenju mišljenja. Ipak, na ovom polju se još uvijek ne radi dovoljno, pa se osim medijske edukacije još nije pronašlo odgovarajuće rješenje za potpuno reguliranje društveno odgovornog djelovanja publike. (Burić, 2017: 18)

Kako je središnja tema ovoga rada medijska i informacijska pismenost, teorijske osnove rada zaključit ćemo terminom *pismenosti*. Pismenost, u užem smislu, definiramo kao sposobnost čitanja i pisanja, ali kako su se kanali obavijesti širili izvan tiskane riječi tako se i pojam pismenosti nije više ograničavao na spomenute sposobnosti. Ovaj pojam mijenja se u skladu s informacijskim formama koje nameće razina tehnološkog i civilizacijskog razvoja društva. Suvremeno informacijsko doba nametnulo je novu društvenu praksu, medije i načine kreiranja značenja, a time i novu interpretaciju pismenosti. Tako su danas potrebne različite vrste pismenosti: informacijska, računalna, grafička, pismenost u sferi pisanja naučnih izvještaja ili ona potrebna za poslovne prezentacije. (Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2023c) Posjedovanje različitih vrsta pismenosti preduvjet su djelotvornosti na radnom mjestu, te aktivnom sudjelovanju u životu zajednice čemu će cijeli ovaj rad i biti posvećen.

II. Metodološki okvir rada

1. Problem istraživanja

Proces demokratizacije društva, osobito u zemljama u razvoju, dugotrajan je i složen proces. Za njegovo ostvarenje potrebno je ispuniti niz uvjeta i samim tim napraviti velike promjene. Vjerojatno najveće promjene se događaju zakonskim ostvarivanjem ljudskih prava, bez kojih demokracija ne bi bila moguća. Ljudi u tim društvima nemaju znanja o tome što je potrebno

kako bi ostvarili svoja temeljna prava, pa je potrebno učenje i opismenjavanje kakvo formalno obrazovanje ne nudi.

Problem istraživanja ovoga rada je većinski okrenut nemogućnosti demokratizacije društva uzrokovane medijski i informacijski nepismenim građanima/građankama koji kao takvi ne mogu biti aktivni i punopravni članovi demokratskog društva.

2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovoga rada je uloga koncepta medijske i informacijske pismenosti u procesu demokratizacije društva. Fokusiran je na elemente koji spajaju koncept MIP-a i koncept demokratizacije društva te na ulogu koju medijska i informacijska pismenost imaju u procesu demokratizacije (uglavnom nerazvijenih) društava. Važno je napomenuti da u svakoj promjeni, koja se događa u jednoj državi, ključnu ulogu ima društvo, ali je nemoguće ignorirati javne institucije koje proces demokratizacije moraju provesti od početka do kraja, te svakako imaju direktan utjecaj na društvenu sliku općenito.

2.1. Kategorijalno pojmovni sustav

- **Društvo** – predstavlja „skup pojedinaca ili skupinu ljudi oblikovanu suradnjom i komunikacijom, ali i različitostima i sukobima oko raspolaganja materijalnim i simboličkim dobrima, na osnovi čega se izgrađuju zajednička pravila djelovanja, koju podupire minimum zajedničkih interesa i uvjerenja. Gotovo sve zemlje u svijetu su ustanovljene kao demokratska kapitalistička društva, ali na vrlo različitim stupnjevima političke i gospodarske razvijenosti. Razvijene zapadne zemlje 1980-ih godina ulaze u novu fazu gospodarskog razvoja te u međudržavne i nadnacionalne integracije, ponajviše potaknute informatičkom revolucijom koja je silno ubrzala protok kapitala i dovela do radikalne preobrazbe u svijetu rada i zanimanja te znatno oslabila pregovaračku poziciju i utjecaj sindikata i tradicionalnoga radničkog pokreta. Prema M. Castellsu, to se razdoblje

označava kao *umreženo društvo* ili *informatizirano društvo*.” (Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2023b)

- **Demokracija** – „(grč. *δημοκρατία*: vladavina naroda). To je politička ideja o vladavini u kojoj sudjeluju svi članovi određene zajednice (narod), izravnim odlučivanjem ili posredno putem izabраних predstavnika. Demokracija je politički poredak u kojem vlada većina, uz osiguranje prava manjine, te individualnih prava svakoga građanina. Time je protivna oblicima vladavine u kojima narod nema vrhovnu vlast, nego njime upravlja neki pojedinac ili skupina (npr. monarhija, tiranija, despocija, aristokracija, oligarhija).” (Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2023a)
- **Demokratizacija društva** – „proces je proširivanja političkih sloboda i prava građana, uključujući osobne slobode – kao što su sloboda savjesti i vjeroispovijesti, sloboda govora i mišljenja, sloboda udruživanja itd., te prava građana na sudjelovanje u upravljanju društvenim poslovima. Proces demokratizacije zahvatio je komunističke zemlje nakon pada Berlinskog zida 1989., ali se demokratizacija provodi i u nedemokratskim društvima borbom za ljudska i politička prava i slobode.” (Proleksis enciklopedija, 2015)
- **Zemlje u razvoju** – ovaj pojam označava „države koje su na niskom stupnju ekonomskoga, političkoga i socijalnoga razvoja, s obzirom na postignuti stupanj napretka u suvremenom svijetu, unatoč svome prirodnom bogatstvu i ljudskom potencijalu. Prije su bile nazivane nerazvijenim zemljama (za razliku od gospodarski razvijenih zemalja), ali je izraz „zemlje u razvoju” prihvatljiviji jer ističe razvojne potrebe tih država, kao i napor koji te države ulažu u prevladavanje gospodarske, političke i socijalne nerazvijenosti. Većina zemalja u razvoju usmjerena je na proizvodnju primarnih proizvoda ili im je ekonomija koncentrirana na jedan sektor, s nedovoljno razvijenom prometnom infrastrukturom, slabom unutrašnjom i vanjskom trgovinom, nepovoljnom obrazovnom strukturom stanovništva, nerazvijenim društvenim službama i nerazvijenom političkom kulturom.” (Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2023f)
- **Ljudska prava** – „moralna su ili prirodna prava na temeljne vrijednosti koja sva ljudska bića imaju u odnosu na državne vlasti, neovisno o tome priznaju li ih one ili ne. To su, primjerice, pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost, sloboda od ropstva, sloboda od mučenja, pravo na pošteno suđenje, sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, sloboda

izražavanja, pravo na političku djelatnost, pravo na rad, pravo na obrazovanje, pravo na zdravlje itd. Ona se razmatraju na državnoj (ustavnoj), međunarodnoj i teorijskoj razini.” (Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2023d)

- **UNESCO** – „akronim od engl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu. Specijalizirano tijelo UN-a koje potiče suradnju među članicama na području obrazovanja i znanosti, a za cilj ima i zaštitu kulturne i prirodne baštine čovječanstva. UNESCO se bavi i iskorjenjivanjem nepismenosti, obranom slobode medija i promocijom kulturne raznolikosti.” (Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 2023e)

3. Ciljevi istraživanja

3.1. Naučni cilj

Naučni cilj istraživanja je iskoristiti postojeća naučna saznanja kako bi posvijestili važnost edukacije u oblasti medijske i informacijske pismenosti, a u svrhu uspješnijeg postizanja stvarne i stabilne demokratske države.

Kroz naučnu deskripciju će biti opisana sama pojava i značaj MIP-a te pojava procesa demokratizacije, njihovi razvoji, odnos te aktivnosti koje podrazumijevaju. Cilj ove etape je popločati put razvoju edukacije o medijskoj i informacijskoj pismenosti.

Naučna klasifikacija će biti drugi nivo naučnog saznanja gdje će se otkrivati srodnosti ovih dvaju polja, njihove sličnosti i razlike. Kako je riječ o jako složenim pojmovima, prvo će naučna klasifikacija biti primijenjena na medijsku pismenost i informacijsku pismenost kao odvojene pojmove za ostvarivanje njihova jedinstva. Potom ću to učiniti s konceptom MIP-a i pojmom demokratizacije društva.

Naučnom eksplikacijom će biti objašnjen uzročno-posljedični odnos do kojega dolazi uvrštavanjem medijske i informacijske pismenosti u jedan kompliciran proces kakav je

demokratizacija društva. Tu je važno doći do saznanja o tome koliko je demokratizaciji društva potrebna ove vrste pismenosti kod građana.

Medijska i informacijska pismenost je koncept koji se relativno brzo razvija, a to se događa uz snažnu pomoć UNESCO-a koji ovo područje priprema za budućnost. Naučna prognoza je da će neko demokratsko društvo biti istinski ostvareno samo ako se prethodno ostvari medijska i informacijska pismenost kod njegovih članova, tako da je zaključak da ovaj koncept neće vremenom nestati nego će se razvijati sve dok se države budu demokratizirale.

3.2. Društveni cilj

U ovom slučaju, društveni ciljevi istraživanja su snažniji od naučnih jer se koncept MIP-a prvenstveno integrira u društvo za dobrobit čovjeka. U demokraciji su čovjeku, po pravilu, omogućena sva ljudska prava, a kako bi došli do toga važno je biti aktivan učesnik demokratizacije. Kao glavni društveni cilj ovoga istraživanja ističem podizanje svijesti o važnosti učenja načina prikupljanja, kritičke analize i prenošenja informacija te medijskog sadržaja. Također, važno je da se o ovom pitanju više priča i u naučnim krugovima jer su u medijskoj i informacijskoj pismenosti temelji zdravog demokratskog društva.

4. Sustav hipoteza

4.1. Generalna hipoteza

Razvoj medijske i informacijske pismenosti (MIP) ključan je za uspješnu demokratizaciju država u tranziciji. Države koje streme demokratizaciji često ne prepoznaju važnost MIP-a, što rezultira nedostatkom osnovnih demokratskih kompetencija među građanima. Povećanje MIP-a omogućava građanima da kritički analiziraju informacije, aktivno sudjeluju u društvenim i političkim

procesima, te efikasno ostvaruju svoja ljudska prava, čime se stvara čvrsta osnova za održivu i uspješnu demokratizaciju.

4.2. Posebne hipoteze

1. Građani sa visokom razinom medijske i informacijske pismenosti (MIP) aktivnije sudjeluju u političkim procesima.
2. Povećanje medijske i informacijske pismenosti (MIP) smanjuje širenje dezinformacija i povećava kritičko razmišljanje među građanima.
3. Državne institucije koje promoviraju i implementiraju programe medijske i informacijske pismenosti (MIP) ostvaruju brže i efikasnije demokratizacijske procese.
4. Građani sa razvijenim vještinama medijske i informacijske pismenosti (MIP) bolje razumiju i ostvaruju svoja ljudska prava.
5. Medijska i informacijska pismenost (MIP) značajno doprinosi smanjenju društvene polarizacije i povećanju društvene kohezije.
6. Implementacija MIP programa u obrazovne sustave doprinosi dugoročnom razvoju demokratskih vrijednosti kod mladih generacija.

4.3. Indikatori

Iskazi odgojno-obrazovnih ustanova, nevladinih organizacija te Instituta u obliku: naučnih radova, publikacija, izvještaja i evidencija.

- Posebnu pažnju ćemo obratiti na uključenost medijske i informacijske pismenosti u ekonomska, politička, odgojno-obrazovna i druga područja društvenog života.
- Potom na UNESCO-ve smjernice kako pravilno implementirati MIP i izvještaje (ne)uspješnog rada u ovom području, te njihove publikacije o pitanju medijske i informacijske pismenosti.

- Što se tiče Instituta za društvena istraživanja FPN, u obzir ćemo uzeti da je ovo jedini institut ove vrste u BiH koji nudi relevantne definicije MIP-a te rješenja koja ovaj koncept nudi.

5. Način istraživanja

5.1. Vrsta i tip naučnog istraživanja

Kako je ovdje riječ o naučnom istraživanju, istraživanje je teorijsko-empirijskog karaktera jer oba imaju isti osnovni predmet istraživanja, a to je društvena stvarnost. Obje služe kao osnova istraživanja onoj drugoj, usmjeravaju jedna drugu, te kontroliraju i verificiraju jedna drugu. (Termiz, 2009: 195)

U teorijskom pogledu, riječ je o postojećim saznanjima o medijskoj i informacijskoj pismenosti, a u empirijskom smislu oslanja se na demokratizaciju kao društvenu stvarnost suvremenog svijeta. U tom smislu, početna faza će biti teorijska gdje će objasniti značenja pojmova i mjera potrebnih za ostvarenje demokracije; u drugoj fazi će primijeniti empirijsko istraživanje pri čemu će pojasniti proces demokratizacije onako kako izgleda u stvarnosti i značaj MIP-a u tom kontekstu; a u trećoj će se vratiti na teorijsko pojašnjenje važnosti osnaživanja kritičkog mišljenja kod građana te uloge javnih institucija i organizacija u ovom međudodnosu.

5.2. Osnovne metode naučnog saznanja

Od svih osnovnih metoda u ovom istraživanju će biti primijenjeni metoda analize i njoj srodna metoda specijalizacije, te metoda sinteze i sintetičke metode koje se na nju oslanjaju – konkretizacija, generalizacija i indukcija. Sve ove metode neće biti primijenjene u istoj mjeri, nego će se više osloniti na sintetičke metode, dok metode analize i specijalizacije smatram sekundarnim.

Preko metode analize ću otkriti dijelove i činitelje samog predmeta istraživanja, te odnose i veze među njima (medijska pismenost, informacijska pismenosti, demokratizacija društva), što ću dodatno i klasificirati i obrazložiti kroz metodu specijalizacije (točnije, klasifikacije kao njene procedure).

Potom ću kroz metodu (reproduktivne) sinteze spojiti pojmove medijske i informacijske pismenosti u jedinstven koncept koji kao takav može utjecati na različite društvene procese. Metodom konkretizacije ću konkretizirati pojam demokratizacije društva, dodajući mu odredbu društva, njegovog utjecaja, ljudskih prava, demokratskog odlučivanja, itd. Metodom generalizacije ću formirati opći stav o utjecaju MIP-a u kontekstu demokratizacije društva, dok ću na samom kraju metodom indukcije, na osnovu povezivanja pojedinačnih stavova, pokušati doći do pouzdanog saznanja o važnosti koncepta MIP-a u procesu demokratizacije društva.

5.3. Općenaučne metode istraživanja

Od općenaučnih metoda, u ovom istraživanju će se primijeniti hipotetičko-deduktivna i statistička metoda.

Hipotetičko-deduktivna metoda je suštinski postulirana na potvrđenom društvenom iskustvu, u raznim vremenima, na raznim mjestima i od mnoštva subjekata, u ovom slučaju demokratskih društava širom svijeta koja su prošla kroz iscrpan proces demokratizacije, te stručnjaka koji su ih vodili kroz ovaj proces, posebice stručnjaka i organizacija koji se decenijama bave implementiranjem i podizanjem svijesti o važnosti medijske i informacijske pismenosti u ovom procesu.

Statistička metoda je jedina metoda kojom se mogu istraživati masovne pojave, a jasno je da se masovna demokratizacija društva (kao jedna društvena pojava) počela odvijati početkom 1990.-ih godina. U osnovi statističke metode su metode indukcije i generalizacije (koje sam, između ostalih, odabrala kao osnovne metode naučnog saznanja) kao metode povezivanja konkretno saznatog u posebno i opće. Potrebno je definirati statističku masu (koju čine sve jedinice jedne pojave) stavljajući koncept medijske i informacijske pismenosti i koncept demokratizacije društva u suodnos kako bismo utvrdili koji je stalni a koji trenutni proces, te njihove obime i druge odlike;

ili eventualno utvrdili promjene koje su nastale kroz razdoblje posljednjih 50 godina (npr. promjene u procesu demokratizacije).

5.4. Metode pribavljanja podataka

U okviru istraživačkog rada koristit će se metoda (sintetičkog, odnosno kompleksnog) posmatranja demokratizacije društva kao složene i dugotrajne pojave; metoda studije slučaja kojoj predmet istraživanja može biti određena dinamička cjelina društvene realnosti i čiji se početak i kraj mogu jasno utvrditi (početak i kraj procesa demokratizacije društva, što se može empirijski utvrditi); te metoda analize (sadržaja) dokumenata što podrazumijeva upotrebu različitih pisanih dokumenata o konceptu medijske i informacijske pismenosti te demokratizacije društva, kao važan strukturalni dio ovoga istraživačkog rada.

5.5. Izvori podataka

Izvori koji će biti korišteni pri izradi ovog istraživačkog rada obuhvataju relevantnu naučnu literaturu iz područja medijske i informacijske pismenosti, područja politologije te područja mira i ljudskih prava.

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

6.1. Naučna opravdanost istraživanja

Koncept medijske i informacijske pismenosti bi trebao od strane državnih institucija biti prepoznat kao važan za spretnu demokratizaciju društva koja će se odlikovati održivošću i sigurnošću. Također, kada bi akademska zajednica prepoznala taj značaj i uključila ga u svoj obrazovni sustav, građani bi bili aktivni i punopravni članovi demokratskog društva, što je jedan od ciljeva svake države.

6.2. Društvena opravdanost istraživanja

Medijska i informacijska (ne)pismenost građana je veliki problem koji mnoge države u tranziciji sprječava da krenu prema procesu demokratizacije. Građani bi prvi trebali prepoznati taj problem i stremiti ka edukaciji u ovom području kako bi na kraju mogli ostvariti svoja osnovna ljudska prava.

7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

7.1. Vremensko određenje istraživanja

Kako se demokratizacija društva kao proces događa svugdje u svijetu već stoljećima, a s obzirom na nastanak koncepta prvo informacijske (početkom 1960-ih) potom i medijske pismenosti (početkom 1970-ih), u obzir ću uzeti ovo drugo pa se vremensko određenje predmeta istraživanja odnosi na period od 1970-ih godina do danas.

7.2. Prostorno određenje istraživanja

Istraživanje koje se provodi nije strogo lokalizirano ni regionalizirano, nego se geografski odnosi na cijeli svijet.

III. Proces demokratizacije društva

1. *Pojmovno određenje demokratizacije društva*

„Proces demokratizacije jedan je od najstarijih društvenih procesa.” (Valenčić, 2015: 310) Gledano antropološki, demokracija je zasnovana na elementu jednakosti svih ljudi, a na temelju ljudskog dostojanstva i časti. (Valenčić, 2015: 310)

Znanstvenici različito razumijevaju proces demokratizacije a razlog tomu je što su i razumijevanja demokracije različita i često kontradiktorna. (Schmitter i Terry Lynn, 1991, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015) Demokratizacija je napose složen, dugoročan, dinamičan i otvoren proces koji se sastoji od napretka prema vladavini prava, s nekoliko mogućnosti za konsenzus i sudjelovanje građana. (Whitehead, 2002, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015)

Početne studije o demokratizaciji 1970-ih i 1980-ih godina prošloga stoljeća donijele su jasnu pretpostavku o njegovom značenju, a prema njegovom razumljivom imenu: prijelaz političkog sustava iz nedemokratskog u demokratski, s razlikom između tranzicije i demokratske konsolidacije. Tada je Schumpeter (1976) definirao demokraciju (odnosno cilj demokratizacije) kao institucionalno uređeno dolaženje do političkih odluka, u kojem pojedinci stječu moć u natjecateljskoj borbi pridobiti glasove naroda a pri čemu taj isti narod ima pravo prihvatiti ili odbiti one koji vladaju. Njegova osnovna postavka definiranja demokracije još je uvijek aktualna, a 1989. Mainwaring je iznio argument kako većina suvremenih definicija demokracije uključuje i postavke o poštovanju temeljnih građanskih sloboda što je važna dimenzija demokracije u cjelini, budući da neka država može imati slobodne i poštene izbore ali bez poštivanja temeljnih građanskih sloboda se bilo koja država ne može smatrati demokratskom. Prema istom autoru, da bi se sustav nazvao demokracijom treba zadovoljiti tri kriterija:

1. kompetitivni izbori trebaju biti osnovni put dolaska na vlast, a bilo kakve zloupotrebe ne smiju utjecati na rezultate izbora;
 2. pravo građanstva je rašireno i njegova odsutnost ne smije potkopavati demokratsku praksu;
- i

3. demokracija treba garantirati temeljne građanske slobode za sve, posebice za manjine. (citirano prema Beširević, 2012)

Još neke općeprihvaćene definicije demokratizacije dao je Potter (1997, citirano prema Beširević, 2012) prema kojem se pojam *demokratizacija* odnosi na političke promjene u smjeru demokracije, te Grugel (2003, citirano prema Beširević, 2012) koji tvrdi da je to „spor i bolan proces”. Period rušenja komunizma u Europi od 1989. do 1991. stvorio je plodno tlo za demokratizaciju brojnih država. (Beširević, 2012: 22-23)

Nakon Prvog svjetskog rata brojne monarhije su pale, Njemačka je denacificirana nakon Drugog svjetskog rata, u državama Južne Amerike su pale diktature kao i autoritarni režimi Grčke, Portugala i Španjolske; u Južnoafričkoj Republici je srušen apartheid dok je u državama središnje i istočne Europe pao komunistički sustav. Sve ovo bili su tranzicijski procesi – procesi koji karakteriziraju promjenu iz jednog društveno-političkog sustava u drugi. (Kulenović, 2000: 2) Demokratizacija ima središnju ulogu u cjelokupnom tranzicijskom procesu jednog društva, a razlog je što o njemu ovise svi drugi tranzicijski procesi. Ona je složen i širok politički proces jer vrši potpunu promjenu političkog i društvenog sustava a njeni su glavni akteri političke elite. Način na koji se promjene provode je također politički. (Maldini, 2005: 82)

Mnogo je definicija procesa demokratizacije i demokratskih medija, a u svima njima je posebno naglašena sloboda medija; demokratski mediji jesu slobodni mediji i obratno. Oni su slobodni od državne kontrole i drugih nosilaca moći i vlasništva (Baćević, 1991: 153)

Demokratske političke institucije često koriste rastu medijskog tržišta. Ne može se utvrditi da je to slučaj u svakoj demokraciji, ali je vjerojatno da demokracija i njeno djelovanje utječu i na funkcioniranje medija (npr. kroz zakone, zaštitu i sl.). Ovo je utemeljeno na teoriji medija i demokracije pri čemu postoje normativna očekivanja o medijima samim, kao i očekivanja kako bi političke strukture trebale tretirati medije. Sloboda i nezavisnost su univerzalno prihvaćene karakteristike medija, čije su normativne funkcije bazirane na karakteristikama reprezentativnih i liberalnih demokracija. Veza između rasta slobodnih medija i procesa demokratizacije se smatra recipročnim. Kada je postignuta liberalizacija medija, demokratska konsolidacija i civilna zajednica jačaju jer nezavisni mediji olakšavaju veću transparentnost i odgovornost kroz kvalitetno izvještavanje. (Norris, 2009, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015)

Studije koje su se koncentrirale na vezu između medija i politike u kontekstu procesa demokratizacije sadrže dvije glavne zabrinutosti:

1. demokratizaciju *putem* medija; i
2. demokratizaciju *samih* medija. (Hackett i Zhao, 2005, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015)

Teško je identificirati direktnu povezanost između medija i demokratizacije jer se mediji mogu promatrati kao oni koji su ovisni o društvu i „zrcalo” ga i oni koji su primarni pokretači i oblikuju to društvo. (McQuail, 2005, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015) To znači da se i medijska sloboda može percipirati kao pokazatelj demokratske reforme ili kao preduvjet dobrom funkcioniranju demokratskih institucija. (Berman i Witzner, 1997, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015)

Obzirom da su mnoga istraživanja potvrdila utjecaj masovnih medija na političke stavove građana, jasno je kako masovni mediji imaju važnu ulogu u političkoj socijalizaciji građana onih država koje se nalaze u procesu demokratizacije. (Jebril, Loveless i Stetka, 2015: 85-86)

Uspjeh demokratizacije po mnogočemu ovisi o političkoj praksi strukture vlasti, tj. o demokratičnosti političko-institucionalnog okvira jer je taj okvir upravo onaj čiji je zadatak potaknuti društvene aktere da kroz demokratske procese unutar formalnog sustava ostvare „stvarni demokratski sadržaj”. To će oblikovati i primjereniju političku kulturu čije su sastavnice odnosi povjerenja, odnosno legitimnosti koje političke vlasti zadobivaju na osnovu funkcionalnosti i dosljednosti u djelovanju. Ulogu u oblikovanju političke kulture društva u demokratizaciji ima i vanjsko okruženje, odnosno razvijene demokracije. Međunarodne institucije također utječu na demokratizacijske procese. To je vrlo važan faktor u demokratizaciji postsocijalističkih društava jer može osigurati institucionalne strukture unutar kojih političke elite novih demokratskih država mogu sudjelovati u demokratskom institucionalnom učenju. (Maldini, 2006: 102)

2. Mjere potrebne za ostvarenje demokracije

Trenutno se nalazimo na točki u povijesti koja se može nazvati krajem digitalnog početka. Internet smo već upoznali u dobroj mjeri, vidjeli mogućnosti koje nudi, ali smo i postali svjesni njegovih manjkavosti. Jasno je kako je potrebno čim prije preispitati sve njih i pronaći rješenja. Mnogi ti problemi proizlaze iz sukoba između logike tržišta i jednakog vrednovanja svih ljudskih bića, kao osnovne demokratske vrijednosti. Središnje pitanje je: kako se digitalna sfera može reformirati da bude pogodnija za dijalog i međusobno poštovanje kako bi se među građanima proširila sloboda izražavanja, i to ne samo u cilju unapređenja demokracije i jednakosti, nego i cjelokupnog društvenog napretka. (Carlsson, 2019: 16)

Sloboda izražavanja osnova je demokracije i nužan preduvjet za ostvarivanje drugih ljudskih prava poput prava glasa, prava na slobodu okupljanja i prava na udruživanje s drugima, a prijeko je potrebna i za osiguravanje slobode tiska. Pitanje je prava i politike, ali i etike i morala. (Carlsson et al., 2018; Enjolras et al., 2014; Rønning 2009, 2016; citirano prema Carlsson, 2019) Mediji su dugo vremena posmatrani kao oni koji upravljaju slobodom izražavanja i, kao takvi, prijeko su potrebni za demokratske društvene sustave. Slobodni i neovisni mediji bi trebali osigurati pristup informacijama, biti medijatori u svakodnevnom životu, pozivati moćne na odgovornost i pružiti platforme za otvorene diskusije i dijaloge zasnovane na činjenicama, tj. osigurati javno mjesto za demokratske razgovore. (Dewey, 1927; Habermas, 1989; citirano prema Carlsson, 2019).

Bez obrazovanja i relativno dobrog zdravlja građani ne mogu uspješno ostvarivati svoja prava. A činjenica je da nemaju svi ove „povlastice”, posebno u zemljama gdje vlada siromaštvo, socijalna nepravda, spolna, etnička ili religijska diskriminacija, nezaposlenost, te manjak informacija i općeg znanja. Osim toga, oko polovice svijeta nema pristup internetu, a u mnogim zemljama pristup internetu je ograničen ili nadziran. (Carlsson, 2019: 11)

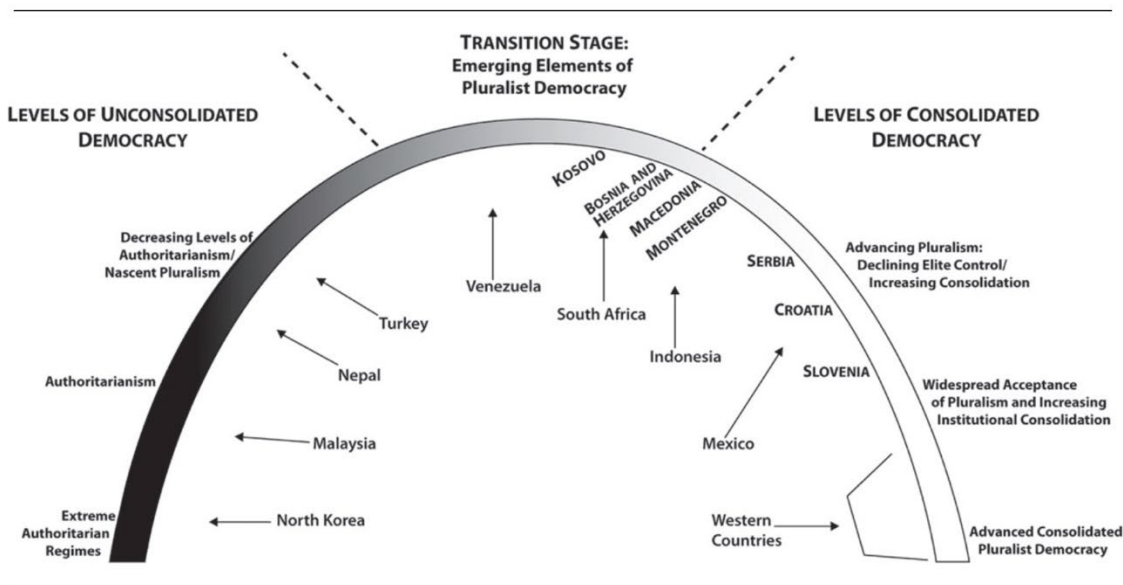
Složenost modernog društva zahtijeva da građani budu obrazovani, sposobni i kritični na raznim područjima ukoliko se želi održati i razvijati sloboda izražavanja, demokracija i društveni napredak. Jedni od spomenutih znanja i vještina, uz druge, trebaju biti medijska i informacijska pismenost koji su potrebni da pojedinac bude aktivan građanin. Pomoću tih vještina on će imati znanje o tome kako se donose političke odluke, poznavat će principe vladavine prava, prava i obveze građana, značenje termina „univerzalnih ljudskih prava”, te će imati znanja o nacionalnoj i međunarodnoj sigurnosti. Drugim riječima, MIP je demokratsko učenje za svakodnevni život.

(Carlsson, 2018; Doganay, 2013; Frau-Meigs, 2008; Jolls et al., 2018; Print et al., 2013, 2015; Mihailidis, 2014, 2019; Radoslavov, 2014; Stoddard, 2014; citirano prema Carlsson, 2019)

Medijsku i informacijsku pismenost treba razumjeti u širem kontekstu koji uključuje zakonodavstvo i reformu medija, obrazovanja i drugih područja od značaja, odnosno trebaju biti dijelom sveukupne strategije reformi demokracije, od osobne do političke i od lokalne do globalne. (Carlsson, 2019: 18)

Jedna od glavnih ideja koje stoje iza medijske i informacijske pismenosti je da veći broj medijski i informacijski pismenih i angažiranih građana doprinosi razvoju nezavisnih medija, raznolikosti medijskog pejzaža i otvorenim informacijsko-komunikacijskim sustavima. To u konačnici doprinosi i kvaliteti sadržaja kojeg novinari i drugi dobavljači sadržaja pružaju. MIP tako može pomoći održanju kvalitetnog novinarstva na koje će se društvo moći osloniti, a u korist demokracije. (Carlsson, 2019: 18)

Ono što u gotovo svim istočnoeuropskim društvima u tranziciji nedostaje je razvijenost građanskog društva, kao ključnog pokazatelja moderniziranosti političke zajednice. To je razlog i zašto se procesi pluralizacije i liberalizacije u tim društvima lako i brzo ostvaruju, ali demokratizacija – kao najvažniji – ostvaruje se znatno teže i sporije od spomenuta dva a ponegdje čak i u potpunosti izostaje. Ovakav slučaj se ponajbolje može vidjeti u zemljama bivše Jugoslavije: osnovane su političke stranke, uveden je višestranački sustav i uvedeni su novi pravni propisi koji su uklonili sva ograničenja i restrikcije proistekle iz prethodnog državnog uređenja u raznim područjima društva. U takvom multikulturnom i multietničkom društvu su procesi pluralizacije i liberalizacije djelovali krajnje destruktivno; otvorili su prostor produblivanju razlika i otvaranju sukoba zbog tih razlika, te razorili i one do tad stvorene, barem minimalno dobre odnose građanskog društva. (Maldini, 2002: 138)

Slika 1. Razine demokracije: države Balkana u usporedbi sa drugim državama (Fink-Hafner i Thomas, 2019)

Prijeko potreban uvjet koji može garantirati razvoj političkog pluralizma, građanskih sloboda i sustav pravne regulacije je institucionalna uspostava demokratskog poretka. Iako će to pomoći ostvarivanju formalne demokracije, ne znači nužno da će postojati i stvarna demokracija. Ona će ostati sama sebi svrhom ako izostane njen stvarni sadržaj: skup socijalnih institucija koje čine građansko društvo a čiju autonomiju omogućuju političke vlasti ili ekonomski odnosi s odlikama kapitalizma. To je situacija zbog koje se institucionalno-politički ustroj neće podudarati s djelovanjem vodećih političkih aktera, dijelova državnog aparata (bilo policije, vojske ili sudstva) te nepolitičkih društvenih aktera (vjerskih zajednica, interesnih skupina) što će na koncu onemogućiti razvoj demokratskih odnosa. (Maldini, 2002: 138-139)

Prema Dahlu, kriteriji kojima tranzicijsko društvo mora udovoljavati da bi bilo demokratsko su: „sloboda udruživanja, sloboda mišljenja, aktivno izborno pravo, pasivno izborno pravo, pravo političkih elita da se natječu za glasove birača, pluralizam izvora informacija, slobodni i poštenu izbore, institucije koje politiku vlade čine ovisnom o volji birača te ostalim oblicima izražavanja preferencija građana”. Juan Linz političke sustave smatra demokratskim ako dopuštaju slobodno oblikovanje političkih preferencija, korištenjem temeljnih sloboda na udruživanje, informiranje i komuniciranje a sve u svrhu slobodnog natjecanja lidera kako bi nenasilnim sredstvima potvrdili

svoj zahtjev za vlašću i ujedno da se nijednom članu političke zajednice ne zabrani izražavanje njegovih preferencija. (Merkel, 1999, citirano prema Maldini, 2002)

Različita tranzicijska društva ne uspijevaju na jednak način i istim postotkom uspjeha ostvariti svoje ciljeve zbog značajnih razlika među njima. Tako možemo primijetiti kako su neka tranzicijska društva znatno odmakla u svom tranzicijskom procesu dok su druga obilježena autoritarnim deformacijama. Čak i nakon formalno-demokratske uspostave demokratskog društvenog poretka, nova vlast najčešće zadržava autoritarne oblike vladanja ili ima tendenciju ka njima. Dobar primjer ovakvog vladanja je hrvatsko društvo, gdje je umjesto svrhovitog instrumentarija pravne države koji je i preduvjet razvoju građanskog društva a time i individualnih sloboda i jednakosti (Maldini, 2002: 138-139) država bila u funkciji instrumenta političke vlasti. Instrumenti demokratske države služe za demilitarizaciju te stabilizaciju socijalnog područja, a ovakva država – u funkciji instrumenta političke vlasti – uspostavlja se kao despotska. Kako je vođena političkom vlašću i u njenoj je službi, ona populistički popularizira, mobilizira i militarizira, dakle događa se suprotno onome što je dobro i ispravno za društvo ali i prava i slobode pojedinca. (Lalović, 2000, citirano prema Maldini, 2002)

Društva u tranziciji se najčešće uspoređuju s razvijenim zapadnim demokracijama, očekujući da će se u procesu tranzicije i njihova politička kultura izgraditi kao *kopija* tih tzv. *uzora*. Iako su vrlo slične i utemeljene na zajedničkim vrijednostima i političkim osnovama, kulturne sastavnice – poput načina na koji političko vodstvo donosi odluke, njihovih normi i stavova te normi i stavova pojedinca u društvu i njegovog načina na koji se odnosi prema vlasti i drugim građanima – nisu iste u svim društvima zapadnih razvijenih demokracija a posebice u tranzicijskim društvima. Doslovno *preslikavanje* nekih rješenja procesa demokratizacije iz jednog društva u drugo neće donijeti iste rezultate kakvi su bili u onom prvom koji je bio uspješan. Zapravo, to može proizvesti samo suprotan učinak i obratan ishod. (Maldini, 2002: 141)

Demokratizacija društva i uspostava autonomnog građanskog društva događa se kroz dva osnovna procesa:

1. deideologizaciju – interesno utemeljenje društvenih odnosa; te
2. institucionalizaciju pravnog okvira društvenog prostora (u pravnoj državi).

Osim spomenutog, značajan je i proces sociokulturne prilagodbe. Raspad do tad ograničenih zajednica i njihove čvrste društvene povezanosti pruža pojedincu slobodu životnog stila, ali ga istodobno tjera na fleksibilnost, tj. sposobnost prilagodbe na novonastalo stanje.

Sve ove odrednice predstavljaju nove vrijednosti u tek nastalim demokratskim društvima, ali te iste razvijeni svijet promovira kroz globalizacijske i integracijske procese. Njihovo prihvaćanje zbog njihove univerzalnosti nije uvjetovano stupnjem razvoja nekog društva, ali će stupanj te prihvaćenosti označiti stupanj vrijednosne i kulturne integriranosti u globalne procese. Nestanak starog identiteta i stvaranje novog te ulazak tranzicijskog društva u globalni svijet i obratno su istovjetan svjetski proces globalizacije. (Maldini, 2002: 141-142)

Nakon dovršene institucionalne faze, demokratizacija dalje podrazumijeva uspostavu slobodne sfere građanskog društva – uspostavu društva slobodnog od državnog i političkog utjecaja, potom organizaciju državnih službi, dovođenje administracije u funkciju službe svim građanima, ostvarenje pravne države i vladavine zakona koja će svim građanima omogućiti njihove slobode, međusobnu jednakost, ostvarenje prava i zaštitu. (Maldini, 2005: 82) Tek onda kada svi ovi principi zažive i počnu funkcionirati po demokratskim pravilima, proces demokratske konsolidacije se smatra dovršenim. To znači da u konačnici svi ekonomski, politički i socijalni subjekti u društvu trebaju biti ovisni isključivo o institucionalnom posredovanju različitih društvenih interesa tih subjekata te da takvo djelovanje usvajaju kao primarni i legitimni obrazac funkcioniranja društva u kojem djeluju. (Maldini, 2005: 82)

Prva faza demokratizacije podrazumijeva političku liberalizaciju – slabljenje represija i proširenje građanskih sloboda *unutar* autokratskih režima (tranzicija u demokraciju je za razliku od toga potpuna promjena režima). Proces liberalizacije u kontekstu demokratizacije bivših komunističkih država znači slom komunističkog ili autoritativnog režima. Nakon ovoga, proces demokratizacije dalje se odvija kroz dvije faze – demokratsku konsolidaciju i tranziciju. Kako bi posljednja faza – faza konsolidacije – mogla započeti, potrebno je da je proces tranzicije u potpunosti i s uspjehom dovršen, što dosta govori o međusobnoj povezanosti sve tri faze demokratizacije. Kao dopuna ovom standardnom „pravilu” Pridham (2002, citirano prema Beširević, 2012) tvrdi kako demokratska konsolidacija služi za otklanjanje dvojbi zaostalih nakon procesa tranzicije, primjerice ponašanja političkih elita, odnosa između civilne i vojne vlasti, ustavnih pitanja, itd. Ovaj dio demokratske konsolidacije se naziva negativnom konsolidacijom a nakon nje slijedi pozitivna konsolidacija: institucionalizacija nove demokracije, internalizacija pravila i procedura

te širenje demokratskih vrijednosti kroz angažiranje civilnog društva i preoblikovanje političke kulture. (Beširević, 2012: 24-25) Cjelokupni proces konsolidacije je dovršen kada je postignut adekvatan dogovor o političkim procedurama: izabrana je vlada, na vlast je došla kao izravan rezultat slobodnih izbora, *de facto* ima ovlasti stvarati nove politike, a izvršna, zakonodavna i sudska vlast kreirane u novoj demokraciji ne dijele vlast s drugim tijelima. (Linz i Stepan, 1996, citirano prema Beširević, 2012)

Moraju biti ispunjena najmanje tri uvjeta kako bi se govorilo o demokratskoj konsolidaciji:

1. demokratska tranzicija mora biti dovršena, kako je već spomenuto;
2. „državnost” treba biti uspostavljena na cijelom teritoriju države; i
3. vlada treba upravljati demokratski.

Pridham (2006) smatra kako demokratska konsolidacija ponajviše uključuje stabilizaciju, institucionalizaciju i legitimizaciju obrazaca demokratskog ponašanja. (citirano prema Beširević, 2012)

Iz svega gore spomenutog jasno je kako neka država u procesu demokratizacije možda nikada neće doći do faze demokratske konsolidacije, a to se događa kada se tranzicija ne izvrši do kraja. Tranzicija nekada može potrajati i desetljećima bez vidljivog kraja a ponekad je sklona i retrogradnom procesu – procesu u kojem više ni društvo ne želi napredovati nego se radije okreće prošlosti. S druge strane, ukoliko dođe do procesa demokratske konsolidacije ona ne može garantirati da će jednom uspostavljena demokracija sigurno preživjeti, a razlog tomu je sklonost političkoj dekadenciji. (Parrot, 1997, citirano prema Beširević, 2012) Demokratska konsolidacija, stoga, nikada nije u potpunosti dovršen proces. (Beširević, 2012: 24-25)

Proces demokratizacije i konsolidacije bivših komunističkih država je osim transformacije režima značio i izgradnju nove države i nacije. Ovo je vidljivo i na području bivše Jugoslavije kada je po prvi put šest država u trenutno postojećim granicama moralo početi živjeti nezavisno od drugih država i bez jedinstva ijedne od njih (u ovom slučaju je naglasak na definiranim granicama i ustavima država!). (Pridham, 2002, citirano prema Beširević, 2012)

Tri varijable definiraju konsolidaciju postkomunističkih država a to su modernost, državnost i vanjski akteri. Prva od njih, modernost, ima znatnu prednost nad druga dva: budući da je riječ o

(bivšoj) komunističkoj državi podrazumijeva se da ima malu socioekonomsku nejednakost i visoku razinu obrazovanja te su ova dva elementa jako važna za održivost demokratizacije. Kod demokratizacije bivših komunističkih država ovi elementi činili su veliku prednost u odnosu na demokratizaciju Latinske Amerike osamdesetih godina te južnu Europu sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Druga varijabla, državnost, podrazumijeva integritet državnog teritorija i vlasti te administrativnu sposobnost državne birokracije. Države koje imaju neriješen teritorijalni problem, odnosno čije građanstvo ne prihvata novu političku zajednicu ili države koje su dugoročno imale problem s nametanjem monopola sile smatraju se državama s najslabijom konsolidiranošću. Takvu demokraciju ugrožavaju nacionalizam i etnopolulizam pa nesigurno životno pitanje sprječava dovršenje demokratske konsolidacije. Ako države nisu imale problem s konsolidacijom to je znak da im je komunistički režim ostavio relativno funkcionalnu državu, dobre javne resurse te birokratski aparat koji se ne može uspoređivati s onima u državama Zapada, ali je ipak puno bolji od onog kakvog su u procesu demokratizacije ostavili režimi država Latinske Amerike, Azije i Afrike. (Merkel, 2011, citirano prema Beširević, 2012) Unatoč razlikama, tranzicije država u procesu demokratizacije na ovim prostorima povezivao je međunarodni utjecaj na proces tranzicije. To je već treći spomenuti element – vanjski akteri. Demokratizacija je danas globaliziran proces zbog čega se u njega uključuju međunarodne skupine i organizacije. (Grugel, 1999, citirano prema Beširević, 2012) Dinamiku postkomunističkih političkih promjena ponajviše i oblikuje međunarodno okruženje, uključujući geopolitičke, kulturne i institucionalno-normativne elemente. (Parrot, 1997, citirano prema Beširević, 2012)

Postoje tri glavna načina kako globalizacija oblikuje demokratizacijske procese:

1. kulturni – stvara se globalna komunikacijska mreža i globalna kultura;
2. gospodarski – uspostavlja se globalno gospodarstvo temeljeno na kapitalizmu; i
3. politički – uspostavlja se vladavina međunarodnih organizacija.

Kroz ova tri načina nacionalna politika postaje podređena globalnim trendovima i ograničenjima koja nameće. (Grugel, 2003, citirano prema Beširević, 2012)

U tranzicijskim društvima političko vodstvo ima veliku ulogu, što je najviše primjetno u usmjeravanju društvenih procesa. Njihova uloga je tu puno veća, u odnosu na zapadne razvijene demokracije koje imaju izgrađene institucije i razvijenije društvo. U vrijeme socijalističkog sustava

aparatus stranačke države bio je glavni instrument političke vlasti i društvenih promjena što je i oblikovalo političku kulturu i političku praksu države. Instrumentalizacija političkog aparata u državi koja se nalazi u tranziciji prouzročit će obnovu autoritarizma. (Maldini, 2002: 140-141) Tendencije ka autoritarnom obliku vladanja posljedica su autoritarnog sociokulturnog i sociostrukturnog političkog naslijeđa. Socijalistički poredci su građaninu emancipaciju nastojali ostvariti ukidanjem klasne podvojenosti unutar građanskog društva, koje su ga svele na otuđenog i eksploatiranog pojedinca. U praksi to znači ukidanje autonomije čovjeka i društva te podvrgavanje tih područja kontroli političkog vodstva, ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje i ukidanje tržišta, odnosno distributivnih mehanizama. (Maldini, 2002: 139-140)

Uspostava demokratskih obrazaca, sustava kontrole vlasti i državnih institucija prirodni je način demokratizacije društvenog i političkog prostora. Ipak, ono što će takvom društvu u novonastaloj demokratskoj državi nedostajati su demokratska tradicija te demokratski sociokulturni kapital. Priklanjanje jednom ili drugom ovisi o uvjerenjima političke elite, a znatno utječe na oblikovanje tranzicijskih političkih sustava. (Maldini, 2002: 141)

Slabosti socijalnog kapitala društva i niska razina agilnosti u odnosu na zahtjeve demokratizacije i vrijednosni sklop utemeljen na paternalizmu, pasivnosti građana i odsutnosti individualne odgovornosti najveći su problemi društava u tranziciji. Oni znatno više nego društvena i ekonomska nerazvijenost, usporavaju proces demokratizacije i omogućuju nastavak autoritarnih političkih obrazaca i naglašen paternalizam države. (Maldini, 2002: 141-142)

Huntington (1991, citirano prema Beširević, 2012) ipak ističe kako se i države bez iskustva demokracije, pa i one koje su imale propali pokušaj demokratizacije, mogu u drugom pokušaju uspješno demokratizirati.

Razvoj Bosne i Hercegovine u postratnom periodu ukazao je na nekoliko međusobno ovisnih i simultanih oblika tranzicije:

- 1) iz socijalizma u kapitalizam;
- 2) iz ratne ekonomije u tržišnu;
- 3) iz totalitarizma u demokraciju; i
- 4) iz ratne isključivosti u toleranciju.

Daytonski sporazum, kojim je okončan rat u Bosni i Hercegovini i koji je trebao dati smjernice za proces demokratizacije, osigurao je institucionalni okvir za donošenje odluka o ključnim pitanjima funkcioniranja i razvoja BiH, ali su sukobi iz rata prouzrokovali da se konsenzus oko temeljnih reformskih pitanja postiže vrlo sporo. (Tomaš, 2013: 104-105) Upravo u ovom primjeru je vidljivo kako je zanemarivanje razvoja građanskog društva, stvaranja političke kulture, prostora prilagodbe na novu društvenu situaciju te zanemarivanje mogućnosti da se građanske udruge i organizacije na koncu uključe u proces demokratizacije u bitnom usporilo kreiranje stvarnih demokratskih uvjeta za građane.

3. *Koncepti održivosti i sigurnosti demokratskog društva*

U autentičnu *demokraciju*, koja prema pojmu nastalom u staroj Grčkoj označava vladavinu naroda, kasnije su se ukorijenile druge društvene prakse, a među njima prevlast moćnijih nad manjima i nemoćnima, te preglasavanje bez obzira na istinu – što je najčešće u institucijama demokratskih država. (Valenčić, 2015: 311)

Tranzicijska društva su u pravilu društva s razvojnim diskontinuitetom. Obilježava ih normativno-institucionalna i kulturološka promjena, a svaka od tih promjena ima svoju dinamiku te u tom smislu ne prate jedna drugu. Primjer je sljedeći: jedan institucionalni ustroj nestane i uspostavi se drugi, a stari kulturni obrasci dugo ostaju isti i ne pokazuju nikakvu promjenu. Građani djeluju sukladno starim kulturnim obrascima pa se nova struktura ne može konsolidirati. Ovakva nepodudarnost je zapravo jedan od najvećih problema tranzicijskih društava, pri čemu se ne ostvaruje demokratski legitimitet, neuspjeh demokratske konsolidacije je očigledan, a održivost demokratskog poretka dolazi u opasnost. (Maldini, 2006: 90)

Prema Merkel (1999: 120) između početka raspadanja autoritaritarnog režima i nastanka novog demokratskog sustava (sve zajedno proces demokratizacije) tri su faze promjene sustava:

1. kraj autokratskog režima;
2. institucionalizacija demokracije; i
3. konsolidacija demokracije.

Ove tri faze ne mogu se odvojiti jer se u stvarnosti često preklapaju. U nekim područjima ovakvih političkih promjena još uvijek se autoritarno vlada, dok su druga prihvatila ustanovljene demokratske institucije i pravila. (Jakopović, 2002: 52) Važan utjecaj na tok demokratizacijskog procesa vrše dvije faze koje ne pripadaju samoj promjeni sustava (dakle, nisu dio gore spomenutih) nego dolaze prije nje, a riječ je o fazi demokratskog iskustva prije autokratskog režima te fazi samog autokratskog sustava. Moguće je da nova demokracija posegne za starim demokratskim elitama, institucionalnim iskustvima ili nekim dijelom civilno-društvene kulture. Osim ovoga, na fazu institucionalizacije i demokratske konsolidacije mogu utjecati obilježja autoritarnog ili totalitarnog režima te njihova vremenska trajnost u određenoj državi. (Jakopović, 2002: 52-53)

Svaka od ovih faza bori se s posebnim problemima i ima svoje rizike. Nova politička elita ne bori se pak samo s autokratskim nasljeđem nego i nekim novim problemima. Ostanu li ekonomski i socijalni problemi neriješeni, velika je mogućnost da dođe do reautokratizacije. Primjerice, moguće je da se u tom tranzicijskom društvu dio političke elite u svojoj predizbornoj kampanji odluči zauzimati za identitete poput rase, etniciteta ili religije, što bi moglo rezultirati dolaskom na vlast političke elite koja zagovara antidemokratske i/ili antiliberalne stavove. (Jakopović, 2002: 52-53)

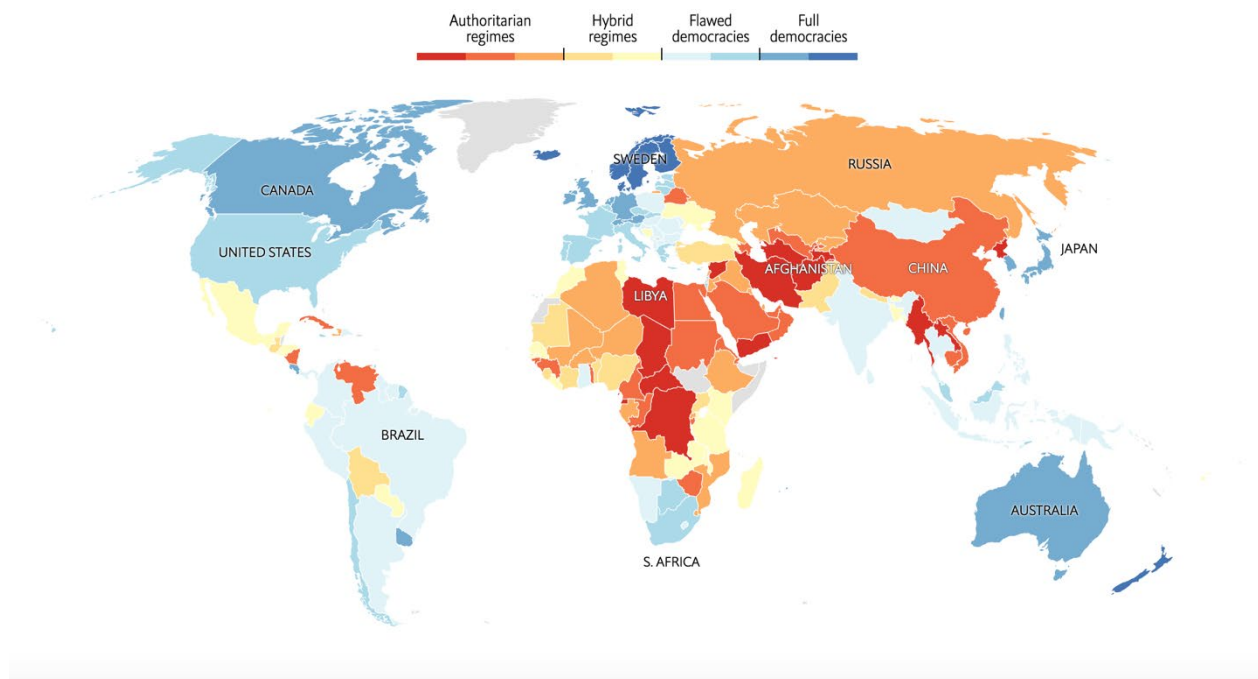
Za vrijeme demokratizacije društva politička pravila nisu posve definirana pa tako ni konsolidacija novog demokratskog sustava nije uvijek izvjesna. (Edvardsen, 1997, citirano prema Maldini, 2006) Taj proces nužno uključuje načela liberalizacije i građanskih prava i sloboda, posebice jednakosti i individualne slobode. Ako ona izostanu, a kao jedino demokratsko obilježje postojana je samo formalna demokratska normativno-institucionalna konstitucija tada taj poredak nije demokratski. On će lako zastraniti u autokratski, odnosno sustav će se vratiti na staro. Prema tome, možemo zaključiti da demokratska konsolidacija pretpostavlja realne, a ne samo normativne (formalne) promjene. Institucionalne promjene su nužan, ali ne i dovoljan uvjet demokratskog procesa. One daju samo minimum proceduralnih i institucionalnih kriterija prema kojima bi se neko društvo moglo smatrati demokratskim (samo u formalnom smislu). (Maldini, 2006: 91)

Američki teoretičar Robert Dahl (1971, citirano prema Jakopović, 2002) priložio je osam proceduralnih minimuma za ispunjenje demokracije:

1. sloboda udruživanja;
2. sloboda izražavanja mišljenja;

3. aktivno izbornopravo; i njemu suprotno
4. pasivno izbornopravo;
5. pravopolitičke elite da konkurira za izborne glasove i potporu;
6. egzistencija alternativnih informacijskih izvora;
7. slobodni i pošteni izbori; te
8. institucije koje politiku vlade vode zavisno od izbornih glasova i drugih oblika građanskog sudjelovanja (npr. referendum).

Prema Kantu, tri su elementa ključna za održanje mira: danas su to međunarodne institucije, demokratska vladavina i međunarodna trgovina. Kako bi se mir „napravio održivim” sva tri elementa moraju biti u simbiozi. Ovu Kantovu teoriju dalje je u svom radu „Sila mira” (1972) razvio Babst, koji je prvi uradio statističko istraživanje ove teme. Rezultati njegova rada doveli su do većeg broja zagovornika teorije demokratskog mira. Većina njih podržava tezu prema kojoj se demokracije jednostavno ne bore jedna protiv druge i zbog toga vlada mir, što je suprotno tezi koja tvrdi da su demokracije općenito miroljubivije. (Antić i Vlahovec, 2013: 56)

Slika 2. Indeks demokracije (The Economist, 2022)

Levy (1989: 88) tvrdi kako je pretpostavka da demokracije rijetko ratuju jedna protiv druge najbliže empirijskom zakonu u studijama o međunarodnim odnosima. Slično tome, Muravchik (1991: 8) piše „što je svijet demokratičniji, to će biti i mirniji” i kako su različiti istraživači dokazali da se rat među demokracijama skoro nikada i nije dogodio u modernom svijetu. Ako su ove dvije tvrdnje točne, teorija demokratskog mira ima praktičnu vrijednost. Ako demokracije nikada ne bi išle u rat jedna s drugom, onda bi najbolji put ka međunarodnom miru bilo širenje demokracije. Kontradiktorno ovoj tezi je, primjerice, rat u bivšoj Jugoslaviji koji je započeo upravo nakon prvih demokratskih izbora u zemlji. Je li to bila iznimka? Je li baš demokratizacija doprinijela izbijanju ratova? Ili je to bio rat protiv onih koji su htjeli započeti proces demokratizacije? (Antić i Vlahovec, 2013: 55-56)

John M. Owen (1994) tvrdi da liberalne ideje čine da liberalne demokracije teže odmicanju od mogućnosti rata s drugim demokratskim državama. Liberalne demokracije su one države u kojima su vidljive liberalne ideje: sloboda govora i redoviti natjecateljski izbori. Pojedinci bi trebali u tom slučaju imati slobodu u skladu s Konvencijom o ljudskim pravima, a ratovi bi se trebali voditi samo u slučaju mira i slobode. Owen je ispitao i povijesne slučajeve u kojima percepcije dovode u pitanje teoriju demokratskog mira i došao do zaključka da ako države ne vjeruju da je neka država u principu liberalna demokracija, lako će doći do rata među njima. Primjer ovome je Francuska koja Njemačku nije smatrala jednako liberalnom kakva je ona u periodu prije Prvog svjetskog rata sama bila (Antić i Vlahovec, 2013: 57)

Mansfield i Snyder (1995) u svom djelu „Demokratizacija i opasnost od rata” tvrde da će države koje se nalaze u procesu demokratizacije vjerojatnije početi ratovati nego druge. Ne spore da demokratski mir među oblikovanim i stabilnim demokracijama postoji, ali smatraju da su *nezrele* države sklonije ratu. Ova dva autora su u radu predstavila i podatke koji zaista indiciraju da su države u demokratizaciji sklonije učešću u ratu u godinama nakon početka te demokratizacije. Ova statistika se s godinama povećava, pa 5 i 10 godina nakon početka demokratizacije sklonost učešću u ratu postaje veća. U usporedbi s državama koje ostaju ili postaju autokracije, države koje se nalaze u tranziciji iz autokracije u demokraciju imaju dvostruko veću vjerojatnost da će sudjelovati u ratu tijekom desetljeća nakon demokratizacije. Prema njima postoji nekoliko razloga zašto *nove* demokracije ratuju, ali osnovni problem država u demokratizaciji je što im nedostaju stabilne institucije koje zrele demokracije imaju. (Antić i Vlahovec, 2013: 59-60)

Uspoređujući Bosnu i Hercegovinu s drugim tranzicijskim državama jasno je vidljivo kako se demokratizacija odvijala sporije u skoro svim područjima, ali ono što najviše zabrinjava je usporen napredak u razvoju javne uprave, eliminaciji visokog stupnja sistemske korupcije, poboljšanju mikroekonomske politike i učinkovitosti makroekonomske, potom spor napredak u uspostavi vladavine prava i širenju ekonomskih sloboda građana. (Freedom House, 2011, citirano prema Tomaš, 2013) Nadzirana u procesu demokratizacije od strane međunarodne zajednice, BiH se formalno odlučila i posvetila razvoju suvremenih tržišnih institucija, privatizaciji javnih poduzeća, zaštiti vlasništva te izvršavanju obveza propisanih Daytonskim mirovnim sporazumom. (Tomaš, 2013: 101) Iako je demokratizacija u svim državama Zapadnog Balkana bila jako spora i na koncu neuspješna, prema vodećim svjetskim statističkim institucijama koje služe kao vodič stranim investitorima, BiH je rangirana kao najlošija u tranzicijskom procesu država ovog područja. (Tomaš, 2013: 103)

Od međunarodnih aktera koji su zainteresirani za proces demokratizacije nerazvijenih država svakako je Europska unija koja ispunjavanje demokratskih vrijednosti, normi i praksi nagrađuje potporom – materijalnom i političkom. (Beširević, 2012: 26) Službeni Bruxelles tako svojim demokratskim uvjetovanjem potiče demokratsku konsolidaciju, na način da određuje službena mjerila u zadovoljavanju političkih uvjeta. (Beširević, 2012: 28)

Pretpostavka je da se utjecaj europskih integracija u procesu demokratizacije nekih država vremenom povećava, a svoj vrhunac doseže tijekom demokratske konsolidacije. Ipak, Pridham (2006, citirano prema Beširević, 2012) smatra kako se proces demokratske konsolidacije i proces pristupanja Europskoj uniji ne odvijaju nužno u isto vrijeme iako postoji znatna mogućnost za to: političke elite očekuju da će im pristupanje EU donijeti neke koristi, iz Bruxellesa stižu strogi zahtjevi i politički uvjeti, indirektno politički sudjeluju u sustavu EU te postoji velik broj učinaka implementacije europskih pravnih vrijednosti i trgovinska povezanost s europskim tržištem. (Beširević, 2012: 28)

Europska unija, koja pati od tzv. demokratskog deficita, zadnjih je godina pokrenula novi val rasprave o demokraciji. Mišljenja su kako se nazire „kraj demokracije u postdemokraciji” a rezultat je to dezorijentacije u kojoj prosvjetiteljska moderna Europa dolazi do kraja, a nastupa nova postmoderna i ujedinjena. Ovu tezu skovali su političari koji ne mogu prihvatiti odbacivanje narodnog suvereniteta i priznati da se demokracija danas razvija izvan okvira nacionalne države. Činjenica je da i ako postoji demokratski deficit unutar Europske unije, treba ga promatrati kao

poticaj za drugačije razumijevanje demokracije – ono koje će proučavati demokraciju i njene vrijednosti i van nacionalnih granica i svakako u okvirima širim nego što je to u teoriji bilo do sad. (Rodin, 2010: 247) „Osnovne vrijednosti demokracije imaju univerzalan i opći karakter, pa tako stupanj njihovog ostvarenja može biti jedina objektivna mjera demokratičnosti određenoga konkretnog političkog sustava.” (Maldini, 2002: 141-142)

U održivosti demokracije ključnu ulogu imaju politički stavovi. Za daljnju egzistenciju demokratskog sustava važan je odnos političke kulture i političke strukture, odnosno ključ je u političkoj potpori demokratskom poretku. Primjeren stupanj stabilnosti može biti dosegnut samo podudarnošću političke kulture i demokratskog sustava, i samo u tom slučaju će teško doći do sloma demokracije. Takva stabilnost, koja podrazumijeva podudarnost političke kulture i demokratskog sustava, ima snažan otpor prema vanjskim destabilizirajućim faktorima koji su česti u društvenim krizama. (Maldini, 2006: 92)

Sociokulturni činitelji, kao što su vrijednosti društva i obrasci koje koristi politička elita, svakako su ključne odrednice stvaranja, razvoja i održivosti demokratskog političkog sustava. (Maldini, 2006: 88)

U demokratskim vrijednostima je utemeljen i legitimitet koji egzistira kao opravdanje demokratske strukture i kao potpora demokracije, te predstavlja stalni proces koji provode društveni akteri. Gledano na individualnoj razini, legitimitet je određeni tip stava koji predstavlja potporu sustavu temeljenu na subjektivnim uvjerenjima, odnosno pojedinac će podržavati sustav ukoliko on odgovara vrijednostima koje taj pojedinac smatra ispravnima. Stoga, opredijeljenost društva za demokratske vrijednosti je ključna za legitimitet samog demokratskog društva, ali i za stabilnost demokracije. Takva opredijeljenost može imati dva aspekta: vjerovanje u demokraciju kao najbolji tip vladavine ili vjerovanje u demokraciju kao tip vladavine bolji od bilo kojeg nedemokratskog režima. (Maldini, 2006: 99) Faktor koji može osnažiti legitimitet demokracije je osobno iskustvo s demokracijom o čemu svjedoče društva razvijenih demokracija. (Maldini, 2006: 100)

Način izvedbe procesa tranzicije društva ključan je za demokraciju. Neki njegov oblik će za rezultat imati demokraciju, a drugi ne. Društvo je u ovom slučaju *ono* koji „predvodi” proces tranzicije jer različite kulture imaju različite društvene preferencije o tome kako društvo u konačnici treba biti organizirano, uključujući i etape tranzicije. Zbog toga se strategija tranzicije (op.a.

demokratizacije) društva određuje tako da se skupine političkih aktera klasificiraju prema kulturnoj pripadnosti, kako bi se predvidio društveni oblik izbora tranzicije. (Maldini, 2006: 92)

Održivost demokratskog sustava u osnovi zavisi od legitimiteta kojeg mu društvo daje vjerovanjem u demokraciju. To je od posebne važnosti za društva koja nemaju dulje iskustvo demokratskog poretka zbog čega je teže ostvariti demokratski legitimitet. Kako je na početku nezadovoljstvo građana novim političkim sustavom na visokoj razini, onda i taj slabi legitimitet može biti doveden u pitanje. Jasno je da demokracija zahtijeva potporu kulture u kojoj se razvija, dok u isto vrijeme demokratske institucije promiču demokratsku političku kulturu. (Maldini, 2006: 96)

Demokracija može biti smatrana uspjelom i sigurnom onda kada njena javna potpora postane duboko ukorijenjena u društvo i bezuvjetna te kada ne bude slabjela u slučaju slabe ekonomske ili političke djelotvornosti (pad povjerenja). Legitimitet bilo kojeg političkog sustava je proporcionalan povjerenjem građana u njega, odnosno stupnjem u kojem su zadovoljene društvene potrebe građana (bile one socijalne, ekonomske ili političke prirode). Ako sustav iz bilo kojeg razloga onemogućuje zadovoljenje društvenih potreba građana, politički sustav neće imati legitimitet. Tako povjerenje u institucije i prihvaćanje demokracije kao poretka predstavljaju nužne elemente bez kojih nije moguće uspostaviti demokratsko funkcioniranje sustava. (Maldini, 2006: 101)

Vrlo je važno da se sve razine (nacionalna, regionalna i međunarodna) slažu da se demokratsko društvo temelji na dobro informiranim, promišljajućim, kritički nastrojenim i uključenim građanima. Svaka država koja je odlučila razviti MIP strategiju treba nastaviti djelovati u skladu sa svojim kapacitetima, strukturom vlade, medijskim krajolikom i obrazovnom infrastrukturom. Uz onu infrastrukturu koju je već razvila, svaka država ima priliku učiti od neke druge, što može doprinijeti razvoju demokracije u manje demokratskim državama. Gledajući širi smisao, MIP je dio razvoja medija, ali i dio procesa demokratizacije koji uključuje sve ljude u svijetu. (Carlsson, 2019: 19)

IV. Društvo kao akter demokratizacije

1. Karakteristike nerazvijenog društva

U razvijenim demokracijama velike društvene promjene bile su uvjetovane brzim i sveobuhvatnim tehnološkim razvojem, posebice informacijskim i komunikacijskim, kojim su ta društva u sociokulturnom i sociostrukturnom smislu prerasla u postmoderna i postindustrijska. Unutar njih se tražio način daljnjeg razvoja građanskog društva i prilagođavanja novim društvenim prilikama, ponajprije kroz očuvanje i jačanje građanske inicijative te proširenje građanske i političke participacije. (Maldini, 2002: 130)

Pojam građanskog društva potječe od *societas civilis*, latinske verzije grčkog pojma *koinonia politike*. Prema Aristotelu znači udruženje, općinu, zajednicu građana zamišljenu kao političku zajednicu: najviši i najprirodniji oblik združivanja slobodnih građana u svrhu zajedničkog odlučivanja o poslovima zajednice. (Prpić, Puhovski i Uzelac, 1990, citirano prema Maldini, 2002). U toj (Aristotelovoj) teoriji građansko društvo izjednačeno je s političkom zajednicom ali i teoretski suprotstavljeno tzv. kućnom (prirodnom) društvu koje je društvo hijerarhije, nejednakosti i ne-slobode. Suprotno ovome, građani se slobodno organiziraju u (civilno) društvo s drugima i sebi jednakima, na temelju prava kojima su uređeni njihovi odnosi. U ovom slučaju građani su definirani kao „slobodni pojedinci koji su gospodari svojih uvjeta života”. Svrha građanskog društva je ostvarivanje zajedničke dobrobiti. (Maldini, 2002: 130-131)

Društvene promjene u društvima poslije pada socijalizma dublje su i sveobuhvatnije. Tranzicija kao skup transformacijskih procesa na putu ostvarenja demokracije opće je obilježje takvih društava. Ozbiljenje demokracije vezano je ponajprije uz politički proces demokratizacije, kao integralni dio cjelovite društvene modernizacije. Uspostava autonomnog građanskog društva i njemu skladnih društvenih obrazaca neophodni su uvjeti demokratskog razvoja tih društava. (Maldini, 2002: 130)

Postmoderno shvaćanje društvo određuje kao „oblik političkog društva temeljen na velikoj mreži nevladinih organizacija i skupina utemeljenih na različitim socioekonomskim interesima, spremnih otkloniti pokušaje države u stjecanju kontrole nad ovim aktivnostima”. U građansko se društvo

tako ubrajaju nezavisni mediji, vjerske zajednice, razne humanitarne organizacije, profesionalne udruge, sindikati, univerziteti te neinstitucionalizirani građanski pokreti za različite društvene prigode. Samo postojanje ovakvog građanskog društva ne ovisi o brojnosti organizacija ili udruga nego o ozračju u kojem djeluju, a društvo je građansko samo kad njegove sastavnice iskazuju mjeru samoograničenja koja se ogleda u priznavanju legitimnosti drugih skupina u tom društvu. (Parrot, 1997, citirano prema Maldini, 2002) Država u ovom slučaju osigurava slobodno iznošenje mišljenja, razmjenu ideja te provođenje inicijativa, pri čemu ne nameće vlastitu moć više nego što je ona potrebna za ostvarivanje spomenute slobode. Ovakav tip građanskog društva podrazumijeva relativnu autonomiju, pluralizam vlasništva i nevladine institucije zaštićene zakonom, a ujedno je i onaj koji omogućuje demokratsku kontrolu države te provođenje demokratizacije društva i države. (Mesić, 1991, citirano prema Maldini, 2002) Iako je u velikoj mjeri ograničen, ovaj model sadrži važne sastavnice teorijskog naslijeđa demokracije, a ujedno označava osnovne crte društvene stvarnosti suvremenih demokracija (Maldini, 2002: 133-134)

Demokracija se ne može ostvariti ako građani ne usvoje nove vrijednosti, stavove i ponašanja koja su u skladu s demokratskom kulturom (Putnam, 1993, citirano prema Jebril, Loveless i Stetka, 2015).

Razvoj demokratskog poretka potiče i naglašava svijest o jednakopravnosti i ravnopravnosti, a istovremeno zahtijeva djelotvorno vodstvo. Društva u razvoju traže moralnu opravdanost hijerarhije, a pozitivan odnos prema autoritetu vodi do same demokracije. (Maldini, 2006: 97)

Važan resurs civilnog društva je i nevladin sektor, koliko zbog svog demokratskog potencijala toliko i zbog toga što predstavlja sektor zapošljavanja, socijalnih i drugih usluga. (Sejfija, 2008: 2)

Da bi demokracija funkcionirala vlast se mora stalno propitivati i izlagati izazovima, ali u isto vrijeme mora biti podupirana u svom djelovanju. (Maldini, 2006: 98)

2. Ostvarivanje temeljnih ljudskih prava

Termin „demokracija” nastao je od grčke riječi *democratia* što u prijevodu znači *vladavina naroda*. Platon je demokraciju definirao kao oblik vladavine koji se temelji na moći mnoštva, dok za

Aristotela demokracija predstavlja suverenu vlast koju vrše mnogi. Moderne definicije demokracije ovaj termin povezuju s izborima i zaštitom ljudskih prava. (Antić i Vlahovec, 2013: 63)

Przeworski (1991, citirano prema Jakopović, 2002) je dao drugačiju i „manje detaljnu” definiciju demokracije: to je sustav koji kroz različite interese, vrijednosti i mišljenja pokušava u jednom društvu obrađivati postojane sukobe. Shodno tome, politički učinci nisu unaprijed određeni niti kontrolirani od strane nekog aktera nego proizlaze iz djela nekoliko njih.

Prema Mainwaringu, Brinksu i Pérez-Liñánu (2001: 41) „bez poštovanja temeljnih građanskih sloboda, tradicionalno povezanih s demokracijom, režim nije demokratski prema suvremenom razumijevanju ove riječi. Bez zaštite građanskih sloboda izborni procesi su pokvareni”, odnosno korumpirani. Zbog toga su ovi autori kreirali svoju definiciju koja glasi da „je demokracija režim 1) koji sponzorira slobodne i poštene izbore za zakonodavnu i izvršnu vlast; 2) koji omogućuje uključenost odraslih građana; 3) koja štiti građanske slobode i politička prava; 4) u kojoj izabrane vlade stvarno upravljaju a vojska je pod civilnom kontrolom.” (Antić i Vlahovec, 2013: 63-64)

Za ostvarenje demokracije nisu dovoljne samo institucije kako bi se stvorilo i održalo povjerenje društva, ukoliko one ne djeluju sukladno vrijednostima na kojima se demokratska država temelji, a to su poštivanje slobode, jednakosti, tolerancije, pravednosti, solidarnosti, itd. Zavisno o razini na kojoj se poštuju i ostvaruju demokratske vrijednosti građana će biti ostvareno i povjerenje. Povjerenje se može smanjiti ili nestati zbog nefunkcioniranja političkog sustava ili bitno smanjenih performansi sustava. Očituje se padom povjerenja u institucije sustava i smanjenom sudjelovanju u političkom prostoru. To će narušiti i društvenu stabilnost i ponovno otvoriti put nedemokratskim političkim opcijama. Ako nepovjerenje u temeljne demokratske institucije raste za vrijeme društvene krize onda se u pitanje dovodi i sustav i njegov ustroj. (Maldini, 2006: 98)

Izvorna odlika demokracije kao medija je da proizvodi diferenciju, odnosno odvaja vladajuće i one kojima se vlada, a razlog tomu je što funkcionira samo onda kada proizvodi poziciju i opoziciju. Po svom oformljenju demokracija tvori većinu i manjinu koju mora štiti kao dio vrijednosti koje zagovara te vlastitih demokratskih transformacija. Ustav i drugi oblici izbornih zakona kojima se ograničava demokracija nisu adekvatna zaštita ovih marginaliziranih grupa. One se obično tek ustavom koji bi trebao garantirati ljudska prava isključuju iz demokratskog odlučivanja. Jedini način da se njihova prava zaštite je tzv. *kultura demokracije*, što znači da pozicija i opozicija trebaju

surađivati u provođenju potpunijeg procesa demokratizacije, tj. različite strane se trebaju zauzimati za iste demokratske vrijednosti. Ovu zaštitu je potrebno provesti da bi demokracija očuvala samu sebe jer je njeno bitno svojstvo stvaranje manjine, koja se ne štiti iz humanističkih ili univerzalističkih razloga već zbog očuvanja demokracije. (Rodin, 2010: 247-248)

Demokratsko društvo znači i zaštitu građana od mogućih zloupotreba političkih vlasti i očuvanje temeljnih ljudskih prava, zbog čega je potrebno kreirati mehanizme kojima će se politička vlast stalno stavljati na kušnju. Ona iznova svojim djelovanjem mora zadobivati povjerenje građana, a kad djelovanje ne odgovara postavljenim temeljnim društvenim vrijednostima i općom političkom voljom tada se povjerenje gubi a vlast snosi posljedice. „Tako se uspostavlja institucionalizirano nepovjerenje kao bitan mehanizam demokratskog funkcioniranja političke vlasti, tj. kao mehanizam ograničenja i kontrole njezina djelovanja od strane građana, a istodobno i kao trajna vrijednost (moralni imperativ) koji nužno mora stajati iznad vlasti (na svim razinama).” (Maldini, 2006: 102)

U novom stoljeću pojam građanskog društva ima drugo značenje radi oslobađanja radne snage i privatnog vlasništva koje je bilo zastupljeno u patrijarhalnom društvu, kao i feudalnom društvenom poretku. Građansko društvo uspostavljeno je danas kao zajednica slobodnih i jednakih pojedinaca izjednačenih po pravima i slobodama s drugim članovima društva. Slobodni građanin (pojedinaac) temeljni je politički, ekonomski i pravni subjekt novog društva. Njegova svojstva su sloboda (odsutnost prinude; mogućnost izbora) i jednakost (jednake mogućnosti sudjelovanja u društvu bez obzira na bilo kakve razlike). (Maldini, 2002: 131)

3. Učešće građana u demokratskim procesima

Građani su danas slobodni i jednaki politički subjekti koji sudjeluju u procesu oblikovanja različitih društvenih interesa, što se naziva političkim djelovanjem. U modernom poimanju politika je uspostavljena kao institucionalna društvena moć koja posreduje među različitim interesima, ali se bori i tu moć zadobiti ili na nju djelovati. Podrazumijeva dva aspekta: statički – politički sustav, poredak, konstitucija; te dinamički – politički procesi, utjecaj na vlast, politička borba). (Mirić, 1980, citirano prema Maldini, 2002) Politička borba je institucionalizirana borba za preraspodjelu

društvene moći, tj. borba za drugačije društveno ustrojstvo, a posredovanjem interesa u njenim okvirima stječe se pravo obnašanja vlasti, točnije pravo korištenja institucionalizirane moći – institucije države. Time vođeno, jasno je kako je i političko djelovanje institucionalizirano u okviru političkog sustava. (Maldini, 2002: 132) Građani sudjeluju u ustanovljavanju vlasti moderne ustavne države. Sama država je u posezanju u autonomiju građanskog društva ograničena ustavom i zakonom. Ona jedina ima legitimno pravo primjenjivanja sile, ali su njeni instrumenti i oblici djelovanja uređeni zakonima (jer je demokratska država obično jednaka pravnoj državi). Država se tako uspostavlja kao zasebna politička institucija, odvojena od sfere građanskog društva, ali i ona koja pokušava jamčiti njen opstanak. (Maldini, 2002: 132) Moderno društvo se bazira na suprotstavljenosti društva i političke države – sfere privatnog i javnog, civilnog i vojnog, te svjetovnog i religijskog kao odvojenih sfera. Njihovim razdvajanjem se društvo emancipira od države čime se otvara slobodan prostor za neometano prakticiranje kulture, obrazovanja i vjere, te slobodnog udruživanja u različite asocijacije. (Maldini, 2002: 132) Tako se svi razlozi koji mogu biti uzrokom sukoba umanjuju, a ponajprije zajedničkim djelovanjem državnih institucija zajedno s raznim nevladinim udrugama i drugim subjektima društva. Podrazumijeva se da što je građansko društvo sa svojim udrugama organiziranije i šire to će mogućnosti suradnje s državnim institucijama biti veće. (Maldini, 2002: 137-138)

Odvojenost društva i države najistaknutije je obilježje modernog društva. Ono uvjetuje međusobnu podršku te međuovisnost dviju sfera. Država otvara velike mogućnosti i pokazuje otvorenost za građanske inicijative, a društvo zadobija odgovarajuću mjeru institucionalizacije. (Keane, 1988, citirano prema Mežnarić, 1996)

Građansko društvo podrazumijeva prostor autonomnog organiziranja i djelovanja pojedinca i građanskih organizacija i institucija i istovremeno prostor ostvarivanja vlastitih i općih interesa te zadovoljenja individualnih i korporativnih potreba u okviru pravnog poretka. Ono je i prostor ostvarivanja građanskih prava, individualnih sloboda, političkog i građanskog pluralizma, ugovorom temeljen i zakonom reguliran prostor društvenih odnosa. Pojam države s druge strane podrazumijeva, prije svega, državu kao političku zajednicu građana i državu kao skup institucija i pravnih, administrativnih, policijskih i vojnih državnih ustanova koje reguliraju društvene odnose. (Maldini, 2002: 134-135)

Građani socijalističkih društava teže demokraciji, ali često kada dođe do procesa demokratizacije teško se prilagođavaju novouspostavljenim institucijama. Razina stvarne potpore demokraciji je

tako na razini nižoj od onih u društvima razvijenih demokratskih država. Maldini (2006: 93) većinu građana tranzicijskog društva smatra liberalnim demokratima – građani preferiraju sustav koji će im garantirati ljudska prava, ali podržavaju i sustav s osobinama socijalističke sigurnosti. To se onda ogleda u slaboj podršci demokratskim institucijama. Dodatni problem je i što građani ne povezuju svoje političke kompetencije s političkim sustavom, što je i razlika u odnosu na društva u razvijenim demokracijama. Demokracija je ovisna o doprinosu ljudi, njihovoj kompetenciji i sudjelovanju u kontroli institucija vlasti zbog čega ovo možemo smatrati važnim nedostatkom za demokratski razvoj. (Maldini, 2006: 93) Autoritarne političke anomalije društava u tranziciji, koja su samo formalno uspostavila demokratske institucije, mogu se nadvladati pravovremenim razvojem građanskog društva. Društvo je u ovom slučaju ključni činitelj da bi se proces demokratizacije odvijao prirodnim putem. Aktivnim sudjelovanjem bi se tranzicijska društva približila razvijenim demokratskim društvima s kojima dijele osnovne demokratske vrijednosti. Građansko društvo je jedino koje može potisnuti autoritarne oblike političke vladavine, a istovremeno raditi u korist demokratskih. Pritom mora aktivno raditi i na prevladavanju političkog i sociokulturnog nasljeđa, proizišlog iz doba autoritarne države, te na stvaranju (demokratske) političke kulture. (Maldini, 2002: 142-143)

U procesu demokratizacije, kada nastaju nove institucije i demokratski poredci, potrebno je uključiti i proces institucionalnog učenja. Ono označava razvoj i prihvaćanje demokratskih vrijednosti u društvu koje prethodno nije imalo iskustvo demokratskog sustava, i događa se nakon izlaganja djelovanju demokratskih institucija. Pretpostavlja tri ključne kvalitete građanstva koje prethode demokratskim vrijednostima: suzdržavanje, samopouzdanje i odgovarajuće liberalne ideale. Suzdržavanje omogućuje izražavanje različitih interesa u javnosti, samopouzdanje znači spremnost djelovanja prema vlastitim uvjerenjima, dok društveni ideali osiguravaju opravdanje prema kojem je neki skup političkih i ekonomskih procedura prihvatljiviji od drugih. (Maldini, 2006: 95-96).

Građansko društvo strukturirano je kao mreža organizacija, udruga, institucija i javnosti, a uspostavlja se kao kontrolni mehanizam vlasti: sprječava ili ograničava tendencije centralizacije vlasti, zatvorenost u odlučivanju i uzurpacije državnih funkcija. Time izravno utječe na umjereniju i otvoreniju praksu vladanja. (Maldini, 2002: 142-143)

Sudjelovanje građana u demokratskom procesu može doprinijeti donošenju građanskih i političkih inicijativa te potpori odluka koje je donijelo političko vodstvo, a sve ovo su relevantne varijable u

potpori demokratskom sustavu. Ukoliko se radi samo na rješavanju ekonomskih problema samo će se dugoročno štetiti procesu demokratizacije jer bez potpore i uključenosti društva demokratska održivost i stabilnost postaju upitne. (Beširević, 2012: 34)

„Razvoj participacije, odnosno građanskog aktivizma, samo je jedan primjer kako slabe demokratske performanse sustava s jedne, i prethodno oblikovani politički stavovi i uvjerenja s druge strane, određuju političko ponašanje u novim tranzicijskim uvjetima.” (Maldini, 2006: 100)

Maldini (2006: 89) tvrdi kako je „demokratska normativno-institucionalna konstitucija minimum bez kojeg demokratski poredak nije moguć.” Tvrdi da razvoj stabilne demokracije ne ovisi samo o strukturama države i politike nego i o subjektivnim orijentacijama prema političkom sustavu, odnosno ovisi o *političkim kulturama*. Koncept političke kulture je, po njemu, poveznica između psihologijskog aspekta (političkih stavova, političke orijentacije i na njima temeljeno ponašanje i društveno djelovanje pojedinca) i sociološkog aspekta (društvene implikacije političkih stavova, političkih orijentacija i njihov utjecaj na pojedinca). Kao jedan niz društvenih vrijednosti, politička kultura zapravo određuje političko ponašanje i političke odnose među društvenim akterima. U tom kontekstu se ona može definirati kao posljedica međuodnosa političke strukture i političke kulture. Ukoliko se dogodi da se one ne podudaraju, odnosno da politička kultura ne podupire demokratski sustav onda su mogućnosti da se sustav održi i uspije kao demokratski smanjene. Iako je politička kultura ključna odrednica političke strukture (tj. političkog sustava), jednako je i obratno – ispravno je jedino ove dvije političke „projekcije” promatrati kao složenu međusobnu interakciju. (Maldini, 2006: 90)

„Politička kultura demokracije može biti određena na dvije razine. Prva razina su strukturalno relevantne vrijednosti koje su kodificirane društvenim normama (zakonima). Druga razina je uvjerenje društva da te vrijednosti primijeni. Za obje je razine zajedničko opredjeljenje za te vrijednosti koje su zapravo središnje za koncepciju političke kulture.” (Maldini, 2006: 90) Zaključak je da politička kultura demokratskog društva sadrži (od društva) primijenjene normativne vrijednosti te institucionalizirane, odnosno one koje predstavljaju poželjni tip demokracije. Sve ovo jednako vrijedi i za političku strukturu (sustav), dakle sadrži primijenjene i institucionalizirane uloge. Prvu razinu predstavljaju uloge ujedinjene društvenim normama (tj. zakonima), i to je primijenjena politička struktura. Ako je strukturu društvo legitimiziralo onda se može reći da je politička struktura institucionalizirana. Uloge predstavljaju normativna očekivanja društva u djelovanju političkih aktera. (Maldini, 2006: 90)

Razvijenim demokratskim sustavima građanskog društva ograničava se i kontrolira funkcija države u smislu individualnih i društvenih sloboda. Uobičajenom političkom sudjelovanju dodaje se građansko sudjelovanje kroz funkcioniranje građanskih pokreta i organizacija te njihova utjecaja na odluke političkih institucija. Time sfera građanskog društva u funkciji političke države dodatno proširuje i osnažuje svoje odluke. (Maldini, 2002: 137)

Društvene strukture koje su zahvaćene procesom demokratizacije razgrađuju se i nestaju ili se mijenjaju i oblikuju u skladu s novim okolnostima. Nove društvene strukture potom „stvaraju” nove društvene odnose, a novonastale društvene vrijednosti će potaknuti promjenu kulturnog okruženja. To ipak ne znači da će nove strukture i novi društveni odnosi biti sukladni zahtjevima koje sa sobom nosi demokratska konsolidacija. Činjenica je da se proces demokratizacije ogleda u nestajanju starih vrijednosti (delegitimiraju se ili gube na značenju), dok se nove vrijednosti ne stižu afirmirati ni ukorijeniti u društvo u kratkom vremenu. Naslijeđeni tradicionalni obrasci se pak opiru promjenama zadržavajući svijest, vrijednosti i obrasce ponašanja koji nisu dorasli novom institucionalno-normativnom okruženju. (Maldini, 2006: 92)

Djelotvornost i funkcioniranje tek nastalih obrazaca sudjelovanja građana u demokratskim procesima razvijenih demokracija temelje se na uvjerenju većine kako je demokracija poželjna pa je sudjelovanjem pokušavaju održati. Temelje se još i na dugoj demokratskoj tradiciji, odgovarajućoj političkoj kulturi i razvijenom području javnosti. (Maldini, 2002: 138)

Od vitalne važnosti za uspostavu, stabilnost i vitalnost demokratskih poredaka je i zanimanje ili ravnodušnost za politiku. Na stupanj individualne radoznalosti za politička pitanja najviše utječe politička praksa vlasti te socijalna struktura. Ukoliko građani pokazuju ravnodušnost ili čak neprijateljstvo prema politici, to će ih dodatno distancirati od cijelog procesa demokratizacije. (Maldini, 2006: 103)

Unatoč važnosti i vrijednosti nevladinih organizacija i građanskih udruga, uspostava građanskog društva u uvjetima demokratizacije ne može se mjeriti samo njihovim brojem, nego je znatno važnije njihovo djelovanje i stvarni utjecaj na javni politički prostor i razvoj participativne političke kulture. (Almond i Verba, 2000, citirano prema Maldini, 2002) Ujedno, razvojem područja javnosti i političke kulture širi se i prostor djelovanja ovim subjektima društva. (Maldini, 2002: 142-143)

V. Uloga medijske i informacijske pismenosti u demokratizaciji društva

1. Razumijevanje medijske i informacijske pismenosti

Za bolje razumijevanje koncepta MIP-a, poslužit ćemo se definicijom koju je dala Deklaracija o značaju medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini (2019):

„Medijska i informacijska pismenost odnosi se na kognitivne, tehničke i socijalne vještine i sposobnosti građanki i građana da pristupaju, kritički ocjenjuju, koriste i doprinose informacijskim i medijskim sadržajima putem tradicionalnih i digitalnih informacijskih i medijskih platformi i tehnologija, uz razumijevanje kako te platforme i tehnologije djeluju, kako da prilikom njihovog korištenja upravljaju vlastitim pravima i poštuju prava drugih, kako da prepoznaju i izbjegnu štetne sadržaje i usluge, da svrsishodno koriste informacije, medijske sadržaje i platforme da bi zadovoljili svoje komunikacijske potrebe i interese kao pojedinci i kao pripadnici svojih zajednica, te da bi prakticirali aktivno i odgovorno učešće u tradicionalnoj i digitalnoj javnoj sferi i u demokratskim procesima.”

Pristup širi od ovoga treba promatrati cjelovito (holistički) kroz 3 ključne komponente:

- 1) Hibridni model višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti;
- 2) Razvoj javnih politika i strateškog okvira MIP-a; te
- 3) Istraživanje i razvoj MIP-a. (Vajzović et al., 2021: 32-33)

Sve tri su međusobno povezane, nadopunjuju se i samo cjelovito prihvaćene mogu podržati MIP, zasnovanu na principima cjeloživotnog učenja, a od građana očekuje da budu dovoljno informirani i obrazovani kako bi samostalno i proaktivno donosili odluke i bili ravnopravni sudionici u demokratskom društvu, te da znanjem doprinose društvu u kojem žive. (Vajzović, 2020, citirano prema Vajzović et al., 2021)

Hibridni model višekomponentne integracije MIP-a jedinstveni je uključivi model kojeg od 2017. godine razvija Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. To je način integracije medijske i informacijske pismenosti, prije svega u obrazovne sustave a potom i društvo, a uključuje horizontalnu i vertikalnu integraciju. Vertikalna integracija odnosi se

na razvoj znanosti, istraživanje i obrazovanje budućih nastavnika što će ujedno i donosiocima odluka pružiti podršku te osigurati stručno i profesionalno usavršavanje i rad s nastavnicima, bibliotekarima i drugim akterima obrazovnog procesa. Horizontalna integracija s druge strane uključuje kroskurikularnu suradnju nastavnika i bibliotekara u planiranju i provođenju nastavnih programa i planova. MIP je proces, a ne stanje i na tim postavkama je i razvijen ovaj model, dok je ideja uvođenja zasebnog predmeta o ovom konceptu u osnovnim i srednjim školama odbačena. (Vajzović et al., 2021: 34; 71)

Razvoj javnih politika i strateškog okvira. Prethodno spomenuti model je svakako izvodiv i održiv proces, ali da bi zaživio u praksi nadležne institucije (npr. ministarstva, zavodi, itd.) trebaju napraviti stimulativan okvir za provođenje. Za svaku ovakvu intervenciju potrebno je istraživačko-znanstveno utemeljenje za razvoj javnih politika, strategija, principa i načina realizacije u praksi na način koji će u isto vrijeme biti održiv i izvodiv. Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu je u periodu od 2017. do 2021. godine provodio istraživanja te prošao kroz konsultacijske procese s ključnim akterima u BiH kako bi načinio strateški okvir za unapređenje medijske i informacijske pismenosti u BiH. Konzultativni proces uključio je više od 1300 pojedinaca kroz različite oblike učešća u više bh. gradova te online prostoru na području cijele Bosne i Hercegovine. Kao prirodan nastavak na trud koji je Institut uložio, razvijena je regionalna suradnja s akademskim zajednicama u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Njemačkoj. (Vajzović et al., 2021: 34-35)

Istraživanje i razvoj medijske i informacijske pismenosti. S početkom, u prethodnom poglavlju spomenutoga, timskog strateškog razvoja koncepta MIP-a, kroz radne grupe, istraživanja, radionice u osnovnim i srednjim školama, radionice posebno prilagođene za određene grupe (npr. nastavnike, novinare, studente, bibliotekare, itd.) te održavanje okruglih stolova i konferencija osiguralo se da sva strateška promišljanja o MIP-u budu potkrijepljena znanstvenim istraživanjima i akademskim radom. Sve spomenute stavke korištene su u svrhu istraživanja i razvoja, te boljeg razumijevanja potreba ciljnih grupa. (Vajzović et al., 2021: 35-36)

Medijska pismenost znači sposobnost razumjeti koncepte koje mediji prenose, tehnike kojima se koriste za prenijeti koncepte te sposobnost njihove analize. Medijski pismeni građani ovom vještinom štite sebe od negativnog utjecaja medijskih poruka i ne dopuštaju da ih one kontroliraju. Osim medijske pismenosti, temeljnom za ljudsko prava i napredak čovjeka smatra se još jedna

vještina – informacijska pismenost. Ona podrazumijeva sposobnost otkrivanja i pristupa potrebnim informacijama, te sposobnost znati kako ih procijeniti i protumačiti. (Alipour et al., 2021: 2-3) Medijska i informacijska pismenost su oduvijek bile povezane, a s razvojem interneta njihova je isprepletenost postala snažnija.

U kontekstu današnjice medijska pismenost podrazumijeva kompetencije koje građanin suvremenog demokratskog društva mora imati kako bi bio sposoban razumjeti i aktivno sudjelovati u demokratskim društveno-političkim aktivnostima. Područje se značajno proširilo pa uključuje traženje informacija, razvrstavanje, procjenjivanje njihove relevantnosti, evaluiranje izvora i prosuđivanje pouzdanosti. (Vučetić, 2019: 39)

Informacijska tehnologija ima značajnu ulogu u životu čovjeka. U svim segmentima naših života informatizacija ima tendenciju rasta, uključujući obrazovanje. Značajnu količinu informacija dobivamo putem medija što dodatno daje na važnosti medijskoj i informacijskoj pismenosti. (Alipour et al., 2021: 2)

„Svako otvoreno, inkluzivno demokratsko društvo, temelji se na dobro informiranim, uključenim, obrazovanim, kritički osposobljenim građanima”. (Vajzović et al., 2021: 104) Perspektive demokratizacije su nedostižne bez osnaživanja kompetencija medijske i informacijske pismenosti kod građana. Njima se ne mogu riješiti problemi koji terete suvremeno društvo, ali mogu se unaprijediti sposobnosti nošenja s izazovima. Ove sposobnosti, osim veće slobode proistekle iz mogućnosti pristupa informacijama, mogu donijeti i opasnosti širenja dezinformacija, zloupotrebe osobnih podataka i slično. Ovdje je vidljiv značaj građana u demokratskom društvu, ali i činjenica da MIP treba shvatiti kao dugoročnu korist, a ne kao trenutno rješenje. (Vajzović et al., 2021: 104) Osim ovog, u nekom širom smislu, MIP je dio razvoja medija, informacijskog okruženja te procesa demokratizacije što je za ovaj magistarski rad najvažnija teza. (Carlsson, 2019, citirano prema Vajzović et al., 2021) MIP osnažuje sve građane, djecu, mlade i starije, sposobnostima vezanim za medije, informacije, informacijsko-komunikacijske tehnologije i druge vrste srodne pismenosti koje su važne za 21. stoljeće. (Singh et al., 2015: 21)

Kada se govori o informacijama ne govori se samo o činjenicama potrebnim za obrazovanje, nego se prepoznaje potreba za cjeloživotnim učenjem. Nije više dovoljno završiti određeni formalni stupanj obrazovanja i nije puko usvajanje činjenica. Kako bi postao radno konkurentan čovjek se danas mora neprestano usavršavati. Obrazovni fokus pomaknuo se sa podučavanja na učenje.

Pojedinac koji posjeduje vještine samoobrazovanja pogodan je za kvalitetno društvo obrazovanja koje je nadalje preduvjet ekonomskog, društvenog, organizacijskog i osobnog napretka. U takvom se okruženju nove vještine i nameću, pri čemu bi biblioteke trebale nametnuti svoju ulogu – onu informacijskog opismenjavanja. (Stipetić Šušak, 2016: 94)

Medijska i informacijska pismenost kompetencija je građana 21. stoljeća i u potpunosti je u skladu s Agendom 2030. za održivi razvoj Organizacije Ujedinjenih naroda (A/RES/70/1). Ciljevi održivog razvoja i Agenda 2030. zasnivaju se na 3 principa:

- 1) Univerzalnosti – podrazumijeva obvezu i spremnost svih država za njihovu primjenu, pri čemu će uvažavati stupanj razvoja i unutarnje uređenje koji doprinose cjelokupnom naporu za održivi razvoj;
- 2) Integraciji svih aspekata održivog razvoja – koja podrazumijeva ravnomjeran ekonomski rast, zaštitu okoliša i prirodnih resursa te kreiranje pravednog društva i smanjenje stupnja nejednakosti; te
- 3) Princip „nitko ne smije biti isključen” – čime se teže eliminirati multidimenzionalni uzroci siromaštva i nejednakosti te diskriminacije u svim njenim oblicima. Kod ovog principa potrebno je uspostaviti mehanizme upravljanja i odgovornosti na svim razinama vlasti (pa čak i međunarodnoj) kako bi se osiguralo provođenje mjera za postizanje potpune jednakosti. (Vajzović et al., 2021: 22-23)

Slika 3. Ciljevi održivog razvoja Agende 2030. (Institut za društveno odgovorno poslovanje, 2021)

Od svih 17 ciljeva održivog razvoja, koncept MIP-a podršku daje Cilju br. 4: *osigurati uključivo, pravedno i kvalitetno obrazovanje za sve i promicanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve*; ali i podcilju broj 16.10: *prepoznati važnost javnog pristupa informacijama i drugim temeljnim ljudskim slobodama*. (Vajzović et al., 2021: 24)

UNESCO medijsku i informacijsku pismenost definira kao skup znanja, vještina, stavova, kompetencija i praksi koji omogućavaju efikasan pristup, analizu, kritičku procjenu, tumačenje, korištenje, stvaranje i širenje informacija i medijskih poruka, koristeći postojeća sredstva kreativne, pravne i etičke osnove. Drugim riječima, MIP se odnosi na kompetencije koje građanima pomažu da komuniciraju s medijima i drugim pružateljima informacija. Cilj mu je razvijanje kritičkog mišljenja i cjeloživotnog učenja vještina za građane koji će biti slobodni udruživati se i aktivno sudjelovati u procesima društva. (Alipour et al., 2021: 3)

Među dobrobiti razvoja medijske i informacijske pismenosti kod građana svakako se ubraja mogućnost da ti isti građani uživaju svoja temeljna prava, posebice ona navedena u članu 19 UN-ove Deklaracije o ljudskim pravima iz 1948., ili pak prava iz člana 10 Europske konvencije o ljudskim pravima (1950) gdje je navedeno: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija”; stav II istog zakona tiče se obveza i odgovornosti vezanih za ovo pravo: „Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obveze i odgovornosti, može podlijetati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom, koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristranosti sudstva.”

Stručnjaci UNESCO-a smatraju nedostatak znanja i vještina analiziranja informacija skrivenom prijetnjom sigurnosti i stabilnosti društva. Vještine MIP nisu standardne, svakodnevne, stoga zahtijevaju da ih se uči u grupama, u učionici, biblioteci ili na drugom mjestu gdje se MIP istražuje i prakticira. Ljudi s vještinama MIP-a mogu ih pravilno primijeniti u osobnom životu tako što će razumjeti medijske i informacijske koncepte koje mediji prenose, te će sadržaji koje oni sami proizvode biti točni i valjani. Stručnjaci smatraju i da akademske institucije, mediji i sindikati imaju

učinkovitu ulogu u povećavanju medijske i informacijske pismenosti društva. Prvi korak u podučavanju MIP-a može biti jačanje elemenata koji utječu na obrazovanje za medijsku pismenost, pri čemu će nastavnici i studenti imati glavnu ulogu. (Alipour et al., 2021: 3)

Znanje kako funkcioniraju tradicionalni masovni mediji i nove medijske platforme predstavljaju kategorički imperativ za članove suvremenog društva. Svakodnevne društvene aktivnosti posredovane su medijima, iako čovjek nije dovoljno svjestan prisustva medija i medijskih tehnologija. (Vučetić, 2019: 38)

Medijska i informacijska pismenost ključni su kao cjeloživotna kompetencija za razvoj i razumijevanje na svim razinama. Glavni sudionici na nacionalnim, regionalnim i međunarodnim razinama su donosioci javnih politika i odluka. Za MIP su jednako značajni i profesionalni, tj. institucionalni sudionici, posebice donosioci obrazovnih politika, planova i programa obrazovanja, ali i institucija za obrazovanje nastavnika. Na dnu ove piramide, kao oslonac nalaze se institucionalni ili pojedinačni sudionici procesa dijele se u dvije kategorije: nastavnici i građani (s posebnim naglaskom na roditelje). (Vajzović et al., 2021: 99)

U posljednjih nekoliko godina medijska i informacijska pismenost postala je važna tema u globalnoj zajednici, a mnogi stručnjaci iz područja medijskih komunikacija svoja su istraživanja usmjerili na razvoj ovoga koncepta. Ispitivanja su se uglavnom temeljila na pitanjima kako se medijska pismenost mijenjala kao pojam i koje su najpopularnije metode ove vrste opismenjavanja. (Popova, 2018: 82) Alati medijske pismenosti najvažniji su korak za implementaciju ovog koncepta u zajednicu. Sastoje se od temeljnih pojmova i pitanja koja se moraju riješiti kako bi se medijska pismenost počela prakticirati. (Popova, 2018: 83)

Glavne prednosti MIP-a su: razumijevanje i poštivanje ljudskih prava i sloboda, spremnost da se stane u njihovu obranu i donose utemeljene i racionalne odluke o ovom pitanju; pruža sveobuhvatan okvir za razvoj kompetencija potrebnih za odgovor na izazove, prijetnje i mogućnosti u 21. stoljeću; pomaže podizanju svijesti, razumijevanju i znanju o funkcijama medija i drugih izvora informacija u demokratskim društvima; potom pruža razumijevanje uvjeta koji su potrebni za efikasno i odgovorno obavljanje funkcije pružatelja informacija; građani imaju pomoć u stjecanju osnovnih kompetencija potrebnih za etičan i efikasan pristup, stvaranje i razmjenu informacija, stavova i znanja; pomoć u jačanju kompetencija MIP na institucionalnoj i pojedinačnoj razini stvaranjem povoljnog okruženja na nacionalnoj razini. Razvojem kompetencija

medijske i informacijske pismenosti povećava se potražnja za boljim uvjetima za život i s njima povezanim rezultatima, poput novih usluga, sadržaja, mogućnosti zapošljavanja, interkulturalne razmjene i dijaloga. Ovaj koncept poboljšava i proces učenja i podučavanja, u odnosu nastavnik – mladi građanin, pri čemu nastavnici pomažu mladim građanima da postanu neovisni, kritični i reflektivni intelektualci, a da ujedno budu učinkoviti u svim područjima, zamišljajući budućnost i doprinoseći društvu svojim kreativnim znanjem. (Vajzović et al., 2021: 99-100)

Medijska i informacijska pismenost je važna jer je stopa korištenja medija visoka, zbog čega ljudi moraju naučiti razlikovati različite informacije. U isto vrijeme, mediji na globalnom tržištu i dalje imaju glavnu ulogu u oblikovanju ljudskih percepcija, uvjerenja i stavova. MIP zbog toga i jest važan kao alat koji pruža cjeloživotno učenje i bolje snalaženje u vremenu suvremenih medija i digitalnih okruženja. (Popova, 2018: 83)

MIP treba promatrati i razvijati kao skup kompetencija koji se sastoji od znanja, vještina i stavova; svi građani trebali bi imati jednak pristup informacijama, znanju i posebno internetu po principu univerzalne usluge i osnovnog ljudskog prava (pritom, pojam *građani* ovdje uključuje i marginalizirane grupe – manjine, osobe s invaliditetom, itd.); izgradnja društvenog znanja za koju su potrebni stvaranje povoljnog okruženja i izgradnja kapaciteta MIP-a za sve građane; potrebno je posvetiti pažnju za profesionalno usavršavanje nastavnika u području medijske i informacijske pismenosti, koji doprinose osnaživanju mladih građana. (Vajzović et al., 2021: 100)

Medijska i informacijska pismenosti, osim kompetentnih i aktivnih građana, za cilj ima i kvalitetnije medije, javnu sferu, društvenu debatu i političku zajednicu. (Turčilo, 2020: 31) Pod kvalitetnijim medijima (2020: 30) smatra se da građani znaju što je i kakva treba biti kvalitetna informacija i da od medija i traže samo takve informacije; kvalitetnija javna sfera je ona u kojoj građani nisu pasivni primatelji informacija već aktivni, misleći sudionici javnih debata; dalje, pod kvalitetnijom društvenom debatom smatra se da snaga argumenta treba biti ključna odlika društvene diskusije a to je nemoguće postići bez medijski i informacijski pismenih građana; naposljetku, političko odlučivanje zasniva se na prethodno navedenim elementima i svi oni čine kvalitetniju političku zajednicu. (Turčilo, 2020: 31)

2. *Tri stuba MIP-a*

Već smo spomenuli da MIP obuhvata široku lepezu znanja i vještina koje građani trebaju posjedovati kako bi se bolje snašli u suvremenom svijetu, a ovdje ćemo izdvojiti tri osnovna stuba medijske i informacijske pismenosti.

Pristup. Pojedinaac, ukoliko ima mogućnost (tehničku, ekonomsku, političku) treba znati kako pristupiti medijima i drugim izvorima informacija, tj. treba znati kako pronaći dobavljača vjerodostojnih informacija. Također, mora znati razlikovati javne i komercijalne medije (naravno – i njihove hibride) da bi znao kakvu vrstu sadržaja i informacija može i mora očekivati od njih. Važno je da pojedinci posjeduju i znanja i vještine dolaska do vjerodostojnih informacija u *online* području uslijed ekspanzije portala koji objavljuju sadržaje koji nisu filtrirani (pa korisniku treba više vremena na ih pronaći), nisu napisani jasno i kvalitetno (pa pojedincu treba više vremena da ih razumije) ili sadrže faktografske greške ili nisu konzistentni pa korisnicima treba više vremena da ih provjere. (Dizdar et al., 2014, citirano prema Vajzović et al., 2021). Kada je građanima dostupan impressum medija, to je jedan od osnovnih pokazatelja njegove vjerodostojnosti, a ukoliko medij ne nudi impressum, može se smatrati problematičnim po profesionalnosti.

Analiza sadržaja. Pojedinaac treba poznavati osnovne mehanizme dekonstrukcije medijskih i drugih sadržaja, odnosno treba biti sposoban prepoznati razliku između informacije i reklame, znati klasificirati informacije prema značaju i vrijednosti, prepoznati satiru, humor, ironiju, tj. uočiti različite forme dezinformacija, propagande, teorija zavjera, te znati sve zaprimljene informacije smjestiti u kontekst kojemu pripadaju. Građani koji su dobro informirani i znaju kritički valorizirati izvore informacija neće biti lagan plijen medijskih manipulacija ili bilo kakvih propagandnih utjecaja. Kako bi se utvrdila profesionalnost medijskog sadržaja, potrebno je analizirati zadovoljava li taj sadržaj osnovne kriterije i postulate profesije, donosi li nove i provjerene informacije i jesu li te informacije bitne za javnost. Odabirom informacija i vijesti koje će plasirati, mediji nameću određeni sustav vrijednosti, pogled na svijet, ali i praktični odnos prema stvarnosti. (Kurtić, 2009, citirano prema Vajzović et al., 2021) Cilj medijsko-informacijskog opismenjavanja je potaknuti kritičko vrednovanje poruka, a ono do čega ne smije doći je razvoj skeptičnog odnosa prema medijima i zagovaranje medijske apstinencije. Svakako da je prioritet unaprijediti kompetencije građana za razlikovanje kredibilnih od nekredibilnih medija, odnosno kvalitetnih i nekvalitetnih sadržaja. (Vajzović et al., 2021: 112)

Kreiranje sadržaja. MIP je više od same kritičke analize medijskih i drugih sadržaja. Treba potaknuti građane da postanu aktivni kreatori sadržaja, odnosno da koriste i nove i tradicionalne medije za samoizražavanje, kreativnost i veće demokratsko učešće. Sloboda mišljenja i izražavanja mišljenja su značajne za funkcioniranje demokracije, zbog čega je važno da su građani sami sposobni izraziti stav. To čine uglavnom pomoću pametnih tehnologija, ali je neophodno da to čine u skladu s profesionalnim (etičkim) standardima i pravilima ponašanja. Važno je u tom smislu poznavati i osnove autorskih prava, Creative Commons licence, ljudskih prava i sl. (Vajzović et al., 2021: 112) Za medijsko i informacijsko opismenjavanje može poslužiti i svjetska online enciklopedija *Wikipedia*. Iako nije prihvaćena kao relevantan izvor informacija zbog svojih pravila uređivanja, ona može biti dobar početak za učenje ovih kompetencija.

Mediji odavno nisu samo posrednici koji prenose neki sadržaj već su oformili vlastitu socijalnu sredinu zbog čega njihovo definiranje treba proširiti na razumijevanje uloge medijskog okruženja. Razumijevanje medija kao okruženja može poboljšati razumijevanje kako pristupiti, interpretirati, kritički promišljati i smisleno stvarati sve medije, uključujući pisanu i izgovorenu riječ, digitalne medije, društvene medije, itd. (Vajzović et al., 2021: 113)

3. Međusobna povezanost MIP-a i demokratizacije

Medijska i informacijska pismenost se uglavnom sagledavaju u kontekstu medija ili procesa demokratizacije. (Vajzović et al., 2021: 18) Mediji nude platforme za slobodno izražavanje mišljenja što može doprinijeti održavanju demokracije na životu. Treba postojati sloboda medija umjesto regulacije tiska koja isključuje demokraciju. Sve veći utjecaj korištenja mobilnih uređaja i društvenih mreža ima duboke posljedice na konzumaciju vijesti, posebno među mladima. U bliskoj prošlosti mladi ljudi oslanjali su se isključivo na glavne medije za vijesti o izborima i politici, dok danas koriste društvene mreže kako bi dobili pristup medijima za koje smatraju da nude autentičniju i objektivniju sliku onoga što se događa u političkoj sferi. (Pande, 2020: 52)

Isključivo građani koji su medijski i informacijski pismeni mogu od medija zahtijevati da spremno vrše svoju funkciju četvrtog stupnja demokracije, odnosno da etično pristupaju informacijama i njihovom plasiranju u javnost. U tom smislu se razvoj kompetencija u ovom području direktno tiče funkcioniranja neke demokracije te aktivnog sudjelovanja građana u njenoj društvenoj zajednici.

(Vajzović et al., 2021: 131) MIP, dakle, naglašava i značaj etičke dimenzije. Odgovornosti koje pojedinac snosi kroz svoje slobode tiču se odgovornog korištenja tehnologija, medija i informacija. Ona je i dijelom kompetencija suvremenog pismenog građanina, a u njoj je implementiran i visok stupanj tolerancije i razumijevanja prema svim ljudima, bez obzira na njihovu političku, etničku, rasnu ili bilo kakvu drugu pripadnost. (Vajzović et al., 2021: 130)

Kako je već spomenuto, medijska i informacijska pismenost ključna je kompetencija građana 21. stoljeća, koja se prije svega treba promatrati s aspekta ljudskih prava. Zbog toga je UNESCO predložio 5 zakona MIP-a (Grizzle i Singh, 2016, citirano prema Vajzović et al., 2021):

1. Informacije, komunikacije, biblioteke, internet i druge tehnologije koje pružaju informacije koriste se u kritičkom građanskom angažmanu i održivom razvoju. Svi imaju isti značaj i nijedan nije važniji od bilo kojeg drugog i s njima treba tako i postupati;
2. Svaki građanin je tvorac informacija i/ili znanja i svaki od njih ima poruku. Zbog toga moraju biti osnaženi za ispravan pristup istima te za samoizražavanje za potrebu tvorbe informacija. MIP je za sve podjednako element koji ispunjava ljudska prava;
3. Informacije, znanja i poruke nisu uvijek nepristrane i vrijednosno neutralne, pa bi ih svaka upotreba i primjena MIP-a trebala učiniti transparentnim i razumljivim svim građanima;
4. Svaki pojedinac želi znati i razumjeti nove informacije, znanja i poruke, pa čak i onda kada toga nije svjestan, no njegova prava ne smiju nikada biti ugrožena;
5. MIP je dinamičan proces koji se proživljava i znanje je koje se ne stječe odjednom. Proces stjecanja ovog znanja je gotov onda kada uključuje znanje, vještine i stavove, kada pojedinac ispravno pristupa, procjenjuje, upotrebljava, proizvodi i prenosi dalje informacije, znanja i drugi sadržaj.

Slika 4. Pet zakona MIP-a (UNESCO, 2017). Izvor: Vajzović et al., 2021

U oblasti ljudskih prava treba sagledavati tri segmenta pristupa MIP-u:

- 1) Vlast, odnosno država koja je osnovni obveznik ljudskih prava;
- 2) Građani se nalaze nasuprot vlasti i oni su nositelji ljudskih prava, tj. ovlaštenici;
- 3) Mediji koji su treća strana i posrednici među prva dva. (Vajzović et al., 2021: 126)

Osim što je važna za ostvarivanje ljudskih potencijala, sloboda izražavanja se smatra i ključnim temeljem demokracije jer osigurava preduvjet za napredak demokratskih društava. Ljudsko pravo jest relacija između pojedinca i države pri čemu država treba zaštititi određena ljudska prava koja

uvjetuju slobodu, jednakost i dostojanstvo čovjeka, dok medijska i informacijska pismenost predstavljaju osnovu da građanin razumije, razvija i bori se za visok stupanj poštovanja njegovih prava i sloboda. (Vajzović et al., 2021: 126) Prema članu 10. Europske konvencije (1950) za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda svatko ima pravo na slobodu izražavanja i ono uključuje slobodu mišljenja, primanja i prenošenja informacija i ideja bez miješanja državne vlasti i bez obzira na granice. S druge strane, ostvarivanje ovih sloboda podrazumijeva i određene obveze i odgovornosti ali i ograničenja. Zbog toga može podlijegati uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom u svrhu osiguranja javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina te narušavanja moralnih vrijednosti i prava drugih. Sloboda mišljenja se prema spomenutoj konvenciji odnosi na svako izražavanje bez obzira na njegov sadržaj, odnosno ono što pojedinac, grupa ili neki medij distribuiraju. Ono što se ne tolerira je širenje ideja koje promoviraju rasizam ili kojima se potiče na mržnju ili bilo kakvu rasnu diskriminaciju. (Vajzović et al., 2021: 127)

Informacijska pismenost zasniva se na nekoliko ključnih pojmova: 1) definiranje informacijskih potreba – što znači znati prepoznati koliko i kakvih informacija nam treba, dok na javnom planu to znači dostupnost informacija i objektivno informiranje građana kako bi se zadovoljile njihove informacijske potrebe (Turčilo, 2020: 28-29); 2) etično korištenje informacija – na individualnom planu podrazumijeva odgovornost u dolaženju do informacija i dijeljenju istih uz poštovanje autorskih i drugih prava te općevažećih društvenih normi, a na društvenoj razini ovo podrazumijeva transparentnost javnih institucija; 3) kompetentnu participaciju u društvu – na individualnom planu podrazumijeva donošenje informiranog izbora na glasačkom mjestu (što je osnova sudjelovanja u zajednici), a na opće-društvenom planu podrazumijeva javne funkcije, tj. obnašanje vlasti zasnovane prije svega na političkoj podobnosti. Prema zadnjem, informacijska pismenost je jedan od preduvjeta demokratskog upravljanja i demokratske participacije. (Turčilo, 2020: 29) Medijska pismenost se zasniva također na nekoliko pojmova: 1) pristup obrazovanju – na individualnom planu znači da se medijska pismenost uči jer ona nije prirođena i intuitivna, dok na društvenom planu podrazumijeva obvezu strateškog promišljanja, planiranja i primjene koncepta MIP-a u društvu; 2) kvalitetno korištenje medija – na individualnom planu interakcija s medijima ima svoje specifičnosti i zakonitosti na osnovu kojih se osiguravaju kvalitetne informacije potrebne čovjeku, dok na općem planu podrazumijeva slobodu medija i da svi akteri društva koriste medije na osnovu javnog interesa; 3) evaluacija poruka – pojedinac kritičkim promišljanjem informacije transformira u znanje, tj. nužno je da prođe kroz misaoni proces kako bi stekao određeno znanje, a na opće-društvenoj razini ovo podrazumijeva kritičku svijest svih aktera društva u svrhu sprječavanja

indoktrinacije, propagande i manipulacije u društvu (Turčilo, 2020: 29); 4) participacija u društvu – jednako kao kod informacijske pismenosti podrazumijeva kompetentnu i odgovornu participaciju svih aktera društva, odnosno da znaju odgovorno i kvalitetnim informacijama donijeti odluku o sebi ili društvu (Turčilo, 2020: 30). Sve prethodno navedeno ukazuje na blisku povezanost medijske i informacijske pismenosti sa stupnjem demokratičnosti društva, odnosno sa stupnjem razvijenosti društva. Kako je to definirala Turčilo (2017): „Nivo razvijenosti nekog društva direktno je proporcionalan nivou opće, ali i medijske i informacijske pismenosti njegovih građana. Između stupnja razvijenosti društva i stupnja njegove pismenosti postoji dvosmjerna uzročno-posljedična veza: kako visoko razvijena društva imaju materijalna sredstva i stanje svijesti na takvom nivou da mogu unaprjeđivati nivo pismenosti, tako i unaprjeđenje tog nivoa pismenosti direktno unaprjeđuje i društvo samo.” (Turčilo, 2020: 30)

Politika i strategija medijske i informacijske pismenosti poboljšavaju stvaranje inkluzivnih, demokratskih i otvorenih društava. One su ključne i za opstanak modernog upravljanja i globalnog građanstva u digitalnom svijetu. Bez njih je vjerojatno da će se povećati razlike između onih koji imaju i onih koji nemaju pristup informacijama i medijima, te onih koji uživaju i onih koji ne uživaju slobodu izražavanja, a pojavit će se i dodatne razlike između onih koji će biti sposobni i onih koji će biti nesposobni pronaći, analizirati, procijeniti i primijeniti informacije i medijske sadržaje. MIP je važan dio veće cjeline koja uključuje i zakonodavstvo i reforme u području medija i obrazovanja te je dugoročna strategija za demokraciju. (Carlsson, 2019: 67) Politike MIP-a doprinose osnaživanju većeg broja građana da kritički sagledavaju, diskutiraju i upravljaju javnim raspravama o relevantnim pitanjima, što dalje otvara prilike za dijalog među građanima različitih etničkih, religijskih, ideoloških i političkih grupa. (Vajzović et al., 2021: 40)

Jakim demokracijama su potrebni i dobro informirani i aktivni građani, dok uključivi i otvoreni demokratski javni diskurs zahtijeva pristup pouzdanim informacijama o razvoju društva. Temelj za takav pristup su sloboda govora i informiranja te slobodni i neovisni mediji dostupni svima. Ipak, demokratski dijalog se u društvu odvija i u drugim područjima gdje građani također mogu slobodno formirati i izraziti svoje mišljenje, uključujući i privatnije i zatvorenije domene društva. Zbog toga im treba i stvoriti okruženje gdje će se osjećati dovoljno sigurnim za djelovanje. (Carlsson, 2019: 171)

Digitalizacija je donijela nove izazove za koje se vremenom pokazalo da negativno utječu na demokraciju, a riječ je o dezinformacijama i porastu govora mržnje i *online* prijetnjama. Te iste inovativne tehnologije omogućile su nove modele interakcije, nove prilike za znanje i poslovanje, ali se mogu i zloupotrijebiti za narušavanje privatnosti ljudi, mogu se koristiti kao alati za diskriminaciju te nanošenje štete pojedincima i zajednicama. Zbog toga se sve više ljudi povlači iz djelovanja u javnom diskursu i na digitalnim platformama, što će dovesti do potkopavanja demokratskog sudjelovanja i uključenosti te dovesti do pada povjerenja u institucije. (Carlsson, 2019: 171)

4. Osnaživanje građana za aktivno djelovanje u društvu

Nezamislivo je da suvremeno demokratsko društvo postoji bez medija i informacijsko-komunikacijskih tehnologija. To dalje slijedi činjenica da je sudjelovanje građana u društvu nemoguće bez adekvatnih vještina pristupu informacijama, kritičkog mišljenja i interpretacije sadržaja te slobode kreativnog izražavanja. Samo oni građani koji imaju razvijene sve ove vještine mogu donositi kvalitetne političke odluke i biti proaktivni, a time i punopravni članovi demokratskog društva. (Vajzović et al., 2021: 129) Uslijed medijskog i informacijskog opismenjavanja stvaraju se uvjeti da građani u svim sferama svojih života efikasno traže, procjenjuju, kreiraju i distribuiraju informacije da ostvare osobne, društvene, obrazovne i druge ciljeve. Ono je i osnovno pravo u digitalnom svijetu i podrazumijeva demokratsku participaciju. Ipak, pored svega toga, razvoj vještina MIP-a neće automatski i same po sebi doprinijeti društvu. MIP ustvari služi da se kod pojedinca razvije svijest o postojanju i značaju njegovih prava te mehanizmima njihove zaštite, što se posebno odnosi na slobodu informiranja i slobodu izražavanja mišljenja. (Vajzović et al., 2021: 130)

Suvremeno društvo koje se temelji na informacijama i znanju pred pojedinca stavlja izazove koji zahtijevaju razvoj i postizanje određene razine sposobnosti, snalažljivosti i spretnosti. Ovisno o tome koliko su te vještine razvijene, pojedinac se smatra pismenim ili nepismenim. Pismenost je nekad podrazumijevala sposobnosti čitanja i pisanja, dok danas uključuje i vještine govora, slušanja, računanja, opažanja i crtanja. Izvorno značenje pismenosti sada se naziva osnovnom pismenosti. U obilju novih pismenosti, informacijska se izdvaja kao preduvjet za druge vrste pismenosti. (Vidaček Hainš, Kirinić i Pletenac, 2007: 70)

Tijekom 1990-ih godina i početkom 2000-ih godina pojedini su autori još uvijek nastojali definirati različitosti između različitih vrsta pismenosti, imajući u vidu i napredak tehnologije. Stoga se najprimjerenijim čini UNESCO-v princip ujedinjavanja i ukrštavanja dvaju vrsta pismenosti – medijske i informacijske – u novi koncept medijske i informacijske pismenosti. Upravo ovaj koncept odgovor je na porast korisnički generiranih sadržaja, intenzivno korištenje virtualnog prostora te građansko novinarstvo. On promiče i prava pojedinca omogućavajući mu da priopćava, izražava se, prima, proučava i otkriva informacije i nove ideje. (Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica, 2012: 131)

Složenost funkcije medija u društvu nije moguće reducirati samo na tehničke pojedinost te struke. U ozračju koje je demokratsko važna je proaktivna funkcija, odnosno promicanje kritičnosti i detekcije dvostrukih mjerila koja ugrožavaju sigurnost i prava svakodnevnog čovjeka. Medijsku pismenost kao vještinu ne moraju imati samo konzumenti medija već i oni koji pružaju medijsku uslugu. (Žitinski, 2009: 234)

Kako su medijske slobode povezane s društvenom odgovornošću, jasno je da sloboda medija ima instrumentalnu vrijednost i njeno ispoljavanje se dovodi u vezu s društveno poželjnim vrijednostima poput tolerancije, jednakosti, znanja i pravde. Ovaj pristup uključuje kreiranje i provođenje medijskih politika koje će odgovoriti na izazove karakteristične za digitalni medijski i informacijski svijet. (Džihana, 2020: 40)

Sama konstrukcija pojma *medijska i informacijska pismenost* ukazuje na to kako njegova aktivnost ne bi trebala biti usmjerena samo na pojedince već uzeti u obzir da grupe ljudi te institucije i organizacije zajedno utječu na život i pismenost. Tradicionalni pristupi MIP-u usredotočeni su na obrazovne ustanove i knjižnice te aktere koji djeluju u njima. Ipak, u suvremenim uvjetima, upitno je pitanje aktera koji su središte djelovanja MIP-a. Internetski servisi, mediji, regulatori u području medija, vjerski akteri i građani sami dijelom su MIP-a i mogu se smatrati potencijalnim nositeljima dužnosti u njegovu poticanju. Problem nastaje ondje kada MIP osnažuje samo pojedince koji su izolirani objekti formalnog procesa, a ne uključuje institucije u proces kontinuiranog učenja koje će osigurati stalne prakse produbljivanja pismenosti. Glavna ideja je institucionalizirati MIP kao praksu koja će biti održiva i djelovati kontinuirano kao dio organizacijske kulture unutar društvenih entiteta. (Carlsson, 2019: 32)

Većina MIP aktivnosti i programa na nacionalnim razinama je kratkoročne prirode, u obliku kratkih radionica i vikend susreta, bez obzira dolazi li inicijativa iz javnog sektora, medijskih kuća ili civilnog društva. Također, većina tih aktivnosti usmjerena je na djecu i mlade, ali su i inicijative okrenute obrazovanju odraslih sve češće posljednjih godina. (Carlsson, 2019: 67)

Zemlje koje u svoj nacionalni okvir imaju integriranu politiku MIP-a pokazale su se uspješnijima u nastojanjima širenja medijske i informacijske pismenosti među građanima od zemalja koje je nemaju. Čimbenici koji to određuju su jasno izraženo upravljanje, velika podrška i participacija različitih dionika i u privatnom i javnom sektoru. (Carlsson, 2019: 68) Svaka ozbiljna i dugoročno planirana nacionalna politika za MIP mora imati tijelo, tj. autoritet kojemu je dodijeljena odgovornost za njen razvoj, koordinaciju i evaluaciju. Ono što je presudno za uspjeh je proaktivno političko vodstvo. Ne smije se zanemariti ni važnost suradnje. Osim politika i javnih institucija, MIP uvijek uključuje medijske tvrtke, dobavljače internetskog sadržaja, akademsku zajednicu i kao i uvijek – civilno društvo. (Carlsson, 2019: 69)

Demokratske nacije se danas bore s time kako očuvati slobodu govora i zaštititi građane od autokratskih režima koji su dugo imali za cilj razbiti politički pluralizam i slobodu izražavanja kako bi zadržali moć unutar vlastitih nacija, dok sada rade na promicanju svojih interesa na međunarodnoj razini. (Jolls i Johnsen, 2018: 1402)

Medijska pismenost demokratskim društvima nudi način da podupru neovisno razmišljanje među građanima i „naoružava” ih da minimiziraju svoje šanse da budu pogrešno informirani ili manipulirani. Ovo obrazovanje nema za cilj pretvoriti obične građana u „provjerivače činjenica” jer je s trenutnim obiljem informacija nemoguće sve provjeriti, ali ih čini sposobnima razlučiti kome i čemu vjerovati, prepoznati informacijsku manipulaciju i donositi informirane odluke. (Jolls i Johnsen, 2018: 1403)

Adolescencija je formativno razdoblje koje utječe na to da pojedinci razvijaju interese, angažman i ideje u odnosu na politiku koja ih okružuje te političke organizacije. Zbog toga je i način na koji se formira odnos mladih prema politici i društvenim pitanjima ključan za demokraciju. Od velike su važnosti i različite medijske navike mladih. Dok je u svijetu došlo do rapidnog razvoja društvenih medija i digitalnih mreža stvorile su se nove mogućnosti kako će pojedinci biti informirani o društvenim temama, dijeliti informacije te kako će sudjelovati u političkim aktivnostima i raspravama. (Carlsson, 2019: 103) I način na koji mladi koriste medije utječe na

njihovu političku socijalizaciju. Pod pojmom političke socijalizacije podrazumijevaju se procesi kojima se pojedinci u interakciji s različitim društvenim sredinama razvijaju kao demokratski građani, sa svojim identitetima, interesima, vrijednostima te oblicima konkretnog političkog angažmana. (Carlsson, 2019: 104)

5. *Kritičko mišljenje*

Riječ „kritika” korijene ima u grčkom jeziku i riječi *krino sudim* (ocjenjujem), što osim samog ocjenjivanja znači i vještinu ocjenjivanja, tj. utvrđivanja i rasuđivanja onoga što je vrijedno ili dobro od onoga što je loše – u svakodnevnom životu i stvarima koje čovjeka okružuju; može značiti i prikaz ili ocjenu nekog umjetničkog ili znanstvenog rada. (Anić, Klaić i Domović, 2001, citirano prema Vajzović et al., 2021) Zbog čestog korištenja ove riječi ona se smatra negativnim sudom ili isticanjem samo negativnih elemenata neke pojave ili stvari. Ipak, u kontekstu medijske i informacijske pismenosti kojom se bavimo u ovom radu ona ima pozitivnu konotaciju i poželjna je vještina.

Kritičko mišljenje treba biti cjeloživotni proces nepristranog razmišljanja koji uključuje i individualno iskustvo i emocije; treba biti oslobođeno svih dogmi i predrasuda kako bi se ispravno procijenila određena informacija, tvrdnja ili mišljenje. Ovdje je potrebno naglasiti i da kritika vođena bilo kakvom ideologijom – političkom, vjerskom ili nekom trećom – nije kritičko mišljenje. Također, ni izvođenje zaključaka iz danih ili postojećih podataka nije kritičko mišljenje. (Vajzović et al., 2021: 263)

U podlozi kritičkog mišljenja je i sam proces mišljenja. Ono se definira kao psihički proces kojim se određuju svojstva određene pojave i otkrivaju odnosi među njima. To upućuje da se koncept kritičkog mišljenja temelji na složenim kognitivnim procesima i izvođenju logičkog zaključivanja. (Matahlija, 2022: 10)

Slika 5. Vještine kritičkog mišljenja (Regulatorna agencija za komunikacije, 2021)

Jedini djelotvoran način za kreiranje dobro informiranih građana je razvoj vještina kritičkog mišljenja kod stanovništva, s dobrim znanjem o tome kako dekonstruirati i analizirati poruke. Medijska pismenost će ih naučiti kako razumjeti poruke i kako ispitati tko što govori i zašto to govori, s naglaskom na kontekst medijskih poruka. Ovakva kontekstualna analiza zajedno s analizom stvarnog tekstualnog sadržaja poruke doprinosi razlučivanju i sposobnosti traženja kako su informacije uokvirene i neke informacije izostavljene iz tog sadržaja. Analiza na ovaj način dovodi do dubljeg proučavanja poruka i podataka prije formiranja mišljenja ili dijeljenja informacija na društvenim medijima. Medijska pismenost će građanima pomoći i da nadiđu emocionalne reakcije, privlačne reklame i informacije o slavnim osobama koje često nisu istinite. Medijski pismeni građani razumiju logičke pogreške i koriste svoj intelekt da razumiju poslano poruke i oblik izražavanja koji je korišten pri slanju poruka. Prepoznaju da mediji imaju svrhu promijeniti ponašanje građana, potrošnju ili utjecati na glasove na izborima primjerice. (Jolls i Johnsen, 2018: 1395) Iako ne postoji savršen način kako da građani ne budu osjetljivi na dezinformacije i zloupotrebu komunikacijskih alata, obrazovanje ih može osnažiti za pozitivnu interakciju s društvom. Obrazovanje za medijsku pismenost je oduvijek bilo važno ali u doba obilja informacija ključna je vještina za građane slobodnih nacija koji žele demokraciju. (Jolls i Johnsen, 2018: 1396)

S razvojem medija i informacijskih sustava kritičko znanje o funkcijama i sadržajima medija je postalo neizostavno. (Vajzović et al., 2021: 107) Kritičko mišljenje predstavlja sponu između razvoja medijske i informacijske pismenosti i procesa donošenja obrazovanih odluka, stoga je neizostavan element unapređenja obrazovnih procesa i demokratskog diskursa. (Vajzović et al., 2021: 18)

Također, kako se mediji brzo mijenjaju, i suvremene škole se suočavaju s velikim izazovima. U društvu znanja mladi ljudi trebaju razmišljati na nešto višoj razini. Više nemaju potrebu za pamćenjem informacija i na osnovnim razinama ne trebaju učiti pojedine predmete, nego radije univerzalne vještine. Informacije su danas lako dostupne i novi sadržaji se mogu lako i masovno proizvoditi. Potrebno je usvajati novije obrazovne koncepte i poticati nastavnike na implementaciju otvorenog okruženja za učenje korištenjem novih tehnologija. (Chryssanthopoulou, 2018: 98)

Kao rezultat procjenjivanja i analize, kritika doprinosi razvoju autonomnog, samosvjesnog i cjelovitog pojedinca koji će kao takav biti aktivan građanin i temelj demokratskog društva. Onda

kada pojedinac ima razvijene kritičke vještine nastupa proces učenja i poučavanja koji će polučiti rezultate dugotrajnijeg i duboko usađenog, vrijednog znanja. (Vajzović et al., 2021: 262)

Kritičko mišljenje proizlazi iz same definicije i suštine medijske i informacijske pismenosti. Predstavlja osnovu za razvoj kompetencija medijske i informacijske pismenosti i njegovu svakodnevnu upotrebu. (Vajzović et al., 2021: 260) U 21. stoljeću razvoj kritičkog mišljenja vidi se kao imperativ iz dva razloga: suvremeno demokratsko društvo zahtijeva da građani budu aktivni i da promišljaju, preispituju, vrednuju i donose odluke – i samo takvi građani će moći odgovoriti izazovima koje suvremeno društvo donosi; drugi razlog je ogroman tehnološki napredak koji uzima sve više maha, promjene su brze i stalne, a pojedinci su izloženi velikoj količini dostupnih informacija koje bez razvijenih kritičkih vještina ne mogu ispravno primati ni koristiti. (Vajzović et al., 2021: 261)

Za osnaživanje vještina medijske i informacijske pismenosti potrebno je koristiti i elemente kritičke misli po principu tzv. novinarskih pitanja: 5W + H (Who? What? Where? When? Why? How?) čime će odgovoriti na pitanje tko, što, gdje, kada, zašto i kako je netko nešto učinio. (Medijskapismenost.hr, 2023) Na ova pitanja bi trebale odgovarati sve profesionalne vijesti, ali kako danas ne funkcionira sve po principima novinarske etike potrebno je da pojedinac dodatno istraži informacije koje su mu pružene.

Djeca i mladi su najviše izloženi medijima zbog nedostatka vještina kritičke procjene i viška slobodnog vremena. Prema istraživanjima, omiljena aktivnost ovih skupina je gledanje televizije, osobito filmova. (Vidaček Hainš, Kirinić i Pletenac, 2007: 72)

Zbog ciljanog formiranja mišljenja koje mediji kroz informacije koje plasiraju provode, potrebna je ponajviše edukacija odraslih osoba. Ipak, ni mlađe generacije u ovom slučaju ne smiju biti zanemarene. I djeca, u suvremenom društvu uglavnom učenici osnovnih i srednjih škola, trebaju biti osposobljeni za kritičko istraživanje važnih pitanja i provjeru vjerodostojnosti informacija te donošenje suda na osnovi kritičke procjene. Poučavanje ovim vještinama i jest najefikasnije kroz podučavanje određenog sadržaja u procesu obrazovanja, dok je kod odraslih u pitanju cjeloživotno obrazovanje. (Vajzović et al., 2021: 264) Učenike bi kroz obrazovanje trebalo podučavati kritičkom mišljenju neizravno, tj. treba ih kroz razgovor navesti da sami dolaze do spoznaja te da nauče koristiti informacije i činjenice kao polazište za kreiranje nove misli. (Vajzović et al., 2021: 261) Ovo posljednje je posebno bilo potrebno za vrijeme pandemije koronavirusa kada je svaki

čovjek ovisio isključivo o informacijama koje mu pruže mediji, ne promišljajući dublje o samoj materiji svega što pročita.

Kritičko mišljenje promatra se kao kompetencija koja se sastoji od znanja, vještina i vrijednosti koja pojedincu omogućava promišljanja o informacijama te njihovu analizu, interpretaciju informacija, stvaranje mišljenja i zauzimanje stava. Na temelju ovoga, uočljivo je da kritičko mišljenje i medijska pismenost imaju zajedničke odrednice u pitanju relevantnosti izvora informacija, znanja o argumentima, analitičkih vještina te vještina interpretacija i vrednovanja tvrdnji. (Matahlija, 2022: 30)

Medijski i informacijski pismen pojedinac koji ima razvijeno kritičko mišljenje može naći skrivene poruke u vijestima; potom poveznice između različitih vrsta informacija i od njih napraviti smislenu cjelinu na osnovu koje će donositi odluke; kritičko mišljenje također umije primijeniti i na sebi: prepoznati predrasude i stereotipe koje ima kao i neke (negativne) elemente svog karaktera, što će mu omogućiti da ih otkloni i time postane tolerantniji član društva. Najvažnija pretpostavka pojedinca s razvijenim kritičkim mišljenjem jest da će znati formirati svoje mišljenje i neće biti pod utjecajem tuđeg mišljenja, dolazilo ono od pojedinca ili skupine. S druge strane, neće odbijati tuđe ideje ili vlastite u koje nije baš siguran, nego će mu kritički pristupiti i pronaći adekvatan odgovor na izazov s kojim se suočava. (Vajzović et al., 2021: 264)

Vještine koje bi objasnile definiciju medijske pismenosti podrazumijevanju znanje kako primiti, obuhvatiti, analizirati i vrednovati medijske poruke. Proaktivna svrha medijske pismenosti puno je važnija od defenzivne jer se njome i autor i primatelj obavezuju surađivati na planu razotkrivanja i promjene mogućeg neprimjerenog ponašanja. (Žitinski, 2009: 245)

U digitaliziranom svijetu, od ljudi se zahtijeva prihvaćanje novih izazova i prilika kojima će se očuvati i razvijati demokracija. U tom istom svijetu, pojedinac treba znati procijeniti koji akteri stoje iza vijesti i informacija, znati procijeniti njihovu vjerodostojnost i donijeti utemeljene zaključke o društvenim temama. U tom kontekstu će MIP, pred koji je svakako postavljen velik zahtjev, pomoći građanima da konstruktivno čitaju i upravljaju informacijama o društvenim temama, koje pronadu u digitalnim medijima. (Carlsson, 2019: 113) Sposobnost procjene informacija nije u intuiciji čovjeka i nešto što je prirodno, nego se takva vještina mora učiti i vježbati te u kombinaciji sa znanjem o temama primjenjivati u svakodnevicu. (Carlsson, 2019: 113)

Oснаживање популације која може идентифицирати и избјећи дезинформације није само најučинковитије рјешенје него и најдемократскији начин за враћање повјерења у sugрађане, медије и друге институције. Развој критичког мишљења посебно оснажује грађане да доносе информиране одлуке о томе које су информације вриједне њихова повјерења умјесто да те одлуке препуштају владајућим субјектима, што може бити супротно демократским идеалима. (Jolls i Johnsen, 2018: 1402)

Slika 6. Razlike među vrstama дезинформације (UNESCO, 2020)

VI. Javne institucije aktivne na području medijske i informacijske pismenosti

1. UNESCO

UNESCO duži niz godina radi na promicanju i razvoju medijskog obrazovanja, medijskih vještina i medijske pismenosti. (Carlsson, 2019: 45) Od 70-ih godina prošloga stoljeća UNESCO aktivno

podržava istraživanja medijske i informacijske pismenosti kao oblik podrške ljudskim pravima. To čini raznim alatima zagovaranja, istraživanja, razvoja i učenja te inicijativama u području osnaživanja politika MIP-a. Veliki korak je napravljen 2011. godine kada su Wilson i suradnici u izdanju UNESCO-a objavili priručnik „Medijska i informacijska pismenost: curriculum za nastavnike” (eng. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers) čime su države članice dobile važan resurs za neprekidno djelovanje u ostvarenju ciljeva kako je naloženo u deklaracijama koje se odnose na medijsku i informacijsku pismenost – Grunwaldska deklaracija, Aleksandrijska deklaracija te UNESCO-va Pariška agenda. Wilsonova knjiga objedinjuje medijsku i informacijsku pismenost tako da s jedne strane naglašava značaj razumijevanja funkcije medija, vrednovanje izvršenja tih funkcija te korištenje medija za svrhovito i odgovorno istraživanje, a s druge strane kod informacijske pismenosti naglašava važnost pristupa informacijama, njihovo vrednovanje i etičnu upotrebu. Činilo se kako će ova publikacija ponuditi dugotrajno rješenje, no u međuvremenu je došlo do razvoja i promjene medija te danas njihov centralni dio čini internet koji je objedinio tiskovinu, radio i televiziju zbog čega se ukazala potreba za rekonstruiranjem ovog curriculuma. Najveću promjenu je donijela činjenica da su na internetu svi postali autori i „oni koji utječu na oblikovanje mišljenja” zbog čega nije moguće napraviti tako konkretan sistematiziran pristup medijskoj i informacijskoj pismenosti, kakav je bio ovaj priručnik. Važno je napomenuti kako i primarni cilj UNESCO-vog priručnika nije bio razvoj programa ili obuke o MIP-u već stvaranje resursa za osposobljavanje kritičkog mišljenja. (Vajzović et al., 2021: 11-12)

Nešto kasnije, 2013. godine, UNESCO je izdao publikaciju „Informacijska i medijska pismenost: Smjernice za politiku i strategiju” (eng. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines) u kojem je medijska pismenost predstavljena kao složen i objedinjen koncept. (Ondego, 2015: 232)

Kako bi dodatno naglasio važnost ove publikacije UNESCO je iste godine sazvao i konferenciju naziva „Globalni forum za partnerstva o medijskoj i informacijskoj pismenosti”, koja je održana u Abuji u Nigeriji. Čitava inicijativa kasnije je opisana kao revolucionarni napor za promicanje međunarodne suradnje kako bi svi građani imali pristup medijskim i informacijskim kompetencijama. (Carlsson, 2019: 46)

Kako bi se oblikovale, donijele i usvojile nacionalne politike i strategije medijske i informacijske pismenosti, potrebno je prije svega uskladiti politike i strategije MIP-a. S druge strane, opisivanje

procesa i sadržaja koje treba uzeti u obzir pretpostavlja razumijevanje temeljnih polazišta artikulacije diskursa koji nastaje kao pravo na slobodu izražavanja te pristup informacijama putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija. (Vajzović et al., 2021: 12)

Sam UNESCO prepoznao je da se potencijal interneta može iskoristiti za poticanje održivog ljudskog razvoja i izgradnju društava koja će biti više demokratska, te za povećanje slobodnog protoka informacija i ideja diljem svijeta. Sve vrijeme, od početka svojih istraživanja, isticali su da bi se mehanizmi upravljanja internetom trebali temeljiti na otvorenosti, raznolikosti i privatnosti, ujedno obuhvatajući univerzalni pristup, slobodu izražavanja i mjere za borbu protiv cenzure sadržaja. Ovakav mehanizam bi trebao poštovati i kulturnu i jezičnu raznolikost. (Vajzović et al., 2021: 30-31) Zahvaljujući podršci međunarodnih organizacija poput UNESCO-a, medijska i informacijska pismenost nastavlja stjecati priznanje i legitimitet diljem svijeta, posebno u zemljama koje su ovo pitanje postavile kao prioritet. Nažalost, uočljiv je nedostatak nastavnika koji bi nudili obrazovanje u području MIP-a, zbog čega razvoj programa koji se može prilagoditi lokalnim i regionalnim kontekstima nije dosljedan. (Wilson i Jolls, 2015: 64)

Prema Vajzoviću et al. (2021: 39-40), dosadašnji rezultati UNESCO-vih istraživanja pokazali su da medijska i informacijska pismenost obuhvataju znanje, vještine i stavove koji će građanima omogućiti da mogu:

1. razumjeti ulogu i funkciju medija i drugih prenositelja informacija u jednom demokratskom društvu;
2. razumjeti uvjete pod kojima se njihova funkcija može realizirati;
3. prepoznati i izražavati potrebu za informacijama;
4. pronaći i pristupiti informacijama koje su relevantne;
5. kritički vrednovati informacije i sadržaje – koje im pružaju mediji i drugi prenositelji informacija, uključujući one na internetu – a koje su vjerodostojne i relevantne
6. preuzimati od drugih i samostalno organizirati informativni i medijski sadržaj;
7. sintetizirati i raditi na idejama preuzetim iz sadržaja;

8. priopćiti shvatanje kreiranog znanja publici ili čitateljima u odgovarajućem obliku na odgovarajućem mediju, na etički i odgovoran način;
9. primijeniti svoje informacijsko-komunikacijske tehnološke vještine kako bi ispravno rukovali informacijama i samostalno proizveli sadržaj;
10. pristupiti radu s medijima i ostalim prenositeljima informacija (uključujući one na internetu), kako bi ispunili principe slobode izražavanja, interkulturalnog dijaloga i demokratskog učešća.

2. Javne biblioteke

Shodno promjenama koje se odvijaju u različitim društvenim sektorima, potrebno je djelovanje MIP-a proširiti van obrazovanja tako da uključi nove aktere poput javnih biblioteka, umjetničkog i drugog kulturnog sektora, omladinskog rada i dr. (Vajzović et al., 2021: 41) Istraživači su preporučili uvođenje MIP vještina kroz biblioteke u formativne faze života, a poučavanje i učenje ovim pismenostima bi pomoglo građanima da razvijaju kritičko mišljenje i uspješno kreiraju smislene sadržaje. To bi kod građana potaknulo naviku kako procijeniti i koristiti tehnološki generirane informacije, te ih mijenjati i dijeliti na etičan način. Osim toga, ova vještina doprinijet će smanjenju širenja dezinformacija putem medija. (Gupta et al., 2023: 78) Javne biblioteke smatraju institucijama koje su nositelji demokratske odgovornosti jer po svojoj prirodi osiguravaju jednak i ravnopravan pristup informacijama i znanju. (Vajzović et al., 2021: 122)

Razvoj MIP kompetencija kod nastavnika i roditelja zadatak je svih razina obrazovanja i institucija koje se bave ovim pitanjem, te nije obveza samo biblioteka i bibliotekara. Posljednja dva služe kao prirodno mjesto gdje se ovaj proces odvija. Pažnja se posebno treba usmjeriti na visoko obrazovanje budućih nastavnika, ali i cjeloživotno učenje i profesionalno usavršavanje nastavnika i profesora koji aktivno rade u ovom sektoru. (Vajzović et al., 2021: 76) Informacijski i bibliotečki stručnjaci mogu pomoći izgradnji akademskih predmetnih i drugih MIP vještina, za što se koristi multidisciplinarni pristup istraživanju i učenju MIP vještina. Zbog široke primjene resursa informacija, studenti i korisnici moraju se usredotočiti na vještine procjena i identificiranje relevantnog sadržaja. (Gupta et al., 2023: 79)

Kako bi biblioteke preuzele ulogu informacijskog opismenjavanja potrebno je razumjeti pojam te upoznati različite koncepte informacijske pismenosti. (Stipetić Šušak, 2016: 96) Davanje bibliografskih instrukcija korisnicima, prenošenje informatičkih vještina, omogućivanje korištenja tih vještina te poučavanje korištenju knjižnice je također jedan oblik informacijskog opismenjavanja. (Stipetić Šušak, 2016: 99-100)

Učiti kako kritički razmišljati, pronalaziti i vrednovati informacije te posredovati znanje u suvremenom komunikacijskom okruženju obnavlja i oživljava bibliotečku djelatnost i ulogu bibliotekara u odgojno-obrazovnom procesu. Digitalno učenje ovisi o doživljaju stvarnosti u virtualnom okruženju zbog čega je djelovanje bibliotekara, nastavnika i učenika u digitalnoj stvarnosti podjednako važno kao ono u fizičkoj realnosti. Školske biblioteke su danas centralne točke aktualizacije medijske i informacijske pismenosti. (Hibert, 2020: 19-20)

Biblioteka osigurava osnovne uvjete za cjeloživotno učenje i kulturni razvitak pojedinca i društvenih skupina, a svojim korisnicima omogućuje neometan pristup svim vrstama znanja i informacija. (Stipetić Šušak, 2016: 94)

Stjecanje vještina cjeloživotnog učenja i odgajanje aktivnih korisnika informacija glavni je zadatak biblioteka. Učinkovit pristup informacijama i njihovo korištenje ne ovise samo o digitalnoj infrastrukturi nego i o sposobnostima bibliotekara da svoje aktivnosti usmjere ka razvoju medijske i informacijske pismenosti korisnika. (Hibert, 2020: 20) Prepoznavanje značaja školskih biblioteka za adekvatnu reakciju na promjenjivo i dinamično informacijsko doba orijentirano je kreiranju medijski i informacijski pismenih učenika, kasnije mladih ljudi, koji će biti odgovorni i aktivni članovi društva, sposobni za samostalno učenje i svjesni svojih potreba. (Hibert, 2020: 21)

3. Informacijske službe

U medijskoj i informacijskoj pismenosti posebno je važno neformalno i informalno obrazovanje te suradnja među dionicima.

Biblioteke kao dinamične institucije prate trendove razvoja i pružaju širok spektar informacija, dok informacijske službe predstavljaju središnje mjesto obrazovanja i informiranja korisnika te

promiču nove usluge i aktivnosti u biblioteci. Polazište su opismenjavanja svojih korisnika. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 65)

Korisnici obzirom na obrazovno, kulturno i političko okruženje iz kojeg dolaze i u kojem djeluju imaju i određene potrebe. One se ogledaju u informacijama koje im biblioteka treba pružiti, stoga je primarna uloga informacijske službe pružanje informacija. S druge strane, bibliotekar informator se ujedno naziva i edukatorom. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 70) Njegov zadatak je naučiti korisnika kako koristiti izvore informacija u skladu s potrebama i standardima, kako koristiti tehnike pretraživanja i tako doći brže do željene informacije, poučiti ga korištenju interneta i mrežno dostupnih izvora, te ukazati na mogućnosti ispisa, slanja i ponovnog korištenja informacija. Komunikacija s korisnikom može biti tradicionalna (uživo; *licem u lice*) ili putem tehnologija – telefonski ili *online* što podrazumijeva e-mail, društvene mreže, forume, mrežne stranice biblioteke i sl. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 71)

Svojim kapacitetima biblioteke služe i promicanju informacijske pismenosti osiguravajući podršku za efikasno i odgovorno korištenje informacijskih izvora, ali i informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT). Ujedno, značajno doprinose ukazivanju na digitalne podjele i važnost pravazilaženja digitalnog jaza iz kojeg informacijska nejednakost proistječe. (Gorman, 2015: 168)

Biblioteke su središnja mjesta neformalnog i informalnog obrazovanja, a kao promicatelji trendova i pružatelji informacija su i važan faktor u razvoju medijske i informacijske pismenosti te osvještavanju o njihovoj važnosti. One u isto vrijeme omogućavaju dostupnost informacija, ljudskih resursa, tehnologije i fizičkog prostora. Nezapaženo nije prošla ni njihova integriranost u lokalnu društvenu zajednicu, kao i društvena odgovornost. Dostupnost informacija očituje se u korištenju postojećeg te kreiranju fonda za budućnost, korištenju mrežno dostupnih informacija i vezano s tim – promicanju otvorenog pristupa i ponovnog korištenja resursa. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 70)

Budući da se nalaze na izvoru informacija te koriste nove tehnologije u svrhu unapređenja poslovanja i usluga, ne čudi činjenica da biblioteke prate trendove i društvena kretanja. U spomenutim se funkcijama očituje mogućnost korištenja biblioteke kao moćnog alata za učenje. Biblioteka kao javni prostor pruža i mogućnost uključivanja šireg građanstva u njen rad, posebice nevladinih organizacija i udruga te subjekata iz gospodarstvene i kulturne sredine u kojoj ta biblioteka djeluje. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 70)

Informacijska služba središnje je mjesto biblioteke i prvi je kontakt između korisnika i ostatka biblioteke, tj. informacija koje korisnik potražuje. Pojam informacijske službe „objedinjuje općenito teoriju i praksu uslužne djelatnosti koja povezuje tražitelje informacija s informacijskim izvorima.” (Sečić, 2006: 45) Osim ovoga, Sečić (2006: 40) izdvaja specifične uloge informacijske službe koje se ogledaju u poučavanju, usmjeravanju i pomaganju korisnicima.

Biblioteke i informacijske službe omogućuju intelektualnu slobodu jer osiguravaju pristup informacijama i kreativnim radovima na svim medijima i bez ograničenja tog istog pristupa. (Gorman, 2015: 111) Biblioteke se mogu nazvati i institucijama demokratske odgovornosti budući da čovjeku olakšavaju očuvanje demokratskih vrijednosti i temeljnih građanskih prava, te se bore protiv cenzure medija i informacija koje pružaju. (Gorman, 2015: 112) Dužnost biblioteka i informacijskih službi je odgovoriti na informacijske i komunikacijske potrebe korisnika, potom osigurati jednakopravnost u pristupu informacijama i njihovom prijenosu te poduprijeti prijenos znanja. (Gorman, 2015: 28) Sve to zajedno čini ih ključnim javnim prostorima za demokratsko i otvoreno informacijsko društvo. Biblioteke i informacijske službe kao institucije mogu doprinijeti osnaživanju djelovanja tog istog informacijskog društva. (Gorman, 2015: 84)

Cilj informacijske službe je poticati dobro korisničko ponašanje. Kod korisnika treba razviti vještine kritičkog promišljanja orijentirane na pravilno korištenje medija i informacija, što će im pomoći pri svakodnevnom odlučivanju. Tu se ova služba nameće i kao jedan od glavnih aktera u poučavanju ovih vještina. Postoji cijeli niz usluga i aktivnosti koje informacijska služba može kreirati za svoje korisnike, poput tečajeva, seminara, radionica, predavanja, nabave različite građe o medijskoj i informacijskoj pismenosti, provođenja projekata, pružanja informacija o lokalnim događanjima i udrugama, te pružanja fizičkog i virtualnog prostora udrugama i projektima od značaja u lokalnoj zajednici. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 71)

Informacijski stručnjaci moraju koristiti različite tehnike i metode u nastojanju da ostvare bolji pristup informacijama kroz različite aktivnosti, osobito nepismenoj populaciji. Ti isti stručnjaci moraju razviti vještine upravljanja i korištenja elektroničkih izvora, u čemu svoj udio uzima formalno obrazovanje bibliotekara i informacijskih stručnjaka. Zbog toga su obrazovne ustanove dužne mijenjati planove i programe sukladno razvoju tehnologije, ali bi trebale misliti i o suvremenim društvenim problemima, među koje možemo ubrojiti i MIP. Vladine i nevladine

organizacije trebaju raditi na tome da se bibliotekama vrati njihova uloga u društvu, ona koju su imale na samom začetku svog djelovanja. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 72)

Kroz pružanje informacija korisnicima i rada na njihovoj edukaciji, informacijska služba ima priliku nametati politike i programe te na taj način utjecati na sveukupno ponašanje i mišljenje korisnika. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 72) Informacijske službe imaju potencijal doprinosti širem pristupu informacijama društvu i treba ih koristiti za prenošenje informacija i u ruralnijim krajevima. Sa interesnim skupinama trebaju surađivati u pogledu organizacije konferencija i radionica zbog čega će i njihovo učešće u društvu biti učinkovitije i čvršće. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 72) Kao središnje mjesto biblioteke, informacijske službe oslušuju potrebe korisnika i u skladno njima kreiraju strategije vlastitog razvoja i budućeg razvoja biblioteke u kojoj djeluju. (Čadovska i Tkalčić, 2017: 74)

4. Rad Instituta za društvena istraživanja FPN UNSA

Sa ciljem strateškog pristupa i razvoja, Institut okuplja multidisciplinarni tim profesora i istraživača Univerziteta u Sarajevu, drugih javnih univerziteta (Banja Luka, Istočno Sarajevo, Mostar, Tuzla) te stručnjake iz prakse koji se uz znanstveno-istraživačke napore i akademski rad zalažu za strateški pristup medijskoj i informacijskoj pismenosti. Ovim bi na koncu bilo osigurano sustavno rješenje izazova digitalne transformacije društva, uz uključivanje MIP-a u formalno i neformalno obrazovanje. (Vajzović, 2020: 15) Osim znanstveno-istraživačkog rada, strateško promišljanje o unapređenju MIP-a počiva i na konsultativnom procesu koji je uključio preko 1300 pojedinaca kroz različite oblike sudjelovanja. Konsultativni proces odvijao se u Banjoj Luci, Mostaru, Istočnom Sarajevu i Sarajevu te *online* na cijelom području BiH i kroz regionalnu suradnju s akademskim zajednicama u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Njemačkoj. Rezultat je bio objavljivanje Pozicijske studije o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini 2018. godine i Pregledne studije o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini iste godine. Dvije godine kasnije napravljena je analiza prethodnih studija i trenutnog stanja te su nastale 4 nove studije s tim da je zajedno s njima istaknuta potreba za implementacijom usvojenih principa. (Hibert, 2020: 19)

5. Edukacija u području medijske i informacijske pismenosti

U obukama, nastavi ali i cjeloživotnom učenju medijske i informacijske pismenosti ne postoje pedagoški pristupi i aktivnosti jer je to područje sklono preoblikovanju te posjeduje neke dinamične karakteristike informacijsko-komunikacijskih tehnologija. (Vajzović et al., 2021: 277)

Povezanost između obrazovanja i informacijskog opismenjavanja dolazi do izražaja u sintagmama o informacijskoj pismenosti kao preduvjetu cjeloživotnog učenja koje se koriste u promicanju ovog koncepta. Nove teorijske osnove ponudile su i novu argumentacijsku osnovu za uvođenje informacijske pismenosti u curriculume. Jedna od glavnih ideja modernog obrazovanja je odmak od samog prenošenja informacija i znanja. Naglasak se želi staviti na stvaranje mišljenja i poticanje kritičkog razmišljanja. (Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica, 2012: 129)

MIP je *proces*, što znači da nije moguće naučiti biti medijski i informacijski pismen kao što je to slučaj s teoretskim znanjem, poput učenja koja država se nalazi na kojem kontinentu ili osnovnih definicija iz biologije (poput pojma fotosinteze). Postupak učenja medijskoj i informacijskoj pismenosti potrebno je prilagoditi njegovom promjenjivom karakteru. (Vajzović et al., 2021: 284) Pri učenju ovog složenog područja potrebno je da školski sustavi, zajedno s nastavnicima i učenicima, te odrasli koji se samostalno ili kroz cjeloživotno učenje obrazuju u ovom području postupno prelaze s tradicionalnih metoda učenja koje se zasnivaju na reproduciranju znanja ka učenju zasnovanom na istraživanju, i to sve kroz uzajamnu suradnju bibliotekara, nastavnika i učenika. Ovakvim pristupom teret ne bi više bio samo na nastavniku nego bi se ravnomjerno rasporedio na druge aktere nastavnog procesa koji su njegovi bitni faktori, a rezultati bi mogli biti značajno poboljšani. (Vajzović et al., 2021: 284)

Literatura iz šireg područja informacijskih i komunikacijskih znanosti ukazuje na sve veću važnost MIP-a, a za svaku ovu pismenost važna je njihova integracija u obrazovne sustave. Velik dio literature ukazuje i na promjene u informacijskom ponašanju i medijskim navikama mladih. (Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica, 2012: 132)

Koncept medijske i informacijske pismenosti ne predstavlja cilj sam za sebe nego je od važnosti i za razvoj drugačijeg pristupa učenju zbog vještine kritičkog promišljanja koje podstiče. Ono je pak ključno za razvoj cjelokupnog demokratskog društva. Osim što će se bibliotekari uključiti u ove procese potrebno je da dođe i do transformacije obrazovnog sustava koji će omogućiti korjenite promjene sa ciljem usklađivanja postojećih programa sa suvremenim obrazovnim sustavima a

sukladno društvenim prilikama. Transformacija od trenutno postojećeg, tradicionalnog modela obrazovanja ka ovome je jasno dug i mukotrpan proces. (Vajzović et al., 2021: 286)

6. Strategija medijske i informacijske pismenosti u Kantonu Sarajevo

Pojedinci i institucije se u vremenu umreženih tehnologija nalaze pred mnogobrojnim izazovima, zbog čega je potrebno i obrazovni proces prilagoditi digitalnim metodama učenja, od samog razumijevanja ključnih pojmova MIP-a pa do integracije IKT u suvremeno društvo. Ovome problemu je praktično pristupila Vlada Kantona Sarajevo usvajanjem Strategije razvoja medijske i informacijske pismenosti u području obrazovanja u Kantonu Sarajevo 24. travnja 2022. godine, sa ciljem inkorporiranja ovog vida pismenosti u sve razine obrazovanja, od predškolskog pa sve do programa obrazovanja odraslih. (Analiziraj.ba, 2022)

Strategijom je prikazana analiza stanja svih obrazovnih razina u Kantonu Sarajevo kao preduvjet za njen ispravan odabir, dok je kao temeljno načelo integracije MIP-a u obrazovni sustav predložen hibridni model višekomponentne integracije. Ovaj model već je spomenut u ovom radu u cjelini koja objašnjava ulogu MIP-a u demokratizaciji društva. Podsjećanja radi, sastoji se od vertikalne i horizontalne integracije, pri čemu vertikalna osigurava razvoj znanosti, potom istraživanja i cjeloživotnog obrazovanja budućih nastavnika i bibliotekara dok horizontalna osigurava kroskurikularnu suradnju nastavnika i bibliotekara u kreiranju nastavnih planova i programa. (Regulatorna agencija za komunikacije, 2022)

Resorna ministarstva obrazovanja Kantona Sarajevo dugi niz godina surađuju s Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na razvoju i implementaciji medijske i informacijske pismenosti u sve obrazovne ustanove na području Kantona, sa fokusom na edukacije i radionice. Radnu grupu u izradi Strategije činili su predstavnici Univerziteta u Sarajevu, Ministarstva za nauku, visoko obrazovanje i mlade, Ministarstva za odgoj i obrazovanje, te predstavnici osnovnih i srednjih škola te nevladinog sektora. (Žugić, 2022)

Samom strategijom utvrđeni su ciljevi i prioriteti razvoja MIP-a, načini ostvarivanja ciljeva, te financijski i institucionalni okvir za implementaciju, nadzor i evaluaciju. (Regulatorna agencija za komunikacije, 2022)

VII. Pismenost budućnosti s osvrtom na demokratske procese

Pojam „pismenost budućnosti” (Futures Literacy) UNESCO naziva vještinom koja ljudima omogućuje da bolje razumiju ulogu budućnosti na ono što u sadašnjosti vide i rade. Ljudi se mogu „opismeniti” za budućnost, odnosno steći vještinu korištenja pismenosti jer budućnost još uvijek ne postoji i možemo je samo zamišljati. Zbog toga što kao misaono biće čovjek može zamišljati, tj. ima sposobnost imaginacije, može *učiti zamišljati* kako će budućnost izgledati ili kako može izgledati. (Vajzović et al., 2021: 268)

Sve odluke, bilo da ih donosi pojedinac, organizacija ili društvo tiču se budućnosti. Međutim, većina odluka temelji se na iskustvima iz prošlosti i sadašnjosti. Teoretski, vrlo je zahtjevno provoditi istraživanje budućnosti jer je riječ o nečemu što još nije stvoreno ili ostvareno. (Karlsen, 2021: 2)

Koncept pismenosti budućnosti je svojevrsna napomena o važnosti balansa između učenja oblikovanog na osnovi onoga što je već unaprijed poznato i očekivano i učenja koje počinje spoznajom, traganjem za hipotezom ili eksperimentom i u konačnici dokazom koji će voditi ka razumijevanju određenog pitanja. Ovakav koncept podržava medijska i informacijska pismenost koja se temelji na sličnim postavkama. (Vajzović et al., 2021: 269)

Uključujući pismenost budućnosti u MIP lakše se osmišljava sustav i proces usvajanja znanja na različite načine, ali ovisno o načinu na koji se budućnost koristi. Otkrivanjem i stvaranjem informacija koje doprinose znanju, ali koje mogu i negativno djelovati na njega, moguće je integrirati neizvjesnost u tehnološko okruženje i prateće javne politike. Pretvaranje neizvjesnosti u neku korisnu vrijednost ukazuje na širi pogled ljudskog djelovanja. To je ono što pismenost budućnosti sadrži, dok u kontekstu medijske i informacijske pismenosti naglašava otvoren pristup složenosti sfere informacija, umjesto zaštitničkog stava prema digitalnim medijima. (Vajzović et al., 2021: 274)

Pismenost budućnosti je univerzalno dostupna vještina koja se gradi na sposobnosti čovjeka da zamišlja budućnost. (Vajzović et al., 2021: 272) Možemo pretpostaviti da svaka sadašnjost sadrži element budućnosti. Ona nije u potpunosti predvidljiva, ali je rezultat složenih interakcija.

(Karlsen, 2021: 5) U kontekstu budućnosti važno je da promišljamo i o obrazovanju i mogućim rješenjima za obrazovne sustave koji postoje danas. (Vajzović et al., 2021: 275)

VIII. Umjetna inteligencija: pitanje sadašnjosti ili budućnosti?

Osim mogućnosti čitanja i pisanja, pismenost podrazumijeva i mogućnost za umrežavanje i komuniciranje sa širim krugovima koji sadrže i više informacija. Umjetna inteligencija (UI) ima središnju ulogu u ovim promjenama. Baš poput pisanja, UI se uvukao u svakodnevni život i postao jednom od točaka osnovne pismenosti. (Yi, 2021: 353)

Termin „umjetna inteligencija” prvi put je upotrijebljen 1956. na radionici na koledžu Dartmouth (Sveučilište US Ivy League) kako bi opisala „znanost i inženjering izrade inteligentnih strojeva, posebno inteligentnih kompjuterskih programa.” Vremenom su se definicije UI umnožile i proširile, te su često preispitivane filozofskim pitanjima o tome što sačinjava tu inteligenciju i mogu li strojevi zaista biti *inteligentni*. (UNESCO, 2021b: 6)

Kako je obrazovanje o osnovnoj komunikaciji trebalo osigurati društvenu jednakost, obim i vrste pismenosti su se značajno proširili, tako da se za svako doba razvijala neka vrsta pismenosti. Tako ćemo kroz literaturu vidjeti vizualnu, digitalnu i tehnološku pismenost, dok se moderno društvo nalazi u dobu umjetne inteligencije. Iako čovjek možda nije toga svjestan, UI je inkorporirana u mnoge aspekte ljudskog života. Kao što je i tradicionalna pismenost povezana s pravima pojedinca, tako je i razumijevanje umjetne inteligencije neophodno u dobu UI. (Yi, 2021: 354)

Ljudi su poprilično zainteresirani za umjetnu inteligenciju. Ona ne samo da uzrokuje radikalne i nepredvidljive promjene u načinu na koji ljudi žive i rade, nego indiciraju i veće promjene u budućnosti. UI odbija ideju da bi ljudi trebali komunicirati samo sa ljudima, dajući priliku da čovjek komunicira sa strojem. Osim toga, UI društvu zadaje nove probleme, poput mogućnosti za lažiranje i namjernu pristranost podataka, digitalne privatnosti i sigurnosti. Konkretno ove promjene u novom društvu zahtijevaju i nova učenja, budući da ljudi ne mogu razumjeti i

prilagoditi se promjenama bez razumijevanja tehnologija i pojava koje su dovele do njih. (Yi, 2021: 359)

Sva diskusija o dobu umjetne inteligencije važna je kako bi ljudi koji žive u tom dobu razumjeli što je to umjetna inteligencija. Takva tehnologija sama po sebi nema značenje, ali uzrokuje političke, društvene i osobne probleme u zavisnosti kako je čovjek koristi. UI svijet je među nama danas i bit će još više u budućnosti. Kako bi osigurali svoja prava u takvom društvu, pojedinci sami moraju razumjeti društvene implikacije tehnologije, osnovno znanje te mogućnost korištenja tehnologije. (Yi, 2021: 361) Građani svijeta trebaju razumjeti kakav utjecaj umjetna inteligencija i na što ima, što može i što ne može, kada je korisna a kada bi je se trebalo preispitati, te kako bi mogla biti od koristi za javno dobro. Ovaj pristup zahtijeva da svi imaju neku vrstu kompetencija umjetne inteligencije, poput znanja, razumijevanja, vještina, razlučivanja vrijednosti, što sve zajedno može biti nazvano pismošću umjetne inteligencije. Pismenost UI uključuje u svoju definiciju podatkovnu pismenost (mogućnost razumijevanja kako UI prikuplja, pročišćava, manipulira i analizira podatke) i algoritamsku pismenost (mogućnost razumijevanja kako algoritmi UI pronalaze obrasce i povezanosti među podacima). (UNESCO, 2021a: 6)

UI pismenost ima za cilj educirati ljude koji žive u tehnološkom dobu tako da mogu objektivno percipirati tehnologije koje koriste. Manje-više, ljudi su blisko povezani sa tehnologijama kako bi ostvarili svoje potrebe, ali nisu svjesni utjecaja tehnologija na njih. (Yi, 2021: 361)

Sa demokratizacijom umjetne inteligencije, učitelji ne bi trebali učenike učiti samo da kreiraju modele strojnog učenja, nego ih i voditi kroz proces implementacije ovih tehnologija na etičan način. (Ng et al., 2021: 507)

Kada razmišljamo o etici umjetne inteligencije i posljedicama koje bi mogle donijeti društvu, razmišljamo o budućnosti. Promišljajući takvu vrstu etike zapravo promišljamo potencijalne rizike i smetnje u budućnosti, uzimajući u obzir ravnotežu između dobrobiti i štete koje bi umjetna inteligencija mogla donijeti, te planiramo strategije kako se nositi s ovom novom vrstom tehnologije. (Liveley, 2022: 90) Pismenost budućnost već sada ima informativne programe o upravljanju nekim područjima u budućnosti, primjerice upravljanju okoliša i klimatske politike, nanotehnologije i bioetike. (Liveley, 2022: 92)

Nagli razvoj umjetne inteligencije ima veliki utjecaj na obrazovanje. Poznato je da su trenutne obrazovne prakse i obrazovni ambijent vrlo ograničeni i da bi obrazovanje u budućnosti trebalo biti fleksibilnije i odgovarajuće promjenjivim okolnostima i inovacijama. Državne prosvjetne vlasti trebale bi identificirati koje vještine su mladima potrebne kako bi živjeli i napredovali u svijetu koji se konstantno mijenja, kao i što digitalne transformacije čini mogućim u nacionalnom i međunarodnom kontekstu. (UNESCO, 2021a: 8)

Prednosti u rješenjima koje daje UI imaju ogroman potencijal za društveno dobro i uspjeh Ciljeva održivog razvoja. Kako bi do toga zaista i došlo potrebna je izmjena politika diljem svijeta i nadzor nad etičkim načelima, kao i angažman praktičara i istraživača iz cijelog svijeta. (UNESCO, 2021b: 1)

Budući sustavi učenja i vježbanja moraju sve ljude osposobiti kompetencijama UI, uključujući razumijevanje kako UI prikuplja i manipulira podacima, te vještine kako bi osigurali sigurnost i zaštitu osobnih podataka. UNESCO ima ključnu ulogu u njegovanju dijaloga i znanja u svim ovim područjima s ključnim akterima javnog i privatnog sektora. Velik broj događaja i publikacija koje je objavio podigao je svijest o opsežnim prilikama i implikacijama UI za obrazovanje, te pomogao svojim državama članicama da odgovore na kompleksne izazove. (UNESCO, 2021b: 1)

UNESCO želi pomoći donosiocima politika da bolje razumiju mogućnosti i implikacije UI za podučavanje i učenje, tako da bi njegova primjena u obrazovne svrhe mogla ostvariti 4. Cilj održivog razvoja: „Osigurati uključivo i kvalitetno obrazovanje te promovirati mogućnosti cjeloživotnog učenja.” (UNESCO, 2021b: 5)

Iako UI ima potencijala podržati uspjeh Ciljeva održivog razvoja UN-a, nagli tehnološki razvoj neizbježno donosi mnoge rizike i izazove koji nadmašuju političke debate i regulatorne okvire. Glavna briga trenutno je da ne nadjača ljudsku vrstu, ali bi više pažnje trebalo posvetiti društvenim i etičkim implikacijama, poput zloupotrebe osobnih podataka i mogućnosti da UI zapravo produbi umjesto umanjiti postojeće nejednakosti. (UNESCO, 2021b: 5)

ZAKLJUČAK

Proces demokratizacije društva jedan je od najstarijih društvenih procesa, a zasnovan je na jednakosti svih ljudi. Ipak, riječ je o složenom i dugoročnom procesu, koji se u državama svijeta počinje događati nakon Prvog svjetskog rata. Osim što ovisi o demokratičnosti političko-institucionalnog okvira, uspjeh demokratizacije ovisi i o vanjskom okruženju, tj. razvijenim demokracijama, pa i međunarodnim institucijama. Sloboda izražavanja predstavlja osnovu demokracije i preduvjet je za ostvarivanje drugih ljudskih prava. Bez obrazovanja građani ne mogu ostvarivati svoja prava, a naglasak u ovom radu je na medijskoj i informacijskoj pismenosti kao vještini bez koje nema aktivnih građana koji su voljni sudjelovati u demokratskim procesima. Tako i generalna hipoteza postavljena na početku istraživanja tvrdi da je razvoj MIP-a ključan za uspješnu demokratizaciju nerazvijenih država, što je nakon ovog istraživanja djelomično potvrđeno. Istraživanjem je utvrđeno da nekoliko faktora utječe na proces i tijek demokratizacije te na kraju i na samu održivost i stabilnost demokracije. U demokratskim vrijednostima utemeljen je i legitimitet – kojeg sačinjava opravdanje demokratske strukture i potpora demokraciji – a daje ga pojedinac koji će sustav podržavati ukoliko sustav odgovara vrijednostima koje taj pojedinac smatra ispravnima. Od legitimiteta ovisi i održivost demokratskog sustava. Društvo je i ono koje predvodi proces tranzicije društva u demokraciju, stoga mu se pripisuje i najveća odgovornost. S druge strane, demokracija se ne može ostvariti ako građani ne usvoje nove vrijednosti, stavove i ponašanja koja će biti u skladu s demokratskom kulturom. Građani će svoja prava ostvarivati ukoliko rade na osobnom razvoju, rastu i usavršavanju kroz cjeloživotno učenje, a tome posebno pogoduje razvoj medijske i informacijske pismenosti. MIP je ključan kao cjeloživotna kompetencija za različita područja u životu, a glavne prednosti su razumijevanje i poštivanje ljudskih prava i sloboda, spremnost da se građani bore za njih te donose racionalne odluke o ovom pitanju. Kako su ljudska prava stub demokracije, jasno je da građani trebaju aktivno sudjelovati u procesu demokratizacije društva, a s time raditi i na osobnom usavršavanju kako bi istoj doprinijeli. U tom smislu, građanima je potrebno kreirati i okvir za cjeloživotno učenje na ovom području. Takvo obrazovanje se danas provodi kroz kratke radionice i seminare, ali mišljenje stručnjaka je da medijsku i informacijsku pismenost treba inkorporirati i u obrazovni sustav. Državne institucije uglavnom ne pridaju pažnju ovom pitanju, ali međunarodne organizacije i druge javne institucije godinama rade na razvoju i osnaživanju ovih području pismenosti. U prvom redu to je UNESCO koji na istraživanjima medijske i informacijske pismenosti radi od 70-ih godina prošlog stoljeća.

Nadalje, javne biblioteke i informacijske službe imaju ulogu informacijskog opismenjavanja, budući da su središnja mjesta neformalnog i formalnog obrazovanja. Na našim prostorima, istraživanjem MIP-a ponajviše se bavi Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Kako bismo upotpunili teorijska promišljanja o konceptu MIP-a te procesu demokratizacije društva, u radu smo se osvrnuli i na utjecaj umjetne inteligencije na područje istraživanja, kao značajnog faktora koji još nije dovoljno istražen, ali ga u ovom kontekstu vrijedi spomenuti.

Najbolji način za ostvarivanje ljudskih prava je naučiti društvo kako biti dobar potrošač i proizvođač informacija koristeći se vještinama analiziranja i kritičkog mišljenja. Tek kada su građani sposobni kritički promišljati o medijskim porukama onda će i aktivno sudjelovati u društvu kao neovisni pojedinci, sposobni donositi vlastite odluke. Demokratizacija će biti održiva i uspješna ukoliko građani aktivno sudjeluju u društvenim i političkim procesima, a to im omogućava medijska i informacijska pismenost. Ipak, sve spomenuto nije moguće bez institucionalne podrške i napora da demokracija koja će nastati ne bude u riziku reautokratizacije.

LITERATURA

KNJIGE

1. Bertrand, Claude-Jean 2007, *Deontologija medija*, ICEJ, Zagreb.
2. Carlsson, Ulla 2019, *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age: A Question of Democracy*, University of Gothenburg: Department of Journalism, Media and Communication (JMG), Göteborg.
3. Gorman, Michael 2015, *Our Enduring Values Revisited: Librarianship in an Ever-Changing World*, ALA editions, Chicago.
4. Malović, S., Ricciardi S. i Vilović G. 1998, *Etika novinarstva*, Izvori, Zagreb.
5. Schultz-Jones, B. i Oberg, D. (ur.) 2015, *IFLA School Library Guidelines*, IFLA, Den Haag.
6. Sečić, Dora 2006, *Informacijska služba u knjižnici*, Naklada Benja, Lokve.
7. Singh, J., Grizzle, A., Yee, S. J. i Culver, S. H. (ur.) 2015, *Media and Information Literacy for Sustainable Development Goals*, International Clearinghouse on Children, Youth and Media: University of Gothenburg, Göteborg.
8. Termiz, Dževad 2009, *Metodologija društvenih nauka*, NIK „Grafit“, Lukavac.
9. UNESCO 2017, *Pet zakona MIP-a (slika)*, u Vajzović et al. (2021), „Medijska i informacijska pismenost: Dizajn učenja za digitalno doba“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
10. Vajzović, E., Hibert, M., Turčilo, L., Vučetić, V. i Silajdžić, L. 2021, *Medijska i informacijska pismenost: Dizajn učenja za digitalno doba*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

ENCIKLOPEDIJE, LEKSIKONI I RIJEČNICI

11. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatska enciklopedija 2023a, *demokracija*. (Datum pristupa: 5. 6. 2023) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/demokracija>
12. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatska enciklopedija 2023b, *društvo*. (Datum pristupa: 5. 6. 2023) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/drustvo>
13. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatska enciklopedija 2023c, *pismenost*. (Datum pristupa: 9. 11. 2023) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pismenost>
14. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatska enciklopedija 2023d, *prava čovjeka*. (Datum pristupa: 5. 6. 2023) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/prava-covjeka>
15. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatska enciklopedija 2023e, *UNESCO*. (Datum pristupa: 6. 6. 2023) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/unesco>
16. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatska enciklopedija 2023f, *zemlje u razvoju*. (Datum pristupa: 6. 6. 2023) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zemlje-u-razvoju>
17. Proleksis enciklopedija 2015, *demokratizacija*. (Datum pristupa: 8. 6. 2023) <https://proleksis.lzmk.hr/17332/>

RADOVI U ČASOPISIMA I ZBORNICIMA

18. Alipour, J., Farsadhabibi, H. i Karimi A. 2021, „Media and Information Literacy Among Postgraduate Students”, *Applied Health Information Technology (AHIT)*, Vol. 2, No. 1, str. 2-10. (Datum pristupa: 24. 6. 2024) https://www.researchgate.net/publication/351609199_Media_and_Information_Literacy_among_Postgraduate_Students
19. Antić, M. i Vlahovec, J. 2013, „'Democratic War': Democratic Peace Theory and the War in Former Yugoslavia”, *Međunarodne studije*, Vol. 13, No. 2, str. 56-71. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/181685>
20. Baćević, Ljiljana 1991, „Demokratizacija medija i razvoj višestranačkog sustava”, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 28, No. 1, str. 153-157. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/167481>
21. Beširević, Nataša 2012, „Demokratizacija i europeizacija kao teorijski okviri instrumenta uvjetovanosti u 'Politici proširenja' Europske unije”, *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike*, Vol. 2, No. 1, str. 21-44. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/215202>
22. Burić, Eni 2017, *Etičko djelovanje i profesionalna odgovornost novinara*. Završni rad, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. (Datum pristupa: 5. 3. 2023) <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:468867>.
23. Capurro, Rafael 2013, „Information Ethics”, u Kaldis, Byron (ur.), *Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*, Sage Publications, Los Angeles, str. 471-473. (Datum pristupa: 17. 2. 2024) <https://www.capurro.de/kaldis.html>
24. Capurro, Rafael 2005, „Information ethics”, *Computer Society of India (CSI) Communications*, Vol. 28, No. 12, str. 7-10. (Datum pristupa: 17. 2. 2024) https://www.capurro.de/csi_June2005infoeth.pdf
25. Čadovska, I. i Tkalčić, A. M. 2017, „Zelena pismenost kao dio strategije razvoja informacijske službe”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, Vol. 60, No. 1, str. 65-77. (Datum pristupa: 17. 2. 2024) <https://repozitorij.nsk.hr/islandora/object/nsk%3A11/datastream/FILE0/view>
26. Chryssanthopoulou, Katerina 2018, „Media literacy: concepts and misconceptions (or the risk to use the same term to report on different sets of skills)”, *The Journal of Media Literacy*, Vol. 65, No. 1-2, str. 97-101. (Datum pristupa: 24. 6. 2024) https://www.academia.edu/37641448/Media_and_Information_Literacy_Growth_Through_Collaborative_Pedagogy
27. Džihana, Amer 2020, „Uloga medija u promociji medijske i informacijske pismenosti”, u Vajzović, Emir (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 35-46.
28. Gupta, S., Sharma, D. i Thakur, R. A. 2023, „Exploring Factors Affecting Media Information Literacy: A Mediation Analysis”, *Jornal of Library & Information Technology*, Vol. 43, No. 2, str. 78-87. (Datum pristupa: 25. 6. 2024) https://www.academia.edu/103406730/Exploring_Factors_Affecting_Media_Information_Literacy?sm=b
29. Hibert, Mario 2020, „Kritička medijska i informacijska pismenost: Medijska i informacijska pismenost u školskoj biblioteci”, u Vajzović, Emir (ur.), *Medijska i*

- informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 19-26.
30. Jakopović, Davor 2002, „Demokratizacija u Hrvatskoj – pogled izvana”, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, Vol. 3, No. 5-6, str. 51-60. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/263982>
 31. Jebrić, N., Loveless, M. i Stetka, V. 2015, „Media and Democratisation: Challenges for an Emerging Sub-field”, *Medijske studije*, Vol. 6, No. 11, str. 84-97. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/205848>
 32. Jolls, T. i Johnsen, M. 2018, „Media Literacy: A Foundational Skill for Democracy in the 21st Century”, Vol. 69, No. 5, str. 1379-1408. (Datum pristupa: 5. 3. 2023) https://repository.uclawsf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3826&context=hastings_law_journal
 33. Karlsen, Jan Erik 2021, „Futures literacy in the loop”, *European Journal of Futures Research*, Vol. 9, No. 1, str. 1-10. (Datum pristupa: 24. 6. 2024) https://www.academia.edu/107219043/Futures_literacy_in_the_loop
 34. Kulenović, Enes 2000, „Put ka demokraciji: Pluralizam i depolitizacija”, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, Vol. 1, No. 1, str. 4-7. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/32352>
 35. Lasić-Lazić J., Špiranec S. i Banek Zorica, M. 2012, „Izgubljeni u novim obrazovnim okruženjima – pronađeni u informacijskom opismenjivanju”, *Medijska istraživanja*, Vol. 18, No. 1, str. 125-142. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) <https://hrcak.srce.hr/file/127116>
 36. Liveley, Genevieve 2022, „AI Futures Literacy”, *IEEE Technology and Society Magazine*, Vol. 41, No. 2, str. 90-93. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) <https://ieeexplore.ieee.org/document/9794722>
 37. Maldini, Pero 2006, „Političko-kulturalni preduvjeti demokratizacije”, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 43, No. 3, str. 87-107. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/32131>
 38. Maldini, Pero 2005, „Demokratizacija i vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu”, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, Vol. 2, No. 1, str. 81-103. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/60193>
 39. Maldini, Pero 2002, „Građansko društvo i demokracija u tranzicijskim društvima”, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 39, No. 4, str. 129-145. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/37216>
 40. Matahlija, Nina 2022, *Kompetencija kritičkog mišljenja i medijska pismenost*. Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka. (Datum pristupa: 25. 6. 2024) <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A3285>
 41. Mežnarić, Silva 1996, „Europa, njezin istok i jug: što je očekuje?”, *Revija za sociologiju*, Vol. 27., No. 3-4, str. 145-151. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/227732>
 42. Ng, D., Leung, J., Chu, K. i Qiao, M. 2021, „AI Literacy: Definition, Teaching, Evaluation and Ethical Issues”, *ASIS&T 2021 Annual Meeting*, str. 504-509. (Datum pristupa: 13. 6. 2024) https://www.researchgate.net/publication/352899612_AI_Literacy_Definition_Teaching_Evaluation_and_Ethical_Issues
 43. Ondego, Ogova 2015, „Media Wise: Empowering Responsible Religious Leadership in the Digital Age”, u Singh, J. et al. (ur.), *Media and Information Literacy for the Sustainable Development Goals*, University of Gothenburg, Göteborg, str. 229-237. (Datum pristupa: 25. 6. 2024) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234657>

44. Pande, Navodita 2020, „Engaging Democracy: Political Media Literacy and Information and Communication Technology”, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 25, No. 4, str. 48-53. (Datum pristupa: 24. 6. 2024) https://www.academia.edu/42872824/Engaging_Democracy_Political_Media_Literacy_and_Information_and_Communication_Technology
45. Popova, Jana 2018, „Media literacy – definitions and methods: Analysis of media literacy in Bulgaria”, *The Journal of Media Literacy*, Vol. 65, No. 1-2, str. 82-86. (Datum pristupa: 24. 6. 2024) https://www.academia.edu/37641448/Media_and_Information_Literacy_Growth_Through_Collaborative_Pedagogy
46. Rodin, Davor 2010, „Demokratizacija demokracije”, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, Vol. 7, No. 1, str. 247-251. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/96041>
47. Sejfija, Ismet 2008, „Nevladin sektor u BiH između tradicije i tranzicijske stvarnosti: Prilog razmatranjima uloge civilnog društva u procesima demokratske transformacije u BiH”, *Tranzicija*, Vol. 10, No. 21-22, str. 27-47. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/35355>
48. Stipetić Šušak, Jelena 2016, „Informacijsko opismenjivanje u narodnim knjižnicama”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, Vol. 59, No. 3-4, str. 93-102. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) <https://hrcak.srce.hr/file/276552>
49. Tomaš, Rajko 2013, „Causes of slow and inefficient transition of economy of Bosnia and Herzegovina and possibilities for its improvement”, *Poslovna izvrsnost*, Vol. 7, No. 1, str. 99-118. (Datum pristupa: 5. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/156311>
50. Turčilo, Lejla 2020, „Cjeloživotno učenje za medijsku i informacijsku pismenost: Proces odgajanja mislećih građana”, u Vajzović, Emir (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 27-34.
51. Vajzović, Emir 2020, „Medijska i informacijska pismenost – strateški pristup”, u Vajzović, Emir (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 12-18.
52. Valenčić, Rafko 2015, „Temeljna kulturna obilježja našeg vremena i prostora”, *Riječki teološki časopis*, Vol. 23, No. 2, str. 301-316. (Datum pristupa: 4. 3. 2023) <https://hrcak.srce.hr/file/230798>
53. Vidaček Hainš, V., Kirinić V. i Pletenac 2007, „Media Literacy as Compared to Other Elements of the Information Literacy Model”, *Medijska istraživanja*, Vol. 13, No. 1, str. 69-85. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) <https://hrcak.srce.hr/file/28085>
54. Vučetić, Vuk 2019, „Medijska pismenost kao ključna kompetencija 21. stoljeća”, *South Eastern European Journal of Communication*, Vol. 1, No. 2, str. 37-47. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) [https://web-admin.sum.ba/api/storage/4-Vuk%20Vuc%CC%8Cetic%CC%81%20\(1\)_1652082140_58.pdf](https://web-admin.sum.ba/api/storage/4-Vuk%20Vuc%CC%8Cetic%CC%81%20(1)_1652082140_58.pdf)
55. Wilson, C. i Jolls, T. 2015, „Media and Information Literacy Education: Fundamentals for Global Teaching and Learning”, u Singh, J. et al. (ur.), *Media and Information Literacy for the Sustainable Development Goals*, University of Gothenburg, Göteborg, str. 59-66. (Datum pristupa 25. 6. 2024) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234657>
56. Yi, Yumi 2021, „Establishing the concept of AI literacy: Focusing on competence and purpose”, *JAHR*, Vol. 12/2, No. 24, str. 353-368. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) <https://hrcak.srce.hr/file/392517>

57. Žitinski, Maja 2009, „Što je medijska pismenost“, *Obnovljeni Život*, Vol. 64, No. 2, str. 233-246. (Datum pristupa: 14. 6. 2024) <https://hrcak.srce.hr/file/58603>

ZAKONI, DEKLARACIJE I UPUTSTVA

58. Council of Europe 1950, *European Convention on Human Rights*, Rim. (Datum pristupa: 19. 11. 2023) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
59. Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu 2019, *Deklaracija o značaju medijske i informacijske pismenosti u BiH*, Sarajevo. (Datum pristupa: 20. 11. 2023) <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/12/Deklaracija-MIP-BIH-2019.pdf>
60. UNESCO 2021a, *International Forum on AI and the Futures of Education: Developing Competencies for the AI Era*, UNESCO, Pariz. (Datum pristupa: 13. 6. 2024) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377251>
61. UNESCO 2021b, *AI and education: Guidance for policy-makers*, UNESCO, Pariz. (Datum pristupa: 13. 6. 2024) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709>
62. United Nations 2015, *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, New York. (Datum pristupa: 20. 11. 2023) <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
63. United Nations 1948, *Universal Declaration of Human Rights*, General Assembly Resolution 217 A, Pariz. (Datum pristupa: 12. 11. 2023) https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf

INTERNETSKI IZVORI

64. Analiziraj.ba 2022, *Usvojena Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u sistemima obrazovanja*. (Datum pristupa: 13. 6. 2024) <https://analiziraj.ba/usvojena-strategija-razvoja-medijske-i-informacijske-pismenosti-u-sistemima-obrazovanja/>
65. Fink-Hafner, D. i Thomas, C. S. 2019, *Razine demokracije: države Balkana u usporedbi sa drugim državama* (slika), *The Journal of Public Affairs*. Preuzeto s: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/pa.1919>
66. Helać, Dž., Hasečić N. i Senkić E. 2019, „Clickbait, mamac za medije ili za publiku“, *Mediacentar online*. (Datum pristupa: 11. 3. 2023) <https://www.media.ba/bs/mediametar/clickbait-mamac-za-medije-ili-za-publiku>
67. Medijskapismenost.hr 2023, *Novinarske vrste i oblici: vijest, izvještaj, reportaža, intervju i komentar*. (Datum pristupa: 25. 6. 2024) <https://www.medijskapismenost.hr/novinarske-vrste-i-oblici-vijest-izvjestaj-reportaza-intervju-i-komentar/>
68. Regulatorna agencija za komunikacije 2022, *Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u području obrazovanja u Županiji Sarajevo*. (Datum pristupa: 13. 6. 2024) <https://medijskapismenost.ba/hr/strategija-razvoja-medijske-i-informacijske-pismenosti-u-podrucju-obrazovanja-u-zupaniji-sarajevo/>
69. Regulatorna agencija za komunikacije 2021, *Vještine kritičkog mišljenja* (slika). Preuzeto s: <https://medijskapismenost.ba/vaznost-kritickog-misljenja-u-digitalnom-okruzenju/>

70. The Economist 2022, *Indeks demokracije* (slika). Preuzeto s: <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy>.
71. UNESCO 2020, *Razlike među vrstama dezinformacije* (slika). Preuzeto s: <https://iite.unesco.org/news/unesco-produced-graphics-on-mil-to-counter-disinformation-on-covid-19/>
72. United Nations 2015, *Ciljevi održivog razvoja Agende 2030*. (slika), Institut za društveno odgovorno poslovanje (2021). Preuzeto s: <https://idop.hr/ciljevi-odrzivog-razvoja/>
73. Žugić M., Vlada Kantona Sarajevo 2022, *Medijska i informacijska pismenost postaje dio obrazovnog sistema Kantona Sarajevo*, Sarajevo. (Datum pristupa: 13. 6. 2024) <https://vlada.ks.gov.ba/aktuelnosti/novosti/medijska-i-infomacijska-pismenost-postaje-dio-obrazovnog-sistema-kantona>

Naziv odsjeka i/ili katedre: Odsjek za sigurnosne i mirovne studije

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Monika Galić

Naslov rada: Medijska i informacijska pismenost u kontekstu demokratizacije društva

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 89

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis
